ePublishing

ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ
EKT NATIONAL DOCUMENTATION CENTRE

The Gleaner

Vol 15 (1979)

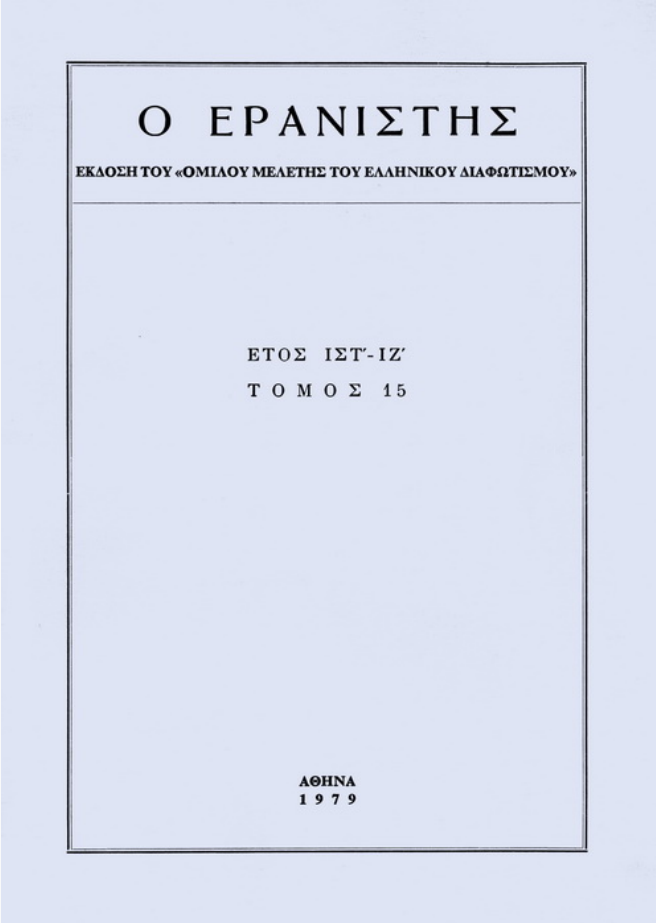
Ο ΕΡΑΝΙΣΤΗΣ

ΕΚΔΟΣΗ ΤΟΥ «ΟΜΙΛΟΥ ΜΕΛΕΤΗΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΥ»

ΕΤΟΣ ΙΣΤ'-ΙΖ'

ΤΟΜΟΣ 15

ΑΘΗΝΑ
1979

Οι παλιές εκδόσεις της «Θυσίας του Αβραάμ»

W. F. Bakker

doi: 10.12681/er.353

To cite this article:

Bakker, W. F. (1979). Οι παλιές εκδόσεις της «Θυσίας του Αβραάμ». *The Gleaner*, *15*, 23–74. https://doi.org/10.12681/er.353

https://epublishing.ekt.gr | **e-Publisher:** EKT | **Downloaded at:** 18/04/2024 02:20:36

ΟΙ ΠΑΛΙΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΤΗΣ «ΘΥΣΙΑΣ ΤΟΥ ΑΒΡΑΑΜ»

1. Εἰσαγωγικὲς παρατηρήσεις

Ἀπὸ τὸ 1954 ποὺ δημοσίεψε ὁ Μέγας τὴν «ἀναθεωρηθεῖσα» ἔκδοσή του τῆς «Θυσίας τοῦ Ἀβραὰμ» φάνηκε καθαρὰ ὅτι ἔχουμε ἀνάγκη ἀπὸ μιὰ καινούργια κριτικὴ ἔκδοση αὐτοῦ τοῦ μοναδικοῦ βιβλικοῦ δράματος[1]. Ὄχι μόνο οἱ βιβλιοκρισίες, ποὺ ἄλλωστε γενικὰ ἦταν ἐπαινετικές[2], ἀλλὰ ἰδιαιτέρως τὸ γεγονὸς ὅτι πρὶν ἀπὸ λίγα χρόνια δημοσιεύτηκαν δυὸ (μὴ κριτικὲς) ἐκδόσεις[3], τῶν ὁποίων τὰ κείμενα σὲ πολλὰ

Χρωστῶ μεγάλη χάρη στὴ δ. Μαρία Μαντουβάλου γιὰ τὴν εὐγένεια μὲ τὴν ὁποία ἀπάντησε στὶς ἐρωτήσεις μου, τὶς σχετικὲς μὲ τὰ «ἑλληνικά» μου.

Γιὰ νὰ παραπέμψω στὶς ἐκδόσεις καὶ στὰ χειρόγραφα τῆς Θυσίας, χρησιμοποιῶ τὶς ἀκόλουθες συντομογραφίες (ὅπου δὲν ὑπάρχει ἔνδειξη τοῦ τόπου ἔκδοσης ἐννοεῖται ἡ Βενετία).

Α = ἔκδοση Ἁγ. Γεωργίου,	1856	Ζ = ἔκδοση Ζακύνθου,	1865
$Α_1$ = ἔκδοση Ἁγ. Γεωργίου,	1873	Κ = χγφ. συλλογῆς Κολλυβᾶ	
Β = ἔκδοση Βόρτολι,	1713	Λ = ἔκδοση τοῦ 1535 (πλαστὴ)	
$Β_1$ = ἔκδοση Βόρτολι,	1760	$Λ_1$ = ἔκδοση τοῦ 1555 (πλαστὴ)	
Β* = ἡ ἔκδοση τὴν ὁποία ἀντιγράφει τὸ Κ		Μ = χειρόγραφο τῆς Μαρκιανῆς Βιβλιοθήκης	
Θ = ἔκδοση Θεοδοσίου,	1777	Ν = ἔκδοση Ἀνδρεόλα,	1386 (=1836)
$Θ_1$ = ἔκδοση Θεοδοσίου,	1791	Π = ἔκδοση Πάτρας,	1870
Γ = ἔκδοση Γλυκῆ,	1782	(Σ) = ἡ πρώτη, λανθάνουσα, ἔκδοση Σάρου,	1696
$Γ_1$ = ἔκδοση Γλυκῆ,	1796		
$Γ_2$ = ἔκδοση Γλυκῆ,	1803	Τ = Τουρκικὴ μετάφραση, ἔκδ.	1800
$Γ_3$ = ἔκδοση Γλυκῆ,	1812	Φ = ἔκδοση Φοίνικος,	1842
$Γ_4$ = ἔκδοση Γλυκῆ,	1815	$Φ_1$ = ἔκδοση Φοίνικος,	1848
$Γ_{4α}$ = ἔκδοση Γλυκῆ,	1816	$Φ_{1α}$ = ἔκδοση Φοίνικος,	1856
$Γ_5$ = ἔκδοση Γλυκῆ,	1817	$Φ_2$ = ἔκδοση Φοίνικος,	1860
$Γ_6$ = ἔκδοση Γλυκῆ,	1837	$Φ_3$ = ἔκδοση Φοῖνικος,	1874

1. Ὁ συνάδελφος A. F. van Gemert κι ἐγὼ σκοπεύουμε νὰ τὴν παρουσιάσουμε σὲ λίγα χρόνια.

2. Βλ. τὶς δυὸ σπουδαιότερες, τοῦ Στυλ. Ἀλεξίου (*Κρητικὰ Χρονικὰ* 9 [1955], σ. 523-535) καὶ τοῦ Λ. Πολίτη (*Ἑλληνικὰ* 14 [1956], σ. 526-532).

3. Βιτσέντζος Κορνάρος, *Ἡ Θυσία τοῦ Ἀβραάμ*. Εἰσαγωγή: Ἄγγελος Τερζάκης. Φιλολογικὴ ἐπιμέλεια Ε. Τ., Ἀθήνα, Ἑρμῆς, 1971. Βιτσέντζου Κορνάρου,

σημεῖα διάφεραν καὶ μεταξύ τους καὶ ἀπὸ τὸ κείμενο τοῦ Μέγα, δείχνουν πὼς καὶ τώρα ἀκόμα δὲν ὑπάρχει ὁμοφωνία γιὰ τὸ ποιά ἀξία πρέπει ν' ἀποδοθεῖ στὶς δυὸ πηγὲς τοῦ δράματος, δηλ. στὸ χειρόγραφο τῆς Μαρκιανῆς Βιβλιοθήκης καὶ στὶς παλιὲς βενετικὲς ἐκδόσεις.

Ἕνας ἄλλος λόγος γιὰ τὴν ἀνάγκη μιᾶς καινούργιας κριτικῆς ἔκδοσης εἶναι ὁ ἀκόλουθος: ὁ Μέγας δὲν μπόρεσε νὰ χρησιμοποιήσει, γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τοῦ κειμένου, τὴν τουρκικὴ μετάφραση πού εἶχε ἀνακαλύψει ὁ Salaville, ὁ ὁποῖος ἔδειξε πὼς πρόκειται γιὰ μετάφραση μιᾶς βενετικῆς ἔκδοσης πού τυπώθηκε τὸ 1696, μὲ ἐπιμέλεια τοῦ κρητικοῦ λόγιου Μάξιμου Μαρᾶ, στὸ τυπογραφεῖο τοῦ Νικολάου Σάρου. Ὅταν εἰδοποιήθηκε ὁ Μέγας γι' αὐτὴ τὴν ἀνακάλυψη, τυπωνότανε κιόλας ἡ ἔκδοσή του, κι ἔτσι δὲν μπόρεσε νὰ κάμει τίποτ' ἄλλο παρὰ νὰ μνημονέψει τὸ εὕρημα αὐτὸ σὲ μιὰ προσθήκη στὴν εἰσαγωγή[4].

Τέλος μπορεῖ νὰ ἐπικρίνει κανεὶς τὴν ἔκδοση τοῦ Μέγα, γιατί, ἐνῶ παρέχει στὸν ἀναγνώστη ὅλες τὶς ἀναγκαῖες πληροφορίες γιὰ τὸ Μαρκιανὸ χειρόγραφο, δὲ συζητεῖ καθόλου τὸν ἄλλο κλάδο τῆς παράδοσης τοῦ κειμένου, δηλαδὴ τὶς παλιὲς ἔντυπες ἐκδόσεις. Σχετικὰ μ' αὐτὲς δὲ μᾶς δίνει παρὰ μιὰ ἀρκετὰ σύντομη περιγραφὴ τῶν σχέσεων μεταξὺ τοῦ χειρογράφου Κολλυβᾶ (πού εἶναι ἀντίγραφο μιᾶς ἔκδοσης) καὶ μερικῶν ἄλλων ἐκδόσεων[5].

Στὸ ἄρθρο αὐτὸ ἔχουμε τὴν πρόθεση νὰ ἀποκαταστήσουμε τὴν ἔλλειψη αὐτὴ στὴν ἔκδοση τοῦ Μέγα καὶ ν' ἀπαντήσουμε στὶς ἀκόλουθες ἐρωτήσεις:

α') Εἶναι δυνατὸ νὰ συμπεράνουμε ἀπὸ τὴν τουρκικὴ μετάφραση τί εἴδους ἔκδοση ἦταν αὐτὴ τοῦ Σάρου καί, σὲ περίπτωση καταφατικῆς

Ἡ Θυσία τοῦ Ἀβραάμ. Ἀνωνύμου, *Ἡ εὔμορφη Βοσκοπούλα*. Προλεγόμενα - Εἰσαγωγαὶ - Κείμενα - Λεξιλόγιον Ν. Β. Τωμαδάκη, Ἀθήνα, Ἐκδόσεις Γρηγόρη, 1971. Βλ. ἐπίσης τὰ ἀποσπάσματα τῆς «Θυσίας» τὰ δημοσιευμένα ἀπὸ τὸν Στ. Ἀλεξίου, *Κρητικὴ Ἀνθολογία*, Ἡράκλειο ²1969, σ. 140-149 καὶ τὸν Λίνο Πολίτη, *Ποιητικὴ Ἀνθολογία*, Γ', Ἀθήνα, Δωδώνη, χ.χ., σ. 143-160 (τὰ κείμενά τους διαφέρουν σὲ μερικὰ σημεῖα ἀπὸ τὸ κείμενο τοῦ Μέγα).

4. Γιὰ περισσότερες πληροφορίες γιὰ τὴν τουρκικὴ μετάφραση βλ. S. Salaville, «Deux Crétois établis à Venise au XVIIe siècle. Grégoire et Marc-Maxime Maras» *ΕΕΒΣ* 24 (1955), σ. 351-364. *Ἡ Θυσία τοῦ Ἀβραάμ*. Κριτικὴ ἔκδοσις Γ. Μέγα, ἀναθεωρηθεῖσα, Ἀθ. 1954, σ. 139-148. S. Salaville et Eug. Dalleggio, *Karamanlidika. Bibliographie analytique d'ouvrages en langue turque imprimés en caractères grecs. I. 1584-1850*, Athènes 1958, σ. 108-111.

5. Βλ. καὶ τὴ βιβλιοκρισία τοῦ Λ. Πολίτη, *ὅ.π.*, σ. 529.

ἀπάντησης, πῶς συσχετίζεται μὲ τὶς ἄλλες ἐκδόσεις καὶ μὲ τὸ Μαρκιανὸ χειρόγραφο;

β') Ποιές εἶναι οἱ σχέσεις τῶν ἐκδόσεων ἀναμεταξύ τους; Ὑπάρχουν μιὰ ἢ περισσότερες ἐκδόσεις ποὺ μποροῦν νὰ χαρακτηριστοῦν σὰν ἀνακαινιστικές, καὶ μάλιστα σὲ τέτοιο βαθμὸ ὥστε νὰ μὴν ἀποκλείεται ἡ δυνατότητα νὰ ἔχει χρησιμοποιηθεῖ καινούργιο χειρόγραφο γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τοῦ κειμένου; Εἶναι ἄραγε κάθε ἑπόμενη ἔκδοση τὸ πιστὸ ἀντίγραφο τῆς προηγούμενης, καὶ εἶναι αὐτὴ ἡ τελευταία μιὰ ἔκδοση χρονολογικὰ προηγούμενη (ἄσχετα ἂν εἶναι ἔκδοση τοῦ ἴδιου τυπογραφείου ἢ ὄχι) ἢ μόνο ἡ πιὸ πρόσφατη ἔκδοση τοῦ ἴδιου τυπογραφείου; Μὲ ἄλλα λόγια: διακρίνονται ἄραγε ὁρισμένες ὁμάδες ἐκδόσεων;

γ') Ποιά εἶναι ἡ ἀκριβὴς θέση τοῦ χφ. Κολλυβᾶ στὴ σειρὰ τῶν γνωστῶν ἐκδόσεων, καὶ ποιά θέση πρέπει νὰ θεωρήσουμε ὅτι εἶχαν στὴ σειρὰ τῶν ἐκδόσεων τῆς «Θυσίας», οἱ ἐκδόσεις ἀπὸ τὶς ὁποῖες προῆλθαν οἱ πλαστὲς[5α] ἐκδόσεις τοῦ 1535 καὶ τοῦ 1555 ποὺ χρησιμοποίησε ὁ Legrand[6].

δ') Ποιές ἐκδόσεις πρέπει νὰ χρησιμοποιηθοῦν γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τοῦ κειμένου τῆς «Θυσίας» σὲ μιὰ καινούργια κριτικὴ ἔκδοση: δηλ., ἂν ὑποθέσουμε πὼς σίγουρα θὰ χρησιμοποιηθεῖ ἡ ἔκδοση τοῦ Βόρτολι τοῦ 1713, ποὺ εἶναι ἡ παλαιότερη ἔκδοση ποὺ γνωρίζουμε, ποιές ἄλλες ἐκδόσεις παρέχουν καινούργιες γραφὲς τέτοιας φύσης ποὺ πρέπει ν' ἀναφερθοῦν εἴτε στὸ κριτικὸ ὑπόμνημα εἴτε στὰ σχόλια;

2. Ἡ τουρκικὴ μετάφραση

2.1. Στὴ σ. 140 τῆς εἰσαγωγῆς του ὁ Μέγας γράφει σχετικὰ μ' αὐτὴ τὴ μετάφραση: «Ἡ κυρία ἀξία τῆς μεταφράσεως ταύτης ἔγκειται εἰς τὸν ἰδιαίτερον τίτλον... καὶ εἰς τὴν προσφώνησιν τοῦ Νικολάου Σάρου, ἡ ὁποία μόνον ἐν τουρκικῷ κειμένῳ διεσώθη». Καὶ εἶναι πραγματικὰ σημαντικὸ αὐτό, ἀλλὰ δὲν παρατήρησε ὁ Μέγας πὼς ἀκόμα

5α. Γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ βλ. Linos Politis, *Venezia come centro della stampa e della diffuzione della prima letteratura neoellenica*, Βενετία 1977 [ἀνάτυπο ἀπὸ τὸ *Venezia centro di mediazione tra Oriente e Occidente, sec. XV - XVI*, τ. Β'], σ. 450. Πβ. καὶ Iliou, *Un projet bibliographique d' E. Legrand*, 1977, ἀρ. 36 (σ. 33) γιὰ ἀντίστοιχο φαινόμενο μὲ τὴν «Ἱστορία Σταυράκη». Ὅλα αὐτὰ μὲ ἀφετηρία τὴ δήλωση τοῦ Legrand, *Bibl. Hellénique du XVe - XVIe s.*, τ. Ι, 1885, σ. 203 σχετικὰ μὲ τὴν πλαστὴ ἔκδοση τῆς Ἱστορίας τοῦ Ταγιαπιέρα καὶ τὸν «habile faussaire grec», ὁ ὁποῖος «n'en était pas à son premier coup d'essai».

6. *Bibliothèque Grecque Vulgaire* I, Paris 1880, σ. 226-268.

πιὸ σπουδαῖο εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι δὲν πρόκειται ἐδῶ γιὰ ὁποιαδήποτε μετάφραση (ποὺ δὲν θὰ εἶχε οὔτε καὶ τὴν ἐλάχιστη ἀξία γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τοῦ κειμένου), ἀλλὰ γιὰ μετάφραση τῆς παλιότερης ἔκδοσης ποὺ γνωρίζουμε, μιᾶς ἔκδοσης πού, ἂν εἶναι ἡ πρώτη, στηρίζεται ἄμεσα σὲ ἄγνωστο χειρόγραφο. Καὶ ἀφοῦ δὲ βρέθηκε ἀκόμα ἡ ἴδια ἡ ἔκδοση τοῦ Σάρου, αὐτὴ ἡ μετάφραση ἀποτελεῖ τὴ μόνη δυνατότητα γιὰ νὰ προσδιορίσουμε, ὅσο τουλάχιστον μπορεῖ νὰ γίνει αὐτὸ μὲ βάση μιὰ μετάφραση, ἂν ἡ ἔκδοση τοῦ Βόρτολι τοῦ 1713 α′) στηρίζεται σὲ ἄλλο χειρόγραφο, β′) ἔγινε μὲ βάση ἕνα ἄλλο χειρόγραφο, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴ βοήθεια τῆς ἔκδοσης τοῦ Σάρου, γ′) στηρίζεται πάνω στὸ χειρόγραφο ποὺ ἀξιοποιήθηκε καὶ γιὰ τὴν ἔκδοση τοῦ Σάρου καὶ στὴν ἴδια αὐτὴ τὴν ἔκδοση[7], δ′) εἶναι ἁπλῶς ἀνατύπωση. Μὲ ἄλλα λόγια: ἂν μὲ τὴ βοήθεια αὐτῆς τῆς μετάφρασης μποροῦμε νὰ προσδιορίσουμε τὴν ἀξιοπιστία τῆς ἔκδοσης τοῦ 1713.

2.2. *Τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς τουρκικῆς μετάφρασης*

Προκειμένου νὰ ἐκτιμήσουμε τὴν ἔκδοση τοῦ 1713 πρωτεύει ὁ προσδιορισμὸς τῆς ἀξιοπιστίας τῆς τουρκικῆς μετάφρασης αὐτῆς καθαυτῆς[8]. Γι αὐτὸ τὸ σκοπὸ χρησιμοποιήσαμε τὴν ἑξῆς μέθοδο: μελετήσαμε ὅλες τὶς περιπτώσεις ὅπου παρουσιάζονται διαφορὲς ἀνάμεσα στὸ Μαρκιανὸ χειρόγραφο καὶ στὶς γνωστὲς ἐκδόσεις ἀπ' τὴ μιὰ πλευρὰ καθὼς καὶ στὶς παλιότερες ἐκδόσεις ποὺ ἔχουμε (Βόρτολις 1713, χφ. Κολλυβᾶ, Βόρτολις 1760 καὶ Θεοδοσίου 1777) ἀπὸ τὴν ἄλλη, μὲ σκοπὸ νὰ ἀπομονώσουμε τὶς διαφορὲς ἐκεῖνες ποὺ εἶναι εὐδιάκριτες καὶ σὲ μιὰ μετάφραση. Ἀκριβέστερα: α′) ἡ μετάφραση ἐλέγχτηκε ὡς πρὸς τὸν τίτλο, τὸν κατάλογο προσώπων, τὶς παραλείψεις καὶ προσθῆκες στίχων, τὶς ὁδηγίες σκηνοθεσίας· β′) ἡ μετάφραση μελετήθηκε σ' ὅλα αὐτὰ τὰ σημεῖα ὅπου ὑπάρχουν σημαντικὲς διαφορὲς μεταξὺ τῶν κειμένων

7. Ἡ δυνατότητα αὐτὴ εἶναι κατὰ τὴ γνώμη μας μόνο θεωρητική. Οἱ ἐκδότες τῆς Βενετίας δὲ θὰ γύριζαν πίσω στὸ χειρόγραφο (ἂν ὑποθέσουμε πὼς τὸ διατηροῦσαν), ὅταν ἤθελαν νὰ ἀνατυπώσουν μιὰ ἐξαντλημένη ἔκδοση. Μόνο ὅταν βρισκόταν καινούργιο χειρόγραφο, θὰ ἔπαιρναν τὴν εὐκαιρία νὰ τὸ χρησιμοποιήσουν.

8. Χρησιμοποιήσαμε τὴν ἔκδοση τοῦ 1800, ποὺ τώρα δὲ βρίσκεται πιὰ στὸ Κέντρο Μικρασιατικῶν Σπουδῶν, ἀλλὰ στὸ Γαλλικὸ Ἰνστιτοῦτο, στὴν Ἀθήνα. Γιὰ τὸν τίτλο καὶ τὴν περιγραφὴ τῆς ἔκδοσης αὐτῆς βλ. Μέγα (ἔκδοση), σ. 139 ἑπ. Μ' αὐτὴ τὴν εὐκαιρία θὰ θέλαμε νὰ εὐχαριστήσουμε τοὺς κυρίους Dr. R. F.M. Anhegger καὶ Prof. Dr. Joh. Benzing γιὰ τὴ βοήθεια ποὺ μᾶς ἔδωσαν· χωρὶς τὴν εἰδικὴ γνώση τους αὐτοῦ τοῦ δύσκολου ἰδιώματος ἡ μελέτη αὐτὴ δὲν θὰ εἶχε γραφεῖ.

τοῦ M καὶ τῶν ἐκδόσεων ἀπὸ τὴ μιὰ πλευρὰ καὶ μεταξὺ τῶν κειμένων τῶν παλιότερων ἐκδόσεων ἀπὸ τὴν ἄλλη· γ') τέλος ἐλέγχτηκαν, ἀνεξάρτητα ἀπ' αὐτὰ ποὺ ἀναφέρθηκαν στὰ παραπάνω σημεῖα, ὅλες ἐκεῖνες οἱ περιπτώσεις ὅπου θὰ περίμενε κανεὶς ὅτι ἕνας μεταφραστὴς θὰ εἶχε νὰ ἀντιμετωπίσει προβλήματα: δύσκολα χωρία, χαρακτηριστικὲς ἐκφράσεις τοῦ κρητικοῦ ἰδιώματος, τυπογραφικὰ λάθη ποὺ βρίσκονται στὸ κείμενο τῆς ἔκδοσης τοῦ 1713 καὶ ποὺ ἴσως νὰ ὑπῆρχαν κιόλας στὴν ἔκδοση τοῦ Σάρου, κι ὅλ' αὐτὰ γιὰ νὰ δοῦμε πῶς λύθηκαν τὰ παραπάνω προβλήματα ἀπὸ τὸ μεταφραστή[9].

Τὰ πορίσματα τῆς ἔρευνας αὐτῆς εἶναι ὅτι γενικὰ ὁ μεταφραστὴς μένει ἀρκετὰ κοντὰ στὸ πρωτότυπό του. Ὑπάρχουν ὅμως καὶ ἐλαττώματα: λανθασμένες μεταφράσεις, μέσα στὶς ὁποῖες καὶ συνειδητὲς ἀλλαγὲς τοῦ νοήματος τοῦ κειμένου, ἐλλείψεις (λέξεων, ἀλλὰ καὶ στίχων), καὶ σὲ πολλὲς περιπτώσεις καὶ ἰδιότυπες τάσεις ἔκφρασης ποὺ προκαλοῦν, στὴ μετάφραση, τὴν ἐμφάνιση στοιχείων ποὺ δὲ βρίσκονται στὸ ἀρχικὸ κείμενο. Δίνω λίγα παραδείγματα:

— *στ. 124*[10] βουλή: ὀγγουντὲ T. «ὀγγουντὲ» ὅμως = «συμβουλή», καὶ ὄχι «γνώμη, σκέψη»[11].

— *στ. 455-458* Μάθημα ἔχει τὸ φτωχό, κι ὡς σηκωθεῖ τὸ κάνει / νὰ κρέμεται στὸ στῆθος σου, νὰ σὲ περιλαμβάνει· / κι ἄνε ξυπνήσει νὰ σὲ δεῖ [τὸ παιδὶ M], κρεμᾶται στὸ λαιμό σου, / καὶ φανερώνεις του ζιμιὸ [το εὐθὺς BKB_1] καὶ λὲς του τὸν καϊμό σου: ὀγρενμίστηρ καλκτηὶ κιπὶ ἐτετζὲκ πογαζηνα σαριλὴπ σενὴ κουτζακλαγιατζάκτηρ *T* = «ἔχει μάθει: μόλις σηκωθεῖ, θὰ τὸ κάμει. Θὰ κρεμαστεῖ στὸ λαιμὸ σου καὶ θὰ σ' ἀγκαλιάσει». Ὁ μεταφραστὴς παρέλειψε ὅλο τὸ στίχο 457, μᾶλλον γιατὶ τὸν ἔβρισκε περιττό.

— *στ. 476* ἄγγελοι τοῦ δουλεύγουσι κι ὅ,τ' ὀρδινιάσει [κι ὅ,τι ὁρίζει M] κάνει: μελαγικλὲρ ταχὶ κεντηνὲ χουζμὲτ ἐτερλέρτε ἰλτηζαμηνὲ πεὰτ ἐτερλὲρ T = «κι ἐπίσης οἱ ἄγγελοι θὰ τὸν προσκυνήσουν καὶ θὰ ὑποκύψουν στὴν προστασία του». Ἡ μετάφραση εἶναι ἐντελῶς λανθασμένη.

9. Ἢ μᾶλλον τοὺς μεταφραστές: ὁ μεταφραστής, ὁ παπα-Ἀνδρέας ἀπὸ τὴν Καισάρεια συνεργαζόταν μὲ τὸν Κοσμᾶ ὀγλοῦ Ἐλευθερίου ἀπὸ τὴν Ἄγκυρα.

10. Ἀκολουθῶ τὴν ἀρίθμηση τῆς ἔκδοσης τοῦ Μέγα, καὶ στὸ σημεῖο ἀκόμη ὅπου ἡ ἀρίθμηση αὐτὴ διαφέρει ἀπὸ ἐκείνη τῶν ἐκδόσεων τῆς Βενετίας. Τὰ κείμενα ἄλλωστε τὰ δίνω ὅπως τὰ δίνει ὁ Μέγας στὴν ἔκδοσή του, ἐκτὸς ἂν οἱ παραλλαγὲς ἢ τοῦ χειρογράφου ἢ τῶν ἐκδόσεων ἔχουν, ἢ φαίνονται νὰ ἔχουν, κάποιο ἐνδιαφέρον.

11. Πβ. καὶ στ. 1027: βουλή: ὀγουτοῦν T.

— *στ. 607-614* Ἀφέντη, μὴν τὸ βαρεθεῖς τὸ θὲ νὰ σὲ ρωτήξω· / μιὰ χάρη ἀπὸ λόγου σου βούλομαι νὰ ζητήξω· / μολόγησε τὸν πόνο σου, τὰ χείλη σου ἂς τὸν ποῦσιν / κι εἰς ἔτοιες χρεῖες λέγουσιν, οἱ ἀνθρῶποι διαφοροῦσι. / Νύκτα 'ν' ἀκόμη καὶ μπορεῖ τὸ τέκνο ν' ἀκουμπήσει ["Ας κάμω τόπο τοῦ παιδιοῦ, δαμάκι ν' ἀκουμπήσει M] / κι ἐμᾶς τῶ δουλευτάδω σου ἡ γλώσσα σου ἂς μιλήσει· / ἂς φανερώσει τὰ κρυφά, νὰ τὰ γροικήσωμ' ὅλα, / κι ἀνὲ βουθᾶσαι [φοβεῖσαι K: φοβᾶσαι B_1] μετὰ μᾶς, θανάτωσέ μας κιόλα: 'Εφέντημ ἰντζήνμεεσιν, σανὰ σουὰλ ἐτετζεὴμ ἰτζοὺν τζεναπιντὲν πὶρ κερὲμ νιὰζ ἐτετζέημ καταβετινὴ λισανίνιλαν τεήβερ, πιζὲ ταχὶ κετζέτιρ, τζοτζοὺκ πίραζ σογικενὶπ οὐγιουνσούντε, καλπιντὲ ὁλανή, πὶζ κουλλαρινὰ λισανὶν σοηλεσὶν πίζτε πιλελίμ. βὲ ἔγερ ἐμρινὲ πεὰτ ἐτμέζιτεκ πιζὶ κατὶλ ἐηλέεσιν T = «'Αφέντη μου, συγχωρέστε μου τὴν ἐρώτηση ποὺ θὰ σᾶς κάμω, παρακαλῶ πολὺ τὴν χάρη σας νὰ δείξει μεγαλοψυχία. Πέστε τὸν πόνο σας μὲ τὴ γλώσσα σας. Γιὰ μᾶς ἐπίσης εἶναι νύχτα. Τὸ παιδὶ ν' ἀκουμπήσει λίγο[12] νὰ κοιμηθεῖ. Αὐτὰ ποὺ εἶναι στὴν καρδιά σας πρέπει νὰ τὰ πεῖ ἡ γλώσσα σας σ' ἐμᾶς, τῶν δούλων σου· κι ἐμεῖς θὰ θέλαμε νὰ τὰ ξέρουμε. Καὶ ἂν δὲν συμορφωθοῦμε στὶς διαταγές σας, μπορεῖτε νὰ μᾶς σκοτώσετε». Διαπιστώνουμε ὅτι ἀποδίδονται ὁ στ. 608 ἐντελῶς λανθασμένα καὶ τὸ β' ἡμίστιχο τοῦ στ. 609 ἀρκετὰ ἐλεύθερα, πὼς λείπει ὁ στ. 610, πὼς παρανοήθηκε τὸ α' ἡμίστιχο τοῦ στ. 611, καὶ ὅτι, τέλος, τὸ α' ἡμίστιχο τοῦ στ. 614 ἀποδίδεται ἐντελῶς ἐσφαλμένα.

— *στ. 745-749* Κύρη, τὰ [κι ἐδὰ στὰ M] πυροβολικά, θωρῶ, κρατεῖς στὸ χέρι, / στὸν κόκκαλον ἐζώστηκες τὸ κοφτερὸ μαχαίρι· / ἐγὼ σηκώνω τοὺς δαυλούς, ὁπού μᾶς κάνουν χρεία, / μὰ ποῦ 'ν' τ' ἀρνί, ποῦ 'ν' ὁ κριγιός, ὁπού θέλ' ἡ θυσία; [Μόνο τὸ ρίφι λείπεται νὰ κάμεις τὴ θυσία, / ὡς εἶναι τὸ πρεπούμενο, μ' ὅλη σου τὴν καρδία M]: Πετερὴμ ἀτὲς ἀλετλερὴ ἐλιμτὲ πέντε ὁτουνλαρὴ κιοτουρούγιορουμ, γιὰ κουρπαν ὁλατζακ κουζοὺ νέρετετηρ; T = «Πατέρα μου, τὰ πυροβολικὰ εἶναι στὸ χέρι μου, καὶ βαστῶ καὶ τὸ ξύλο, ἀλλὰ ποῦ εἶναι τὸ ἀρνὶ γιὰ τὴ θυσία;» Ἡ μετάφραση εἶναι ἀρκετὰ ἐλλιπής: «στὸ χέρι μου» εἶναι

12. Μ' αὐτὴ τὴ λέξη «λίγο» τῆς μετάφρασης θὰ μποροῦσε νὰ νομίσει κανεὶς πὼς ἐδῶ ὁ μεταφραστὴς εἶχε μπροστά του ἕνα κείμενο ὅπου βρισκόταν τὸ «δαμάκι» ποὺ ἔχει τὸ M. Ὅμως μιὰ πιὸ βαθειὰ ἀνάλυση τῶν δυὸ παραδόσεων (δηλ. τοῦ M καὶ τῶν ἐκδόσεων) μᾶς διδάσκει πὼς ἡ μετάφραση βασίζεται πολὺ καθαρὰ στὸ κείμενο ὅπως τὸ δίνουν οἱ ἐκδόσεις. Ἡ λέξη «λίγο» πρέπει νὰ γεννήθηκε ἀπὸ τὴ φαντασία τοῦ μεταφραστῆ.

λανθασμένο, ὁ στ. 746 λείπει, τὸ δεύτερο ἡμίστιχο τοῦ στ. 747 λείπει, καὶ ὁ στ. 748 ἀποδίδεται ἀρκετὰ συμπηγμένα.

— στ. 857-862 ἐκεῖ ὅπου οἱ ἄγγελοι χαίρονται καὶ ἀγαλλιοῦσι, / τιμοῦσι καὶ δοξάζουσι καὶ στέκοντας πετοῦσι ['Εκεῖ οἱ ἅγιοι ἀγάλλονται, χαίρουνται κι εὐλογοῦσι, / τιμοῦσι καὶ δοξολογοῦ ὅλοι καὶ προσκυνοῦσι Μ]. / Νὰ μπόρουν νὰ ξεψύχουνα, ὅνταν ἐβγαίν' ἡ ψή σου, καὶ νά 'ρθα ν' ἀνεπάηκα εἰς τὴν ἀνάπαψή σου [Νά 'τονε μπορεσάμενο κι ἐγὼ νὰ ξεψυχίσω, / σ' ἕνα καιρὸ νὰ πηαίνομε, μιὰ ὥρα νὰ μὴ ζήσω Μ]. / Ἄς ἦτον ὁρισμὸς Θεοῦ νὰ μέ 'θελε κι ἐμένα, / ἐδὰ νὰ μπῆκα στὴ φωτιὰ καὶ νά 'ρθα μετὰ σένα: ὀρατάκι μελαϊκλὲρ σεβινὴπ φεραχλὴκ σουρερλέρ, ἰζετλερλὲρ σουκουρλερλὲρ τιβὰν τουρουρλὰρ βὲ οὐτζαρλάρ, 'Αλλαχὴν φερμανὴ ὁλαϊτίτα πενίτε περαπὲρ ἰστεσέϊτει, πέντε πιλενὲ κιτέηντημ σενὴν ραχατληνὰ Τ = «'Εκεῖ οἱ ἄγγελοι θὰ χαίρονται καὶ θ' ἀγάλλονται. Θὰ προσκυνοῦνε καὶ θὰ εὐχαριστοῦν, θὰ στέκονται μὲ σεβασμὸ καὶ θὰ πετοῦνε. Νὰ ἤτανε διαταγὴ Θεοῦ νὰ ἔχει κι ἐμένα μαζί· θὰ ἤθελα νὰ μπῶ μαζί σου στὴν ἀνάπαψή σου». 'Εδῶ λείπουν οἱ στίχοι 859-860. Τοὺς ἔβρισκε ὁ παπα-'Ανδρέας ἀκατάλληλους, γιατὶ τὸν προκαλοῦσε ἡ σκέψη αὐτοκτονίας τοῦ 'Αβραάμ; Ἴδια ἦταν ἡ πρόθεση ποὺ ἄλλαξε τὸ «φωτιὰ» στὸ «ἀνάπαψη» στὸ στ. 862;

— *στ. 1017-1034*:

Μ: στ. *1017-1032* ΣΙΜΠΑΝ, *στ. 1033-1034* ΣΟΦΕΡ.

'Εκδόσεις: *στ. 1017-1026* ΣΙΜΠΑΝ, *στ. 1027-1034* ΣΟΦΕΡ.

Τ: *στ. 1017-1026* ΣΥΜΠΑΝ, *στ. 1027-1029* ΣΟΦΕΡ, *στ. 1030-1034* ΣΥΜΠΑΝ. Εἶναι σαφὲς ὅτι ἡ Τ δὲν ταυτίζεται ἐδῶ μὲ τὸ Μ, ἀλλὰ μὲ τὶς ἐκδόσεις· βλέπουμε ὅμως ἐπίσης πὼς διαφέρει κι ἀπ' αὐτές. Τὸ σφάλμα προκλήθηκε ἀπὸ τὸ ν' ἀρχίζει ὁ στ. 1030 μὲ τὸ ὄνομα «Σιμπάν». Τὸ ὄνομα αὐτὸ ὅμως δὲ λειτουργεῖ ἐδῶ σὰν ὁδηγία σκηνοθεσίας, ὅπως θέλει νὰ μᾶς ὑποβάλει ἡ Τ, ἀλλὰ ἀνήκει στὸ στίχο. Ἕνα τέτοιο σφάλμα μπορεῖ νὰ γίνει μόνο σὲ πεζογραφικὸ κείμενο, ὅπως εἶναι ἡ Τ, τὸ ὁποῖο μᾶς ἀποδείχνει ὅτι ὁ μεταφραστὴς (ἢ ὁ τυπογράφος) ἔκαμε τὸ λάθος καὶ πὼς δὲν προέρχεται ἀπὸ τὸ πρωτότυπο, τὴν ἔκδοση τοῦ Σάρου.

Συμπεραίνουμε λοιπὸν πὼς ἡ Τ, ὅσο κυριολεκτικὴ μετάφραση καὶ νὰ εἶναι, παρέχει τόσο πολλὰ λάθη καὶ ἄλλα ἐλαττώματα ὥστε νὰ μὴ μποροῦμε νὰ τὴ θεωρήσουμε σὰν πιστὴ ἀπόδοση τοῦ πρωτοτύπου της. Ὡς πηγὴ εἶναι κατάλληλη μόνο βοηθητικὰ (καὶ πρέπει νὰ χρησιμοποιεῖται μὲ μεγάλες προφυλάξεις) γιὰ τὶς περιπτώσεις ἐκεῖνες ὅπου οἱ ἄμεσες πηγές μας παρουσιάζουν καθαρὲς διαφορές.

2.3. *Οἱ σχέσεις μεταξὺ τῶν Τ(=Σ), Μ καὶ τῶν ἐκδόσεων*

Στὰ παραπάνω παραδείγματα φάνηκε καὶ κάτι ἄλλο: σ' ὅλες τὶς περιπτώσεις ὅπου διαφέρουν τὸ Μ καὶ οἱ ἐκδόσεις μεταξύ τους, ἡ Τ συντάσσεται μὲ τὶς ἐκδόσεις. Ἡ εἰκόνα αὐτὴ φαίνεται νὰ εἶναι πιὸ γενική: ὅσον ἀφορᾶ τὸν τίτλο, τὸν κατάλογο προσώπων, τὶς σκηνοθετικὲς ὁδηγίες, τὶς διάφορες ἐλλείψεις καὶ προσθῆκες στίχων καὶ τὶς περιπτώσεις ὅπου δίνει τὸ Μ μιὰ γραφὴ ποὺ εἶναι ἐντελῶς διαφορετικὴ ἀπ' αὐτὴ τῶν ἐκδόσεων, ἡ Τ πάντα ταυτίζεται μὲ τὶς ἐκδόσεις.

Ὅσον ὅμως ἀφορᾶ, εἰδικότερα, τὶς σκηνοθετικὲς ὁδηγίες, ὑπάρχουν κάποιες διαφορές. Μιὰ ἀπ' αὐτές, στοὺς στ. 1017-1034, συζητήθηκε λίγο παραπάνω. Μιὰ δεύτερη εἶναι:

— *ὁδηγ. στοὺς στ. 195-200* Ἀθαμένα καὶ Τάμαρ, οἱ κοπέλλες Μ: *195-6* ΑΝΤΑ / *197-200* ΤΑΜΑΡ Ἐκδόσεις: *195-200* ΑΝΤΑ Τ.

Σχετικὰ μ' αὐτὸ εἶναι ἐνδιαφέρον ὅτι στὸ στ. 197, ὅπου τὸ Μ καὶ οἱ ἐκδόσεις ἔχουν: «δὲ λὲς» καὶ «δὲν λέγεις», ἡ Τ παρέχει πληθυντικό: τεμέζμησινίζκι = «δὲ λέτε»! Ὅσον ἀφορᾶ τὴν ἀλλαγὴ αὐτὴ εἶναι προφανὲς γιατὶ εἰσάχθηκε: ἂν λέγονται ὄχι μόνο οἱ δυὸ πρῶτοι στίχοι, ἀλλὰ ὅλοι οἱ ἕξι ἀπὸ τὴν Ἄντα (ὁπότε αἴρεται ἡ ἰδιαίτερη παρουσία τῆς Τάμαρ καὶ δὲν ὑπάρχει δυνατότητα διαλόγου, ὅπου μποροῦσε νὰ χρησιμοποιηθεῖ ὁ ἑνικός), εἶναι πολὺ φυσικὸ νὰ εἰσάγει κανεὶς τοὺς τύπους τοῦ πληθυντικοῦ ποὺ βρίσκονται στοὺς στ. 195-196 καὶ συνεχίζονται στὸ στ. 199 καὶ στὸ στ. 197. Οἱ πιὸ εὐλογοφανεῖς δυνατότητες γιὰ νὰ λυθεῖ τὸ πρόβλημα τοῦ πῶς προέκυψε ἡ διαφορὰ αὐτὴ εἶναι, ὅπως φαίνεται, νὰ ὑποθέσουμε α') πὼς ἔλειπε ἡ ὁδηγία «ΤΑΜΑΡ» στὴν ἔκδοση τοῦ Σάρου (ἡ ὁποία συμπληρώθηκε, ὕστερα, ἀπὸ τὸν ἐκδότη τῆς ἔκδοσης τοῦ 1713 μὲ βάση τὸ χειρόγραφο ποὺ χρησιμοποιήθηκε γιὰ τὴν ἔκδοση τοῦ Σάρου ἢ τὴ δική του φαντασία), ὁπότε ὁ μεταφραστὴς ἐπινόησε τὴ δεύτερη ἀλλαγὴ ἀφομοιώνοντας τοὺς ρηματικοὺς τύπους, ἢ β') πὼς παράλειψε ὁ μεταφραστής, εἴτε συνειδητά, εἴτε ἀσυνείδητα, τὴν ὁδηγία, ὁπότε ἄλλαξε καὶ τὸ ρῆμα.

Τὴν τρίτη, καὶ τελευταία, διαφορὰ βρίσκουμε στοὺς στ. 477-478, ποὺ λέγονται ἀπὸ τὴ Σάρα. Στὴν Τ τὸ δίστιχο αὐτὸ βρίσκεται μετὰ τὸ στ. 482, ἐνῶ τὰ δυὸ λόγια τοῦ Ἀβραὰμ στοὺς στ. 473-476 (ἀπευθυνόμενα στὴ Σάρα) καὶ στοὺς στ. 479-480 (ἀπευθυνόμενα στὸν Ἰσαάκ), ποὺ τώρα ἀκολουθοῦν τὸ ἕνα τὸ ἄλλο, δὲ σχηματίζουν ἑνότητα, ἀλλὰ ἔχουν τυπωθεῖ ἔτσι ποὺ εἶναι ἀνεξάρτητα καὶ προηγοῦνται καὶ τὰ δυὸ ἀπὸ τὴν ὁδηγία «ΑΒΡΑΑΜ». Οἱ ἄλλες ἐκδόσεις καὶ τὸ Μ δὲ δείχνουν

οὔτε ἕνα ἴχνος αὐτοῦ τοῦ σφάλματος. Τὸ πιὸ πιθανὸ εἶναι πὼς πρόκειται γιὰ τυπογραφικὸ λάθος ποὺ ἴσως νὰ προκλήθηκε ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι εἶχε προστεθεῖ τὸ δίστιχο ἀπὸ τὸ μεταφραστὴ μὲ τὸ χέρι κι ἔτσι ἄλλαξε θέση.

2.4. *Οἱ σχέσεις μεταξὺ τῶν Τ (= Σ) καὶ Β*

Πιὸ πάνω διαπιστώσαμε πὼς οἱ ὁμοιότητες τῆς Τ καὶ τῶν ἐκδόσεων εἶναι τόσο μεγάλες ποὺ σχεδὸν νὰ ἀτονίσουν τελείως τὶς διαφορές. Ἔτσι γίνεται προφανὲς ὅτι ὁ ἐκδότης τῆς Β πῆρε τὸ κείμενό του ἀπὸ τὴν ἔκδοση τοῦ Σάρου (ἀπὸ δῶ καὶ μπρὸς ἀναφέρεται σὰν Σ). Ὅτι ἔτσι ἔγινε στὴν πραγματικότητα διευκρινίζεται καὶ στὴν ἑπόμενη σειρὰ παραδειγμάτων, στὰ ὁποῖα ἡ Β πάντα ταυτίζεται μὲ τὴν Τ (= Σ), μὰ δὲν ἀκολουθεῖται ἀπὸ τὸ Κ, τὴν B_1 ἢ καὶ τὰ δυὸ μαζί.

2.4.1. *Τ (=Σ) # ΒΚ*

— *στ. 176* μ' ἔτοιον θάνατον: μὲ τὸν θάνατον KB_1M: πογιουλὲ ὀλούμουλεν Τ = «μ' ἔτοιον θάνατον».

— *στ. 326* ἐτοῦτα BB_1M: ἐτοῦτο Κ: πουνλὰρ Τ = «τοῦτα».

— *στ. 392* σου κάνει Β: σου τοῦ κάνει KB_1: δὲ μᾶς κάνει Μ: ἀγλαμακλαρὴν νέφη ἔτμεετζεκ Τ = «ὅλα τὰ κλάματά σου δὲ θὰ ὀφελήσουν τίποτα».

— *στ. 526* ἄγομαι Β: πήγαινε KB_1: σύρε Μ: Βὲ ὁμρούμ κετελὴμ ντοὰ ἐτεγὶμ Τ = «ἀγαπητό μου παιδί, πάμε· θέλω νὰ κάνω προσευχή». Ἀπ' αὐτὸ τὸ λάθος ἑρμηνείας φαίνεται καθαρὰ πὼς ἡ Σ εἶχε ἕναν τύπο σὰν «ἄγομαι» ἢ «ἄγωμε».

— *στ. 829* ἤκαν' ΒΜ: ἦτον KB_1: τζαλὰρ Τ = «κτυποῦσε».

— *στ. 912* βουλὴν Β: βολὰν KB_1: φορὰ Μ: μουρατὴμ Τ = «θέλησῃ».

— *στ. 10 1* Δὲ θέλω πλειὸ ἑρμήνευμα Β: Δὲν θέλω ἑρμήνευμα ἐγὼ Κ: Δὲ θέλω ἑρμηνεύματα B_1: Δὲ θέλω μπλιὸ ἁρμήνεμα Μ: Πὲν ταχὶ τατρὶφ ἱστεμὲμ Τ = «Δὲ θέλω πιὰ ἑρμήνευμα».

2.4.2. *Τ (=Σ) # BB_1*

— *στ. 2* φέρνου(ν) ΒΚΜ: φέρνω B_1: κετηρίορλαρ Τ = «φέρνουν»[13].

— *στ. 773* κινήσω ΒΚ: νικήσω B_1M: τεπρενεὴμ Τ = «(νὰ) κινήσω».

13. Πβ. Λ. Πολίτη, *Ἑλληνικὰ* 14, 1956, σ. 532. Ἐνδιαφέρον εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι στὴ δεύτερη ἔκδοση, τοῦ 1844 (βλ. Salaville - Dalleggio, *ὅ.π.*, ἀρ. 106, σ.

— *στ. 1067* πρα(γ)μάτων ΒΚΜ: ταγμάτων B_1: τζούμλε ζατλαρὴν σαχιπὴ T = «ἀφέντη ὅλων τῶν πραγμάτων».

2.4.3. *$T (= \Sigma) \# B$*

Ὑπάρχουν ὅμως καὶ λίγες περιπτώσεις ὅπου ἡ Β δὲν εἶναι ὅμοια μὲ τὴν Τ κι ἔτσι ἴσως οὔτε μὲ τὴ Σ. Εἶναι οἱ ἀκόλουθες:

— *στ. 318* στὸν κόκκαλον Β: κουνσανμὶς Τ = «στὴ ζώνη». Τὸ Κ καὶ ἡ B_1 ἔχουν τὴ γραφὴ «στὴν ζώνην του». Ἴσως λοιπὸν νὰ τὴν ἔχει καὶ ἡ Σ. Σ' αὐτὴ τὴν περίπτωση ὁ ἐκδότης τῆς Β θἄπρεπε νὰ ἔχει πάρει αὐτὴ τὴ γραφή, ποὺ εἶναι πολὺ δύσκολο νὰ τὴν ἐπινόησε ὁ ἴδιος, ἀπὸ τὸ χειρόγραφο ποὺ χρησιμοποιήθηκε ἀπὸ τὸν ἐκδότη τῆς Σ ἢ ἀπὸ ἄλλο. Εὐλογοφανέστερο ὅμως εἶναι, νομίζουμε, νὰ ὑποθέσουμε πὼς πρόκειται ἐδῶ γιὰ μιὰ κάπως ἐλεύθερη ἀπόδοση (ποὺ, ἄλλωστε, εἶναι πολὺ φυσική).

— *στ. 492* Θυσίαν θὲ νὰ κάμωμεν ΒΚB_1: νὰ πὰ νὰ ξεφαντώσωμε Μ: πούκιουν χουζμετὴν γιόκτουρ Τ = «σήμερα δὲν ἔχεις ὑπηρεσία (δηλ. δὲν ἔχεις τίποτα νὰ κάμεις)». Ἡ περίπτωση εἶναι πολὺ προβληματική. Ἡ μετάφραση ὑπενθυμίζει περισσότερο τὸ κείμενο τοῦ Μ, μὰ τότε ἀναρρωτιέται κανεὶς γιατὶ ὁ μεταφραστής, ποὺ σ' ἄλλες περιπτώσεις πάντα ἀποδίδει τὶς λέξεις «ξεφάντωση» καὶ «ξεφαντώνω» μὲ τύπους τῆς λέξης «σαφὰ» (= διασκέδαση, τέρψη· βλ. τοὺς στ. 434, 508, 533, 797), δὲν τὄκαμε τούτη τὴ φορά. Τὸ πρόβλημα ἀποσαφηνίζεται λίγο ὅταν προσέξουμε τὴ μετάφραση ὁλόκληρου τοῦ διστίχου: ὁγιὰν ὁγλούμ, παχτζεγὲ κιτελήμ. πούκιουν χουζμετὴν γιόκτουρ τατήλσηρ Τ = «ξύπνησε, γιέ μου, θὰ πᾶμε στὸν κῆπο· σήμερα δὲν ἔχεις ὑπηρεσία· εἶναι σχόλη». Ἴσως νὰ ἔβρισκε ὁ μεταφραστής, ποὺ ἦταν κληρικός, ἔχοντας μπροστά του τὸ κείμενο ὅπως τὸ δίνει ἡ Τ, τὸ συνδυασμὸ μιᾶς εὐχάριστης διαμονῆς στὸν κῆπο μὲ προσφορὰ θυσίας ἀκατάλληλο[14].

280-1) βρίσκουμε «κετηρίορουμ» = φέρνω! Μ' ὅλο ποὺ οἱ Salaville καὶ Dalleggio μᾶς διαβεβαιώνουν ὅτι "le texte ne diffère en rien de la première édition", βρήκαμε, ἐρευνώντας τὸ κείμενο αὐτό, 55 ἀλλαγὲς (ἐκτὸς βέβαια ἀπὸ τὶς διορθώσεις ἁπλῶν τυπογραφικῶν λαθῶν). Τὸ εἶδος τῶν ἀλλαγῶν αὐτῶν ὅμως δείχνει καθαρὰ ὅτι δὲν πρόκειται γιὰ καινούργια μετάφραση (βασισμένη σ' ἄλλη ἔκδοση), ἀλλὰ γιὰ διασκευὴ τῆς παλιᾶς μετάφρασης, ποὺ πραγματοποιήθηκε σχεδὸν σίγουρα χωρὶς τὴ χρήση ἑλληνικοῦ κειμένου. Εὐχαριστῶ θερμότατα τὸν κ. Ἑρμ. Ἀνδρεάδη τοῦ Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν γιὰ τὴν πολύτιμη βοήθειά του στὴν ἑρμηνεία τῶν τουρκικῶν κειμένων.

14. Ὑπάρχει κι ἄλλο παράδειγμα τέτοιας συνειδητῆς ἀλλαγῆς στὸ κείμενο, ποὺ ἔγινε μᾶλλον γιὰ θρησκευτικοὺς λόγους. Βλ. § 2.2., στ. 857-862.

— *στ. 556* ἐνημέναμεν B: ἀνημέναμεν KB_1: ἀνιμένομε M: ἐγλένμεγορουζ T = «(δὲν) ἀναμένουμε». Ἂν ἡ μετάφραση εἶναι σωστή, αὐτὸ σημαίνει ὅτι ἡ γραφὴ τῆς Σ εἶναι ὅμοια μὲ τὸ M καὶ ὅτι ὁ ἐκδότης τῆς B ἐπινόησε τὸν παρατατικὸ (καὶ μάλιστα τὸν κρητικὸ τύπο του!) ἢ τὸν βρῆκε στὸ χειρόγραφο ποὺ χρησιμοποιήθηκε γιὰ τὴ Σ ἢ σὲ κανένα ἄλλο. Αὐτὸ πάλι θὰ σήμαινε ὅτι ὁ παρατατικός, ποὺ δὲν εἶναι μόνο "lectio difficilior", ἀλλὰ καὶ ἔχει μεγάλη σημασία σχετικὰ μὲ τὴν «ἀλλαγὴ πράξης» (καὶ σκηνοθεσίας) ποὺ συμβαίνει ἀνάμεσα στοὺς στ. 554 καὶ 555, δὲ στηρίζεται πιὰ πολὺ γερὰ στὴν παράδοση. Κι ἐδῶ πιθανῶς νὰ πρόκειται γιὰ λάθος ἢ ἀπροσεξία τοῦ μεταφραστῆ.

— *στ. 568* σκλαβώνει BKB_1M: ζαπούν ἐηλετὴ T = «πίεσε (ἔθλιψε)». Ἡ μετάφραση αὐτὴ τὸ κάνει πολὺ πιθανὸ ὅτι ἡ Σ ἔχει τὸν τύπο «σκληβώνει» καὶ ἐπομένως ὅτι ἡ διόρθωση ποὺ πρότεινε ὁ Μανούσακας εἶναι σωστή. Ὁ ἐκδότης τῆς B (νομίζοντας πὼς ἐπρόκειτο γιὰ τυπογρακὸ λάθος;) διάλεξε τὸ πρόχειρο «σκλαβώνει».

— *στ. 824* κατέχει BK: δὲν βγαίνει B_1: om. M: (βὲ πὶρ κιμέσνε) τζικάμαζ T = «(καὶ κανεὶς δὲ) βγαίνει». Ἐδῶ φαίνεται ὅτι ἡ ἰδιότυπη γραφὴ τῆς B_1 ὑπῆρχε κιόλας στὴ Σ. Ἴσως ἡ γραφὴ τῆς B «κατέχει» νὰ ὀφείλεται στὴν ἐπανάληψη αὐτῆς τῆς λέξης στοὺς στ. 821 καὶ 823.

— *στ. 895* εὕρηκες B: ἔβλεπες KM: εὕρισκες B_1: (βαλιτὲμ κελέτε πενὴ παγλανμὶς) κιορέϊτην T = «(Μάνα μου, νὰ ἐρχόσουν καὶ) νὰ μ' ἔβλεπες (δεμένο)». Ἔτσι βλέπουμε ὅτι πιθανῶς ἡ γραφὴ τῶν M καὶ K ὑπῆρχε καὶ στὴ Σ. Γιατὶ νὰ ἄλλαξε τὸ κείμενο ὁ ἐκδότης τῆς B δὲν εἶναι βέβαια πολὺ καθαρό. Μπορεῖ νὰ νόμιζε ὅτι σ' αὐτὲς τὶς περιπτώσεις «νὰ» πρέπει νὰ ἀκολουθηθεῖ ἀπὸ τὸν ἀόριστο: βλ. καὶ στ. 859, ὅπου διαλέγει τὸ «νὰ ξεψύχισα» ἀντὶ γιὰ παρατατικό. Ἀφοῦ τὸ «εἶδες» δὲν ταιριάζει στὸ μέτρο, νὰ διάλεξε ἄραγε τὸ «εὕρηκες»;

— *στ. 949* Ἔλυσε τοῦτα τὰ δεσμὰ B: Λύσε ἐτοῦτα τὰ δεσμὰ KB_1: Λύσε του τὰ δεματικὰ M: ποσλάνματην τζετζήβερ παγλαρηνὶ T = «λύσε τὰ δεσμά του γλήγορα». Εἶναι σαφέστατο πὼς ἡ Σ εἶχε προσταχτική, καὶ ὄχι τὸ παράξενο γ' πρόσ. ἑν. τῆς ὁριστικῆς ποὺ βρίσκουμε στὴ B. Ἴσως νὰ νόμιζε ὁ ἐκδότης της πὼς ἦταν ὁριστικὴ καὶ τὸ «λύτρωσε», ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὰ «θέλει» (950) καὶ «ἐγνώρισεν» καὶ «εἶδε» (953).

— *στ. 1116* ἄφες με, καὶ ἀπὸ τὴν χαρὰν γροικῶ κ' ἡ ψή μου βγαίνει BB_1 (K λείπει ἐδῶ): γιατὶ μὲ ἀπού τὴ χαρὰ τώρα ἡ ψυχή μου ἐβγαίνει M: τουτουν πενὴ σεβηντζιμτὲν σίμτη τζανὴμ τζικάγιορ T = «κρατῆστε με, ἀπὸ τὴ χαρὰ τώρα ἡ ψυχή μου βγαίνει». Φαίνεται πολὺ καθαρὰ πὼς ἡ Σ πρέπει νὰ ἔχει ἕναν τύπο τῆς προσταχτικῆς τοῦ «κρατῶ»:

ἑπομένως ἡ διόρθωση τοῦ Μέγα «κράτει με» εἶναι σωστή. Ὁ ἐκδότης τῆς Β θ' ἄλλαξε τὸ «κράτει» τοῦ προτύπου του σὲ «ἄφες», νομίζοντας ὅτι ἦταν (ἐσφαλμένη) ἐπανάληψη τοῦ στ. 1115. Ἡ ἀντίθεση «τώρα/γροικῶ» εἶναι πιὸ προβληματική. Τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ Τ ἔχει τόσο ἔντονα τὴ λέξη «σίμτη» (= τώρα) (μιὰ λέξη, ἄλλωστε, ποὺ σ' αὐτὴ τὴν πρόταση δὲ γεννιέται φυσικὰ καὶ αὐτόματα) πρέπει σχεδὸν σίγουρα νὰ σημαίνει ὅτι αὐτὴ ἡ λέξη ὑπῆρχε στὸ κείμενο τῆς Σ. Ὁ μόνος λόγος ποὺ ἄλλαξε ὁ ἐκδότης τῆς Β τὸ «τώρα» σὲ «γροικῶ» μπορεῖ νὰ εἶναι πὼς ἔκαμε μιὰ προσπάθεια νὰ ἀποφύγει τὴν ὁμοιότητα μὲ τὸ στ. 1113. Τὸ «γροικῶ», ἄλλωστε, μποροῦσε νὰ δανειστεῖ ἀπὸ τὸ στίχο 193: «...γροικῶ κι ἐβγαίνει ἡ ψή μου» (ἔτσι σ' ὅλες τὶς πηγές).

Βλέπουμε λοιπὸν ὅτι ὑπάρχουν τέσσερεις περιπτώσεις γιὰ τὶς ὁποῖες δὲν μποροῦμε νὰ ποῦμε μὲ βεβαιότητα ἂν Β = Σ ἢ ὄχι (στ. 195-200, 318, 492, 556) καὶ πέντε ὅπου σίγουρα δὲν ἀκολουθεῖ ἡ Β τὴ Σ (στ. 568, 824, 895, 949, 1116). Μ' ὅλες τὶς ἀμφιβολίες ποὺ ὑπάρχουν (ἰδιαιτέρως στοὺς στ. 195-200 καὶ 1116: γροικῶ) εἶναι πολὺ μικρὸ τὸ ποσοστὸ τῶν ἀλλαγῶν, εὐεξήγητο ἄλλωστε, ὅπως προκύπτει ἀπ' τὰ περισσότερα τῶν παραπάνω παραδειγμάτων. Εἶναι δύσκολο λοιπὸν νὰ μπορέσουμε νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ὁ ἐκδότης τῆς Β ἐκτὸς ἀπὸ τὴ Σ εἶχε μπροστά του καὶ μιὰ ἄλλη πηγὴ (τὸ χειρόγραφο τῆς Σ ἢ κανένα ἄλλο).

2.5. *Συμπεράσματα γιὰ τὴν Τ*

Μ' ὅλο ποὺ ἡ Τ εἶναι μετάφραση καὶ μάλιστα μιὰ μετάφραση ποὺ ἡ ποιότητά της ταλαντεύεται σὲ πολλὰ σημεῖα κι ἔτσι ἔχει ὅλα τὰ ἀτυχῆ χαρακτηριστικὰ ποὺ ἀνήκουν σὲ κάθε μετάφραση, δὲν μποροῦμε ν' ἀρνηθοῦμε τὴ συμβολή της στὸν πιθανὸ προσδιορισμὸ τῶν γραφῶν τοῦ κειμένου τῆς Σ. Ἡ ἐρώτηση ἂν ἡ τουρκικὴ μετάφραση πρέπει ν' ἀξιοποιηθεῖ γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τοῦ κειμένου τῆς «Θυσίας», καὶ σὲ περίπτωση καταφατικῆς ἀπάντησης, σὲ τί βαθμὸ πρέπει νὰ γίνει ἡ χρήση αὐτῆς, θὰ συζητηθεῖ στὸ τελευταῖο μέρος τῆς μελέτης αὐτῆς.

Σχέση μεταξὺ τῶν Μ καὶ Σ δὲν ὑπάρχει, μ' ὅλο ποὺ μοιάζουν ἐδῶ κι ἐκεῖ τὰ κείμενα τῶν Μ καὶ Τ καὶ ὑπάρχουν βέβαια καὶ περιπτώσεις ποὺ τὸ κείμενο μοιάζει ὄχι μόνο μὲ τὸ Μ, ἀλλὰ καὶ μὲ τὸ Κ ἢ καὶ τὴ B_1. Πρόκειται γιὰ μιὰ ἐλάχιστη δυνατότητα ὁμοιότητας στοὺς στ. 195-200[15] καὶ 492[16], γιὰ ὁμοιότητα ποὺ δὲ βασίζεται ἀναγκαίως στὴ Σ στοὺς στ.

15. Βλ. § 2.3.
16. Βλ. § 2.4.3.

556[16] καὶ 611[17], καὶ γιὰ ὁμοιότητα ποὺ πιθανῶς νὰ στηρίζεται στὴ Σ στοὺς στ. 895[16], 949[16] καὶ 1116[16].

Γιὰ τὴ σχέση τῶν T (= Σ) καὶ B εἴπαμε ἀρκετά. Γιὰ τὶς σχέσεις μεταξὺ τῶν T (= Σ) καὶ K καὶ γι αὐτὲς τῶν T (= Σ) καὶ B_1 μποροῦμε νὰ προσθέσουμε καὶ τὰ ἑξῆς:

Ἡ Σ καὶ τὸ K[18] παρέχουν τὴν ἴδια γραφὴ (ποὺ δὲν ὑπάρχει στὴ B) στοὺς στ. 895[16] καὶ 949[16], οἱ Σ καὶ B_1 στὸ στίχο 824[16]. Εἶναι αὐτονόητο πὼς οἱ B* καὶ B_1 δὲν ἔλαβαν ἀναγκαίως τὶς γραφὲς αὐτὲς ἄμεσα ἀπὸ τὴ Σ. Μπορεῖ νὰ κατέληξαν στὰ κείμενά τους καὶ ἀπὸ μιὰν ἄλλη ἔκδοση (τοῦ Βόρτολι), πού, ἀντίθετα μὲ τὴ B, εἶχε διατηρήσει τὴν παλιὰ γραφὴ τῆς Σ. Καὶ στὶς περιπτώσεις τῶν B* καὶ B_1 μποροῦμε, νομίζουμε, ν' ἀποκλείσουμε τὴ δυνατότητα νὰ ἦταν προσιτὰ γιὰ τοὺς ἐκδότες τους τὸ χειρόγραφο ποὺ χρησιμοποιήθηκε ἀπὸ τὸν ἐκδότη τῆς Σ ἢ κανένα ἄλλο.

3. Οἱ ἐκδόσεις

3.1. Οἱ ἐκδόσεις ποὺ ἀναφέρονται παρακάτω ἀντιπροσωπεύουν τὸ σύνολο τῶν ἐκδόσεων ποὺ βρήκαμε κατὰ τὴ διάρκεια τῶν τελευταίων χρόνων[19] καθὼς καὶ ἐκεῖνες ποὺ δὲ βρήκαμε ἀλλὰ ποὺ ἡ πραγματικὴ ὕπαρξή τους ὡστόσο εἶναι ἀρκετὰ πιθανή. Δὲ δίνω παρὰ ἐκεῖνα τὰ στοιχεῖα ποὺ εἶναι χρήσιμα ἀπὸ τὴν ἄποψη αὐτῆς τῆς μελέτης. Γιὰ τοὺς πλήρεις τίτλους κλπ. παραπέμπω στὶς γνωστὲς βιβλιογραφίες καὶ σὲ μιὰ πρόσφατη βιβλιογραφία γιὰ τὴν κρητικὴ λογοτεχνία τοῦ Δασκαλόπουλου[20].

17. Βλ. § 2.2.

18. Πίσω ἀπὸ τὸ K πρέπει φυσικὰ νὰ βλέπουμε τὴν ἔκδοση τῆς ὁποίας τὸ K εἶναι ἀντίγραφο καὶ ποὺ μποροῦμε νὰ ἀποκαλέσουμε: «B*».

19. Εὐχαριστῶ κι ἀπὸ τὴ θέση αὐτὴ ὅσους μὲ βοήθησαν στὴ δύσκολη αὐτὴ δουλειὰ μὲ τὸ νὰ ψάξουν γιὰ ἐκδόσεις καὶ νὰ μοῦ προμηθεύσουν φωτοτυπίες (τὴν Κυρία Λουκία Δρούλια, τὴ δ. Μαρία Μαντουβάλου καὶ τοὺς κυρίους Α. Ἀγγέλου καὶ Λ. Πολίτη) ἢ μὲ τὸ νὰ μοῦ δανείσουν ἐκδόσεις ἀπὸ τὶς δικές τους βιβλιοθῆκες (τὴν Κυρία Μ. Κουταρέλλη καὶ τοὺς κυρίους Φιλ. Ἠλιού καὶ Μαν. Χαριτάτο). Ἰδιαίτερη εὐγνωμοσύνη χρωστῶ στοὺς κυρίους Δημ. Δασκαλόπουλο καὶ Φιλ. Ἠλιού γιὰ τὶς πολύτιμες συμβουλές τους.

20. Συντομογραφίες: *Βρετός*: Ἀνδρ. Παπαδοπούλου-Βρετοῦ, *Νεοελληνικὴ Φιλολογία, ἤτοι κατάλογος τῶν ἀπὸ πτώσεως τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας μέχρι ἐγκαθιδρύσεως τῆς ἐν Ἑλλάδι Βασιλείας τυπωθέντων βιβλίων παρ' Ἑλλήνων εἰς τὴν ὁμιλουμένην, ἢ εἰς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν γλῶσσαν*, Ἀθ. Α' 1854, Β' 1857· *Γκίνης-Μέξας*: Δημ. Γκίνης-Β. Μέξας, *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία 1800-1863*, τ. Α' - Γ', Ἀθ. 1939-1957· *Ἠλιού*: Φιλ. Η. Ἠλιού, *Προσθῆκες στὴν Ἑλληνικὴ Βιβλιογρα-*

1696. Ἔκδοση Ν. Σάρου. Λανθάνει. Βλ. Δασκαλόπουλος, σ. 518 (= Σ).

1713. Ἔκδοση Α. Βόρτολι. Βιβλιοθήκη τοῦ Βρεττανικοῦ Μουσείου· 237. 1.17. Βλ. Legrand, ἀρ. 84 (σ. 107-108), Ἠλιού, σ. 148, Δασκαλόπουλος, σ. 518. (= Β).

1745. Ἔκδοση Α. Βόρτολι. Λανθάνει. Βλ. Legrand, ἀρ. 330 (σ. 336) (Βρετός, ἀρ. 102, ΙΙ, σ. 51), Δασκαλόπουλος, σ. 518.

1754.(;)Βλ. Δασκαλόπουλος, σ. 518.

1755.(;)Βλ. Δασκαλόπουλος, σ. 518.

1756. Ἔκδοση Ν. Γλυκῆ. Λανθάνει. Κατὰ πληροφορία τοῦ κ. Φιλ. Ἠλιού.

1760. Ἔκδοση Α. Βόρτολι. Βιβλ. Ἀθ. Χατζηδήμου. Βλ. Λαδᾶς-Χατζηδῆμος, ἀρ. 85 (Ι, σ. 104-105), Δασκαλόπουλος, σ. 518. (= B_1).

1766. Ἔκδοση Α. Βόρτολι. Λανθάνει. (Βιβλ. τοῦ Ἁγιορείτου μοναχοῦ Κοσμᾶ). Βλ. Λαδᾶς-Χατζηδῆμος, ἀρ. 98 (Ι, σ. 110), Δασκαλόπουλος, σ. 518.

1771. Βιβλ. τοῦ Kecskemet. Πβ. Δασκαλόπουλος, σ. 518.

1777. Ἔκδοση Δ. Θεοδοσίου. Μαρκιανὴ Βιβλιοθήκη Βενετίας: 193. d. 406. Βλ. Legrand, ἀρ. 882 (ΙΙ, σ. 239), Γ.Σ. Πλουμίδης, π. Ἐρανιστὴς 9 (1971), σ. 241, Δασκαλόπουλος σ. 518.(=Θ).

1782. Ἔκδοση Ν. Γλυκῆ. Γεννάδειος Βιβλιοθήκη: MGL 73.15. Βλ. Λαδᾶς-Χατζηδῆμος, ἀρ. 552 (ΙΙ, σ. 128). (= Γ).

1791. Ἔκδοση Δ. Θεοδοσίου. Βιβλιοθήκη τοῦ Βατικανοῦ: Racc. Gen. Oriente V 613. Βλ. Λαδᾶς-Χατζηδῆμος, ἀρ. 14 (Ι, σ. 55-56), Γ. Σ. Πλουμίδης, Τὸ Βενετικὸν Τυπογραφεῖον τοῦ Δημητρίου καὶ τοῦ Πάνου Θεοδοσίου (1755-1824), Ἀθ. 1969, σ. 153 (ἀρ. 6), Δασκαλόπουλος, σ. 518. (= Θ_1).

1795. Ἔκδοση Π. Θεοδοσίου. Λανθάνει. Βλ. Λαδᾶς-Χατζηδῆμος, ἀρ. 218 (Ι, σ. 359), (Βρετός, ἀρ. 313), Δασκαλόπουλος, σ. 518.

φία. Α': Τὰ βιβλιογραφικὰ κατάλοιπα τοῦ E. Legrand καὶ τοῦ H. Pernot (1515-1799), Ἀθ. 1973· *Iliou*: Ph. Iliou, *Un projet bibliographique d'E. Legrand*, Ἀθ. 1977· *Λαδᾶς-Χατζηδῆμος*: Γ. Λαδᾶς-Α. Χατζηδῆμος, *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία. Συμβολὴ στὸ δέκατο ὄγδοο αἰώνα*, Ι-ΙΙ, Ἀθ. 1964 καὶ 1976· *Legrand*: E. Legrand, *Bibliographie Hellénique du XVIIIe s.*, Ι-ΙΙ, Παρίσι 1918 καὶ 1928· *Δασκαλόπουλος*: Δημ. Δασκαλόπουλου, «Ἐκδόσεις ἔργων Κρητικῆς Λογοτεχνίας (1600-1669)» Μέρος 8ο καὶ Μέρος 9ο, *Συλλέκτης*, τεῦχ. 21 (Δεκ. 1976), σ. 486, καὶ τεῦχ. 22 (Ἰαν. 1977), σ. 518-520.

1796. Ἔκδοση Ν. Γλυκῆ. Γεννάδειος Βιβλιοθήκη: MGL 73.16. Βλ. Λαδᾶς-Χατζηδῆμος, ἀρ. 17 (Ι, σ. 26), Ἡλιού, ἀρ. 203 (σ. 252), Δασκαλόπουλος, σ. 518. (= Γ_1).

1798.(;)Βλ. Δασκαλόπουλος, σ. 518.

1803. Ἔκδοση Ν. Γλυκῆ. Bodleian Library (Ὀξφόρδη) BYW 29196. f. 5(7). Βλ. Ἡλιού, ἀρ. 283 (σ. 327), Iliou, ἀρ. 14 (σ. 27), Δασκαλόπουλος, σ. 519. (= Γ_2).

1809. Ἔκδοση Ν. Γλυκῆ. Λανθάνει. Βλ. Ἡλιού, ἀρ. 290 (σ. 327), Iliou, ἀρ. 42 (σ. 35), Δασκαλόπουλος, σ. 519.

1809. Ἔκδοση Π. Θεοδοσίου. Πανεπιστημιακὴ Βιβλιοθήκη Παδούης· 4. b. 244. Βλ. Γκίνης-Μέξας, ἀρ. 6642 (ΙΙ, σ. 468). Πλουμίδης, ἀρ. 323 (σ. 138), Δασκαλόπουλος, σ. 519[20α].

1812. Ἔκδοση Ν. Γλυκῆ. Βιβλιοθήκη τοῦ Νεοελληνικοῦ Ἰνστιτούτου τῆς Σορβόννης: 19, 44, Βιβλ. Γ.Π. Σαββίδη. Βλ. Γκίνης-Μέξας, ἀρ. 703 (Ι, σ. 114-5), Δασκαλόπουλος, σ. 519. (= Γ_3).

1815. Ἔκδοση Ν. Γλυκῆ. Πανεπιστημιακὴ Βιβλιοθήκη Παδούης: 3. b. 237. Βλ. Πλουμίδης, π. Θησαυρίσματα 5 (1968), σ. 234-235, ἀρ. 24, Δασκαλόπουλος, σ. 519. (= Γ_4).

1816. Ἔκδοση Ν. Γλυκῆ. Μαρκιανὴ Βιβλιοθήκη Βενετίας: Misc. D 3151. Βλ. Ἡλιού, ἀρ. 304 (σ. 328), G. Veloudis, Das griechische Druck - und Verlaghaus "Glikis" in Venedig (1670-1854), Wiesbaden 1974, σ. 120, ἀρ. 912α, Iliou, ἀρ. 63 (σ. 39), Δασκαλόπουλος,σ. 519. (= $\Gamma_{4\alpha}$)[20β].

1817. Ἔκδοση Ν. Γλυκῆ. Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη Ἑλλάδος: Θ 14007. Βλ. Γκίνης-Μέξας, ἀρ. 973 (Ι, σ. 156), Δασκαλόπουλος, σ. 519. (= Γ_5).

1832. Ἔκδοση Ν. Γλυκῆ. Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη Ἑλλάδος: Ν.Φ. 1118. Βλ. Γκίνης - Μέξας, ἀρ. 2192 (Ι, σ. 326), Δασκαλόπουλος, σ. 519. (= Γ_6)

1836. Ἔκδοση Φραγκ. Ἀνδρεόλα. Βιβλιοθήκη Φιλ. Ἡλιού. Βλ. Δασκαλόπουλος, σ. 519.(= Ν).

1842. Ἔκδοση Φοίνικος. Βιβλιοθήκη Μάνου Χαριτάτου. Βλ. Γκί-

20α. Λυποῦμαι πού δὲν εἶχα τὴν εὐκαιρία νὰ τὴ μελετήσω. Γιὰ μιὰ περιγραφὴ τῆς ἔκδοσης αὐτῆς βλ. Ὄλγα Κατσιαρδῆ, *Ἐρανιστὴς* 14 (1977), σ. 142, ἀρ. *6642.

20β. Ὅταν ἔφτασε στὰ χέρια μας ἡ ἔκδοση αὐτή, εἴχαμε πιὰ τερματίσει τὴ μελέτη μας. Οἱ γραφές της, ὡστόσο, ἔχουν συμπεριληφτεῖ στοὺς διάφορους καταλόγους. Βλ. καὶ σημ. 92.

νης - Μέξας, ἀρ. 6830 (ΙΙ, σ. 492), Δασκαλόπουλος, σ. 519. (= Φ).

1848. Ἔκδοση Φοίνικος. Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη Ἑλλάδος: Ν.Φ. 1119. Βλ. Γκίνης - Μέξας, ἀρ. 4739 (ΙΙ, σ. 208-209), Δασκαλόπουλος, σ. 519. (= Φ_1).

1850. Ἔκδοση Ἁγ. Γεωργίου. Λανθάνει. Βλ. Γκίνης - Μέξας, ἀρ. 5189 (ΙΙ, σ. 269-270), Δασκαλόπουλος, σ. 519.

1855. Ἔκδοση Ἁγ. Γεωργίου. Λανθάνει. Βλ. Γκίνης - Μέξας, ἀρ.6442 (ΙΙ, σ. 439), Δασκαλόπουλος, σ. 519.

1856. Ἔκδοση Ἁγ. Γεωργίου. Πανεπιστημιακὴ Βιβλιοθήκη τοῦ Ἀμστερνταμ· 2386 G 47[21]. Βλ. Δασκαλόπουλος, σ. 519. (= Α).

1856. Ἔκδοση Φοίνικος. Βιβλιοθήκη Μάνου Χαριτάτου. Ἀβιβλιογράφητη. (= $\Phi_{1\alpha}$).

1860. Ἔκδοση Φοίνικος. Βιβλιοθήκη Γ.Π. Σαββίδη. Βλ. Γκίνης - Μέξας, ἀρ. 8220 (ΙΙΙ, σ. 185), Δασκαλόπουλος, σ. 519. (=Φ_2).

1863. Κατὰ πληροφορία τοῦ κ. Φιλ. Ἡλιού[21α].

1864. Ἔκδοση Φοίνικος. Λανθάνει. Βλ. Δασκαλόπουλος, σ. 519.

1865. Ἔκδοση Ζακύνθου. Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη Ἑλλάδος. Ν.Φ. 1120, Βιβλιοθήκη Λοβέρδου. Βλ. Δασκαλόπουλος, σ. 519. (= Ζ).

1870. Ἔκδοση Πάτρας. Βιβλιοθήκη Μάνου Χαριτάτου. Βλ. Δασκαλόπουλος σ. 519. (= Π).

1873. Ἔκδοση Ἁγ. Γεωργίου. Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη Ἑλλάδος: Ν.Φ. 1120 C, Βιβλιοθήκη Λοβέρδου. Βλ. Δασκαλόπουλος, σ. 519. (= A_1).

1874. Ἔκδοση Φοίνικος. Βιβλιοθήκη Μάνου Χαριτάτου. Βλ. Δασκαλόπουλος, σ. 519. (= Φ_3).

Δὲν εἶναι τυχαῖο πού δὲ μελέτησα τὶς ὑπόλοιπες ἐκδόσεις, τυπωμένες μετὰ τὸ 1874: τὸ 1880 δημοσιεύει ὁ Legrand τὴν περίφημή του ἔκδοση τῆς «Θυσίας τοῦ Ἀβραὰμ» πού βασιζότανε στὴν δῆθεν ἔκδοση τοῦ 1535 (μαζὶ μὲ σημειώσεις γιὰ τὶς γραφὲς μιᾶς, δῆθεν κι αὐτῆς,

21. *Ἡ Θυσία τοῦ Ἀβραάμ. Δρᾶμα ἱερόν, Συλλεχθὲν ἐκ τῆς παλαιᾶς Ἁγίας Γραφῆς, καὶ Συντεθὲν διὰ Στίχων ἁπλῶν, Μετατυπωθὲν δὲ καὶ ἤδη μὲ τὴν ἀνήκουσαν ἐπιμέλειαν.* Ἐν Βενετίᾳ. Ἐκ τοῦ Ἑλληνικοῦ Τυπογραφείου τοῦ Ἁγίου Γεωργίου. 1856. 4ο, σ. 48.

21α. Μοῦ γράφει: «Στὸν Κατάλογο τοῦ Βιβλιοπωλείου «Φώτιος ὁ Κωνσταντινοπολεὺς» τοῦ Νικολάου Β. Νάκη, ἐν Ἀθήναις 1884 (Μάϊος) ἀναγράφεται στὴ σ. 1, ἀρ. 1: «ΑΒΡΑΑΜ Θυσία, δρᾶμα ἱερόν, Βενετία 1863» [τιμὴ] Λεπτ. 50».

ἔκδοσης τοῦ 1555)[22]. Προώθησα τὶς μελέτες τῶν ἐκδόσεων τόσο μακριὰ (ἢ μᾶλλον κοντὰ) μόνο καὶ μόνο γιὰ νὰ προσδιορίσω τὴ σωστὴ θέση αὐτῶν τῶν δυὸ ἐκδόσεων, ποὺ ὀνομάζονται ἀπὸ τὸν Μέγα «Λ» καὶ «$Λ_1$», σὲ σχέση μὲ τὶς ἄλλες ἐκδόσεις. Τὰ πορίσματα αὐτῶν τῶν ἐρευνῶν θὰ τὰ δώσω πιὸ κάτω, στὸ κατάλληλο μέρος[23].

Ὁ δεύτερος κατάλογος[24] ποὺ ἀκολουθεῖ περιλαμβάνει τὶς διαφορετικὲς γραφὲς τῶν ἐκδόσεων ποὺ θὰ μᾶς βοηθήσουν νὰ βροῦμε τὶς σχέσεις ποὺ ὑπάρχουν ἀνάμεσα στὶς ἐκδόσεις. Δὲν παραθέτουμε ὅλες τὶς διαφορὲς ποὺ ὑπάρχουν, κι αὐτὸ ὄχι βέβαια μόνο γιατὶ δὲ θὰ μᾶς τὸ ἐπέτρεπε ὁ χῶρος, ἀλλὰ γιατὶ δὲν τὸ θεωροῦμε καθόλου ἀναγκαῖο· ἀντίθετα μάλιστα, θὰ μᾶς ἐμπόδιζε νὰ φτάσουμε σὲ ἀκριβῆ καὶ ὀρθὰ συμπεράσματα. Οἱ ἐκδόσεις διαφέρουν σὲ πολλά, στὴν ὀρθογραφία, στὴ χρήση τοῦ τελικοῦ -ν, στὴ χρήση τῆς ἔκθλιψης καὶ τῆς ἀποκοπῆς, στὴν τάση νὰ ἀντικαθιστοῦν ἰδιωματικὲς λέξεις καὶ τύπους μὲ ἀνάλογες ποὺ εἶναι πιὸ κοινὲς ἢ καὶ πιὸ ἀρχαΐζουσες. Ὅλες αὐτὲς οἱ διαφορὲς δὲ μᾶς λένε τίποτα γιὰ τὶς ἀμοιβαῖες ἐξαρτήσεις τῶν ἐκδόσεων: στὶς ἐκδόσεις αὐτὲς δὲν παρατηρεῖται καμιὰ συνέπεια γραμματικῶν τύπων καὶ εἶναι γενικὰ φανερὴ ἡ αὐθαίρετη ἐπέμβαση στὸ σημεῖο αὐτὸ (ἂν ὄχι καὶ σὲ ἄλλα) τῶν ἐκδοτῶν.

Γιὰ τοῦτο τὸ λόγο διάλεξα μόνο ἐκεῖνες τὶς γραφὲς ποὺ μποροῦν νὰ μᾶς δώσουν μιὰ σωστὴ καὶ καθαρὴ εἰκόνα τῶν ἀμοιβαίων ἐξαρτήσεων. Αὐτὲς εἶναι: Α′ συνειδητὲς ἀλλαγές, ἀλλαγὲς δηλαδὴ ποὺ εἶναι τόσο ριζικὲς ποὺ νὰ ἀλλάζει τὸ κείμενο σὲ νόημα ἢ σὲ μορφὴ καὶ ποὺ δὲν τὶς συλλαμβάνει κανεὶς εὔκολα· Β′ ἀσυνείδητες ἀλλαγές, ἰδίως τυπογραφικὰ λάθη· Γ′ ἀλλαγὲς ποὺ ἔχουν σχέση μὲ ἰδιωματισμούς, ἀλλὰ μόνο μ' αὐτοὺς ποὺ μετὰ τὴν ἀντικατάστασή τους σὲ μιὰ ἢ περισσότερες προηγούμενες ἐκδόσεις ξαναγυρίζουν σὲ μιὰ μεταγενέστερη: σὲ τέτοιες περιπτώσεις εἶναι πιθανὸ νὰ ὑπάρχει μιὰ σχέση ἀνάμεσα στὴ μεταγενέστερη καὶ τὴν πιὸ παλιὰ ἔκδοση στὴν ὁποία ὑπῆρχε ἀκόμα ὁ ἰδιωματισμός.

22. Γιὰ τὴ θλιβερὴ ἱστορία αὐτῶν τῶν «παλιῶν» ἐκδόσεων τῆς «Θυσίας», ποὺ ἀρκετὰ ἐμπόδισε τὴν πρόοδο τῆς γνώσης μας γιὰ τὸ δράμα αὐτό, βλ. πιὸ πάνω, σ. 25, σημ. 5α.

23. Βλ. § 3.3.22.

24. Δὲ θὰ μποροῦσα νὰ δώσω αὐτὸν τὸν κάταλογο οὔτε μάλιστα καὶ ἡ μελέτη αὐτὴ θὰ ὑπῆρχε, ἂν ἡ Κα Ems Swaan-Baarslag δὲν εἶχε ἀναλάβει τὴν τεράστια δουλειὰ τῆς ἀποδελτίωσης τῶν ἐκδόσεων. Τὴν εὐχαριστῶ θερμότατα.

Α΄. ΣΥΝΕΙΔΗΤΕΣ ΑΛΛΑΓΕΣ

2. φέρνουν[25]	(Σ)	Β	Κ		Θ	Γ		Γ_1																				
φέρνω				B_1			Θ_1		Γ_2	→[26]																		
12. καὶ θέλει τ'		Β	Κ		Θ	Γ	Θ_1	Γ_1												Α			Π	A_1		Λ	Λ_1
τὸ θέλει				B_1					Γ_2	Γ_3	Γ_4	$\Gamma_{4\alpha}$	Γ_5	Γ_6	N	Φ	Φ_1		Φ_2	Z			Φ_3		
51. Κύριέ μου καὶ λυπήσου		Β	Κ			Γ		Γ_1																			
Κυριέ μου — λυπήσου				B_1	Θ		Θ_1		Γ_2		Γ_4	$\Gamma_{4\alpha}$	Γ_5														
Κύρη μου[27] σὺ λυπήσου										Γ_3				Γ_6	→												
75. μετάθεσιν		Β			Θ	Γ	Θ_1	Γ_1								Φ	→										
μετάθεσις			Κ	B_1					Γ_2	Γ_3	Γ_4	$\Gamma_{4\alpha}$	Γ_5	Γ_6	N												
93. χωρὶς νὰ δακρυώσω		Β	Κ		Θ	Γ	Θ_1	Γ_1												Α							
χωρὶς κἂν νὰ δακρύσω				B_1																							
χωρὶς κἂν νὰ δακρυώσω									Γ_2	Γ_3	Γ_4	$\Gamma_{4\alpha}$	Γ_5	Γ_6	N	Φ	Φ_1		Φ_2	→							
153. ποῦ τὸ στρῶμα	(Σ)	Β																									
πὰ στὸ στρῶμα			Κ	→																							
154. τῶχω		Β	Κ	B_1	Θ	Γ	Θ_1	Γ_1	Γ_2		Γ_4	$\Gamma_{4\alpha}$	Γ_5							Α			Π	A_1			
τῶχα										Γ_3				Γ_6	N	Φ	Φ_1		Φ_2	Z			Φ_3	Λ	Λ_1
176. μέτοιον	(Σ)	Β																									
μὲ τὸν			Κ	→																							
ὁδηγ.στὸ 197[28]. ΤΑΜΑΡ	(Σ)	Β	Κ	B_1		Γ		Γ_1	Γ_2	Γ_3	Γ_4	$\Gamma_{4\alpha}$	Γ_5	Γ_6	N	Φ	Φ_1		Φ_2	Z			Φ_3	Λ	Λ_1
ΘΑΜΑΡ					Θ		Θ_1											Α			Π	A_1			
203. καϊμὸς		Β	Κ	B_1	Θ	Γ	Θ_1	Γ_1	Γ_2	Γ_3	Γ_4	$\Gamma_{4\alpha}$	Γ_5														
καϊμὸν														Γ_6	→											
247. τάχα		Β				Γ																					
τἄχω			Κ	B_1	Θ		Θ_1	→																			
251. πιᾶσθε		Β	Κ	B_1	Θ	Γ	Θ_1	Γ_1												Α			Π	A_1			
πιάσετε									Γ_2	Γ_3	Γ_4	$\Gamma_{4\alpha}$	Γ_5	Γ_6	N	Φ	Φ_1		Φ_2	Z			Φ_3	Λ	Λ_1
272. ἥλιος μὴν		Β	Κ	B_1	Θ	Γ	Θ_1	Γ_1	Γ_2	Γ_3	Γ_4	$\Gamma_{4\alpha}$	Γ_5	Γ_6													
ὁ ἥλιος μὴν															N	→											
318. στὸν κόκαλον		Β			Θ	Γ		Γ_1																			
στὴν ζώνην του			Κ	B_1			Θ_1		Γ_2	→																	

354. (καὶ ὄχι)		B	K	B_1[29]														A			Π	A_1		Λ	$Λ_1$
(— ὄχι)					Θ	Γ	$Θ_1$	$Γ_1$	$Γ_2$		$Γ_4$	$Γ_{4α}$	$Γ_5$													
(— —)										$Γ_3$				$Γ_6$												
ἀπὸ															N	Φ	$Φ_1$		$Φ_2$	Z			$Φ_3$			
380. ἐπλήθυνες		B			Θ	→																				
ἐπλήθενες			K	B_1																						
386. θέλω	(Σ)	B	K	B_1	Θ	Γ	$Θ_1$	$Γ_1$	$Γ_2$							Φ	$Φ_1$		$Φ_2$	Z			$Φ_3$		
θέλουν										$Γ_3$	$Γ_4$	$Γ_{4α}$	$Γ_5$	$Γ_6$	N			A			Π	A_1		Λ	$Λ_1$
392. σου κάνει	(Σ)	B				Γ																				
σου τοῦ κάνει			K	B_1	Θ		$Θ_1$	→																		
423. ἐποκοιμούσουν[30]		B			Θ	→																				
ἀποκοιμήθης			K	B_1																						
435. σκοληνὰ		B				Γ		$Γ_1$	$Γ_2$	$Γ_3$	$Γ_4$	$Γ_{4α}$	$Γ_5$	$Γ_6$	N	Φ	$Φ_1$		$Φ_2$	Z			$Φ_3$	Λ	$Λ_1$
σκούληνα			K	B_1	Θ		$Θ_1$											A			Π	A_1			
440. ποδόζαλα		B	K	B_1	Θ	Γ	$Θ_1$											A						Λ	
παιδόζαλα[31]								$Γ_1$	$Γ_2$	$Γ_3$	$Γ_4$	$Γ_{4α}$	$Γ_5$	$Γ_6$	N	Φ	$Φ_1$		$Φ_2$	→					
448. κατορδινιασθῆ		B	K	B_1																						
καλορδινιασθῆ					Θ	→																				
449. μου μὲ τὰ ροῦχα ἐδῶ[32]		B	K	B_1	Θ	Γ	$Θ_1$	$Γ_1$	$Γ_2$		$Γ_4$	$Γ_{4α}$	$Γ_5$	$Γ_6$	N	Φ	$Φ_1$		$Φ_2$	Z			$Φ_3$		
μου —τὰ ροῦχα...καὶ ἐδῶ										$Γ_3$																$Λ_1$
μου — τὰ ρουχάκια...κ'ἐδῶ																								Λ		
μου —τὰ ροῦχα...ἐδῶ																		A			Π	A_1				
460. σκοληνὰ		B				Γ		$Γ_1$	$Γ_2$	$Γ_3$	$Γ_4$	$Γ_{4α}$	$Γ_5$	$Γ_6$	N	Φ	$Φ_1$		$Φ_2$	Z			$Φ_3$	Λ	$Λ_1$
σκούληνα			K	B_1	Θ		$Θ_1$											A			Π	A_1			
500. (1) μ' ὅ,τ' ἐκδοχὴν		B	K	B_1																						
μ' ὅ,τ' ἐδοχὴν[33]					Θ	Γ	$Θ_1$	$Γ_1$	$Γ_2$									A	$Φ_2$	Z	Π	A_1	$Φ_3$	Λ	
μ' ἥτ' ἐδοχὴν										$Γ_3$	$Γ_4$	$Γ_{4α}$	$Γ_5$	$Γ_6$	N											$Λ_1$
μ' ἦν ἐδοχὴν																Φ	$Φ_1$									
500. (2) φυλακιασμένοι		B																								
φλακωμένοι			K	B_1			$Θ_1$																			
φλακιασμένοι[34]					Θ	Γ		$Γ_1$	→																	
518 .καὶ γυρίζομεν	(Σ)	B	K	B_1	Θ	Γ	$Θ_1$	$Γ_1$	$Γ_2$									A			Π	A_1			
δὲν γυρίζομεν										$Γ_3$	$Γ_4$	$Γ_{4α}$	$Γ_5$	$Γ_6$	N	Φ	$Φ_1$		$Φ_2$	Z			$Φ_3$	Λ	$Λ_1$

523. ἐγ' ἀκλουθῶ ὀπίσω		B		B_1																						
ἐγ' ἀκλουθῶ σου ὀπίσω[35]			K		Θ	→																				
526. ἄγομαι στὴν	(Σ)	B				Γ		$Γ_1$	$Γ_2$		$Γ_4$	$Γ_{4α}$	$Γ_5$					A			Π	A_1		Λ	$Λ_1$
πήγαινε στὴν			K	B_1	Θ		$Θ_1$																			
ἄμε μὲ τὴν										$Γ_3$																
ὕπαγε μὲ τὴν[36]														$Γ_6$	N	Φ	$Φ_1$		$Φ_2$	Z			$Φ_3$			
529. δὲν εἰρνεύγεις		B	→																					Λ		
καὶ δὲν εἰρνεύγεις																									$Λ_1$	
καὶ δὲν εἰρηνεύγεις																										
539. καὶ φᾶτα σὰν		B	K	B_1	Θ		$Θ_1$											A			Π	A_1		Λ		
— φᾶτα σὰν						Γ																				
— φᾶτα ὡσὰν								$Γ_1$	$Γ_2$	$Γ_3$	$Γ_4$	$Γ_{4α}$	$Γ_5$	$Γ_6$	N	Φ	$Φ_1$		$Φ_2$	Z			$Φ_3$		$Λ_1$	
541. καὶ δὲν εἰρνεύγεις		B			Θ	→																				
— δὲν εἰρηνεύεις			K	B_1																						
578. νὰ τὰ		B	K	B_1	Θ	Γ	$Θ_1$	$Γ_1$																Λ		
νὰ τὸ									$Γ_2$	→																
585. κλιτὸ τὸ πρόσωπόν του		B	K		Θ	→																				
τὸ κλιτὸ πρόσωπόν του				B_1																						
589. κράξε τόνε		B	K	B_1	Θ	Γ	$Θ_1$	$Γ_1$	$Γ_2$															Λ	$Λ_1$	
(κράξετόν τε)										$Γ_3$	$Γ_4$	$Γ_{4α}$	$Γ_5$	$Γ_6$	N											
κράξετόν σὺ																Φ	$Φ_1$		$Φ_2$	Z			$Φ_3$			
κράξετονε σὺ																		A			Π	A_1				
593. ἤκουα		B	K	B_1	Θ	Γ	$Θ_1$	$Γ_1$										A				A_1				
ἤκουσα									$Γ_2$	$Γ_3$	$Γ_4$	$Γ_{4α}$	$Γ_5$	$Γ_6$	N	Φ	$Φ_1$		$Φ_2$	Z	Π		$Φ_3$	Λ	$Λ_1$	
599. καὶ ἄλλο νὰ μὴν κατέχη		B	K	B_1	Θ	Γ	$Θ_1$	$Γ_1$	$Γ_2$	$Γ_3$	$Γ_4$	$Γ_{4α}$	$Γ_5$												Λ	$Λ_1$	
(καὶ — νὰ μὴν κατέχη)														$Γ_6$				A			Π	A_1				
καὶ — νὰ μὴν τὰ κατέχη															N	Φ	$Φ_1$		$Φ_2$	Z			$Φ_3$			
607. τὸ θὲ νὰ σὲ ρωτήσω		B	K	B_1	Θ		$Θ_1$											A			Π	A_1		Λ		
θὲ νὰ σὲ ρωτήσω						Γ																				
θέλω νὰ σὲ ρωτήσω								$Γ_1$	$Γ_2$	$Γ_3$	$Γ_4$	$Γ_{4α}$	$Γ_5$	$Γ_6$	N	Φ	$Φ_1$		$Φ_2$	Z			$Φ_3$		$Λ_1$	
614. κι ἂν βουθᾶσαι		B				Γ		$Γ_1$	$Γ_2$	$Γ_3$	$Γ_4$	$Γ_{4α}$	$Γ_5$	$Γ_6$	N	Φ	$Φ_1$							Λ	$Λ_1$	
καὶ ἂν φοβάσαι[37]			K	B_1	Θ		$Θ_1$											A	$Φ_2$	Z	Π	A_1	$Φ_3$			
623. ξεκινημὸς		B	K	B_1	Θ		$Θ_1$											A			Π	A_1				
ξεκινημὸν						Γ		$Γ_1$	$Γ_2$	$Γ_3$	$Γ_4$	$Γ_{4α}$	$Γ_5$	$Γ_6$	N	Φ	$Φ_1$		$Φ_2$	Z			$Φ_3$	Λ	$Λ_1$	

627. θέσης		B			Θ	Γ																			
θέση	(Σ)		K	B_1			Θ_1	→																	
649. νὰ σφάξ'		B	K	B_1					Γ_2	→															
νὰ σφάζ'					Θ	Γ	Θ_1	Γ_1																	
678. γέρατας		B																							
γέρα σας			K	B_1																					
γέρατα					Θ	→																			
694. νὰ τῆς κολλᾶ		B			Θ	→																			
νὰ τὴν κολλᾶ			K	B_1																					
714. καλλιὰ		B	K	B_1	Θ	Γ	Θ_1										Α			Π	A_1		Λ		
καλὰ								Γ_1	Γ_2	Γ_3	Γ_4	$\Gamma_{4\alpha}$	Γ_5	Γ_6	N	Φ	Φ_1	Φ_2	Z			Φ_3		Λ_1
730. ξετελειώνω		B	K	B_1	Θ	Γ	Θ_1	Γ_1	Γ_2	Γ_3	Γ_4	$\Gamma_{4\alpha}$	Γ_5					Α			Π	A_1		Λ	Λ_1
(ξεπλειώνω)														Γ_6											
ξεπληρώνω[38]															N	Φ	Φ_1	Φ_2	Z			Φ_3			
738. καμνιῶντας		B																							
χανῶντας			K																						
κοιμνῶντας				B_1																					
χαμνιῶντας					Θ	→																			
755. πᾶμε		B	K	B_1	Θ		Θ_1										Α			Π	A_1		Λ	Λ_1	
κάμε						Γ		Γ_1	Γ_2	Γ_3	Γ_4	$\Gamma_{4\alpha}$	Γ_5	Γ_6	N	Φ	Φ_1	Φ_2	Z			Φ_3			
766. νὰ **κ**ουρασθῆ		B	K	B_1	Θ	Γ	Θ_1																		
νὰ **ξ**εκουρασθῆ								Γ_1	→																
768. τὸ παρηγόρημά μου		B			Θ	→																			
καὶ ἡ παρηγοριά μου			K	B_1																					
769. ἐνεθράφηκες[39]		B	K	B_1	Θ	Γ	Θ_1	Γ_1	Γ_2		Γ_4						Α			Π	A_1				
ἀνεστράφηκες										Γ_3		$\Gamma_{4\alpha}$	Γ_5	Γ_6	N	Φ	Φ_1	Φ_2	Z			Φ_3	Λ	Λ_1
773. κινήσω	(Σ)	B	K		Θ	→																			
νικήσω				B_1																					
805. μέλλει		B	K	B_1																					
μέλλω					Θ	→																			
824. δὲν βγαίνει	(Σ)			B_1																					
κατέχει		B	K		Θ	Γ	Θ_1	Γ_1									Α			Π	A_1				
πομένει									Γ_2	Γ_3	Γ_4	$\Gamma_{4\alpha}$	Γ_5	Γ_6	N	Φ	Φ_1	Φ_2	Z			Φ_3	Λ	Λ_1

829. ἤκαν' ὅταν[40]	(Σ)	Β			Θ	Γ	Θ_1	Γ_1									Α			Π	A_1		Λ	Λ_1
ἦτον, ὅταν			Κ	B_1					Γ_2	Γ_3	Γ_4	$\Gamma_{4\alpha}$	Γ_5	Γ_6	Ν	Φ	Φ_1		Φ_2	Ζ			Φ_3		
844. σφάμα		Β	Κ	B_1		Γ	Θ_1	Γ_1	Γ_2	Γ_3	Γ_4	$\Gamma_{4\alpha}$	Γ_5	Γ_6	Ν	Φ	Φ_1		Φ_2	Ζ			Φ_3	Λ	Λ_1
σφάλμα					Θ													Α		Π	A_1			
851. χαρὰ σ' ἐσέ, χαρὰ σ' ἐσὲ		Β	Κ	B_1																				
χαρὰ σ' ἐσέ, παιδάκι μου					Θ	→																		
857. ὁποῦ ἐκεῖ		Β			Θ	Γ	Θ_1	Γ_1																
ἐκεῖ ὁποῦ			Κ	B_1					Γ_2	→														
859. νὰ ξεψύχησα		Β				Γ		Γ_1																
νὰ ξεψύχουνα			Κ	B_1					Γ_2	Γ_3	Γ_4	$\Gamma_{4\alpha}$	Γ_5	Γ_6	Ν	Φ	Φ_1		Φ_2	Ζ			Φ_3	Λ	Λ_1
νὰ ξεψύχιζα					Θ		Θ_1											Α		Π	A_1			
895. νὰ μ' ἔβλεπες	(Σ)		Κ																					
νὰ μ' εὕρηκες		Β			Θ	Γ	Θ_1	Γ_1										Α		Π	A_1			
νὰ μ' εὕρισκες				B_1					Γ_2	Γ_3	Γ_4	$\Gamma_{4\alpha}$	Γ_5	Γ_6	Ν	Φ	Φ_1		Φ_2	Ζ			Φ_3	Λ	Λ_1
912. βουλὴν	(Σ)	Β																						
βολὰν			Κ	→																				
944. εὑρέθη ἄλλον		Β																						
εὑρέθη σ' ἄλλον			Κ	→																				
949. ἔλυσε τοῦτα		Β				Γ		Γ_1																
λύσε ἐτοῦτα[41]			Κ	B_1	Θ		Θ_1		Γ_2	Γ_3	Γ_4	$\Gamma_{4\alpha}$	Γ_5	Γ_6	Ν		Φ_1	Α	Φ_2	Ζ	Π	A_1	Φ_3		Λ_1
λύσε τὰ τοῦτα																Φ								Λ	
989. νὰ δῆς		Β	Κ	B_1	Θ	Γ	Θ_1	Γ_1	Γ_2		Γ_4								Φ_2	Ζ			Φ_3		
τὰ δῆς										Γ_3		$\Gamma_{4\alpha}$	Γ_5	Γ_6	Ν	Φ	Φ_1	Α			Π	A_1			
θὰ δῆς																								Λ	Λ_1
995. νὰ εὐχηθῶ		Β				Γ		Γ_1																
νὰ σ' εὐχηθῶ			Κ	B_1	Θ		Θ_1		Γ_2	→														
1011. χοληκεμένα[42]		Β			Θ	Γ	Θ_1	Γ_1										Α	Φ_2	Ζ		A_1	Φ_3		
πικραμένα			Κ																						
χαληκομένα				B_1																					
ἐχαλκωμένα									Γ_2	Γ_3	Γ_4	$\Gamma_{4\alpha}$	Γ_5	Γ_6	Ν	Φ	Φ_1				Π			Λ	Λ_1
1026. τέτοιον	(Σ)	Β	Κ	B_1																					
τέκνον					Θ	Γ	Θ_1	Γ_1	Γ_2		Γ_4	$\Gamma_{4\alpha}$	Γ_5					Α			Π	A_1			
τέκνου										Γ_3				Γ_6	Ν	Φ	Φ_1		Φ_2	Ζ			Φ_3	Λ	Λ_1

1041. πλειὸ ἐρμήνευμα		Β																						
ἐρμήνευμα ἐγὼ			Κ		Θ	→																		
ἐρμηνεύματα				$Β_1$																				
ὁδηγ. στὸ 1043. ΑΒΡΑΑΜ	(Σ)	Β	Κ	$Β_1$	Θ	Γ	$Θ_1$	$Γ_1$	$Γ_2$	$Γ_3$	$Γ_4$	$Γ_{4α}$	$Γ_5$	$Γ_6$	Ν	Φ	$Φ_1$	Α	$Φ_2$	Ζ	Π	$Α_1$	$Φ_3$	Λ	$Λ_1$
ΣΟΦΕΡ																								
1045. δρόμον νὰ κρατῶ		Β	Κ	$Β_1$	Θ	Γ	$Θ_1$																	
ποιόν δρόμον νὰ κρατῶ								$Γ_1$	→															
(ποιόν δρόμον κρατῶ)																							Λ	
1053. καὶ ταχύ.		Β		$Β_1$	→																			
τὸ ταχύ			Κ																					
1090. νὰ τοῦ		Β	Κ	$Β_1$	Θ	Γ	$Θ_1$	$Γ_1$	$Γ_2$		$Γ_4$	$Γ_{4α}$	$Γ_5$					Α			Π	$Α_1$			
(νὰ —)										$Γ_3$				$Γ_6$										$Λ_1$
νὰ τὰ															Ν	Φ	$Φ_1$		$Φ_2$	Ζ			$Φ_3$	Λ	
1105. Θεῷ		Β		$Β_1$																				
τῷ Θεῷ			Κ		Θ→																			
1128. μὲ		Β	(Κ)	$Β_1$	Θ	Γ	$Θ_1$	$Γ_1$	$Γ_2$															
μου										$Γ_3$	→													

25. $Γ_1$: φέρουν. Ἀπὸ δῶ καὶ πέρα δὲν ἀναφέρονται πιὰ τὰ μεμονωμένα τυπογραφικὰ λάθη.
26. ⟶ = ἔτσι καὶ στὶς ὑπόλοιπες ἐκδόσεις (καὶ στὶς Λ καὶ $Λ_1$, ἂν δὲν ἀναφέρεται ἀλλιῶς).
27. $Φ_2$: Κύρι. Ἀπὸ δῶ καὶ πέρα δὲ σημειώνουμε τὶς διαφορὲς στὴν ὀρθογραφία.
28. Ἀκριβῶς τὸ ἴδιο βρίσκουμε στὶς ὁδηγίες στοὺς στ. 289, 307, 315, 553, 1087, 1091, καὶ στοὺς στ. 285, 549, 1083.
29. Οἱ γραφὲς σὲ παρενθέσεις (σχεδὸν πάντα τυπογραφικὰ λάθη) ἀναφέρονται μόνο γιὰ νὰ δηλωθεῖ ἀπὸ ποῦ βγαίνουν οἱ καινούργιες γραφὲς (πού, φυσικά, σχεδὸν πάντα εἶναι λύσεις προβλημάτων ποὺ δημιουργήθηκαν ἀπὸ τυπογραφικὰ λάθη).
30. $ΦΦ_1Φ_2ΖΦ_3$: ἀποκοιμούσουν.
31. $Γ_6ΝΦΦ_1Φ_2ΖΠΑ_1Φ_3$: παιδόξαλα.
32. $Φ_2ΖΦ_3$: φέρεμ' ἐμὲ τὰ ροῦχα... ἐδῶ.
33. ΖΛ: μ' ὅ,τι.
34. Λ: φλακισμένοι.
35. $Γ_3Γ_4Γ_5Γ_6ΝΠ$ $Λ_1$: ἀκολουθῶ. Ἔτσι καὶ ἡ Γ4α.
36. $ΝΦΦ_1Φ_2ΖΦ_3$: ὕπαγ'.
37. Κ: φοβεῖσαι, $Φ_2$: φοβᾶσαι.
38. Ν γράφει ἀκόμα «ξεπλειρώνω».
39. $ΚΒ_1ΓΓ_1Γ_2Γ_4Π$: ἀνεθράφηκες.
40. $ΘΘ_1ΑΠΑ_1$ $ΛΛ_1$: ἔκαν'.
41. τοῦτα: $Γ_2Γ_3Γ_4Γ_5Γ_6ΝΦ_1ΑΠΑ_1Λ_1$. Ἔτσι καὶ ἡ Γ4α.
42. $ΘΓΘ_1Γ_1$: χοληκομένα, $ΑΦ_2ΖΑ_1Φ_3$: χοληκωμένα.

Β΄ ΑΣΥΝΕΙΔΗΤΕΣ ΑΛΛΑΓΕΣ[43]

όδηγ. στὸ 1. ΑΓΓΕΛΟΣ (Ο ΑΓΓΕΛΟΣ)															Λ	Λ_1
7. ἄξιον (ἄξιαν)		Γ_3	Γ_4	$\Gamma_{4\alpha}$	Γ_5	Γ_6	N	Φ	Φ_1							Λ_1
27. σκότασις (σκότισις)		Γ_3				Γ_6			Φ_1		Φ_2	Z			Φ_3	
σκότοσις							N	Φ								
55. μοι (μου)										A			Π	A_1	Λ	Λ_1
72. δαρθῆ (δαρθῆ καὶ)		Γ_3				Γ_6										Λ_1
δοθῆ καὶ							N	Φ								
124. κουλὴ (βουλὴ)						Γ_6	N	Φ	Φ_1							
128. πάθη (πάθη σου)		Γ_3														Λ_1
151. καὶ μὲ νὰ δῆς(καὶ νὰ μὲ δῆς)						Γ_6	N	Φ	Φ_1		Φ_2	Z			Φ_3	
234. νὰ βαστᾶς (νὰ τὴν βαστᾶς)						Γ_6	N	Φ	Φ_1	A	Φ_2	Z	Π	A_1	Φ_3	
259. κοπράδι (κουράδι/κοπάδι)	Θ									A						
261. μοι (μου)										A				A_1	Λ	Λ_1
316. ἀφέντη (ἀφέντης)		Γ_3										Z				Λ_1
354. — (ὄχι)		Γ_3				Γ_6										
367. τίνες (τίνος)		Γ_2		Γ_4	$\Gamma_{4\alpha}$	Γ_5										
380. τὴν ἀρετὴν (στὴν ἀρετὴν)						Γ_6	N	Φ	Φ_1							
391. ν' ἀπο ν' ἀποθάνη (νὰ ποθάνη)															Λ	Λ_1
440. παιδόξαλα (παιδόζαλα)						Γ_6	N	Φ	Φ_1		Φ_2	Z	Π	A_1	Φ_3	
471. πτὸ στρῶμα (ὀκτὸ στρῶμα)							N	Φ	Φ_1		Φ_2	Z			Φ_3	
478. πολλολῶν (πελελῶν)							N	Φ	Φ_1							
486. ν' ἐναπαγοῦμε (ν' ἀναπαγοῦμε)				Γ_4	$\Gamma_{4\alpha}$	Γ_5										
489. νὰ ζαλίζη (τὸ ζαλίζει)					$\Gamma_{4\alpha}$	Γ_5	Γ_6	N	Φ	Φ_1		Φ_2	Z			Φ_3
514. βαριὰν (μὲ βαριὰν)		Γ_3			$\Gamma_{4\alpha}$	Γ_5	Γ_6	N			A			Π	A_1		Λ_1
529. ξαφινικὴ (ξαφνικὴ)							Γ_6	N								
541. λουκτουκᾶς (λουκτουκιᾶς)							Γ_6	N	Φ	Φ_1		Φ_2	Z			Φ_3
567. βαρὰ βαρὰ (βαρὰ βαρά 'ν')							Γ_6	N	Φ	Φ_1		Φ_2	Z			Φ_3
589. κράξετόν τε (κράξε τόνε)		Γ_3		Γ_4	$\Gamma_{4\alpha}$	Γ_5	Γ_6	N								

599. καὶ νὰ μὴν (καὶ ἄλλο νὰ μὴν)													Γ_6				Α			Π	$Α_1$			
655. τὰ εἶν' (τὶ εἶν')																$Φ_1$	Α	$Φ_2$	Ζ	Π	$Α_1$	$Φ_3$	Λ	
680. θὲ (θὲς)														Ν	Φ	$Φ_1$	Α	$Φ_2$	Ζ	Π	$Α_1$	$Φ_3$		
683. μὴ δίχως (μὲ δίχως)[44]														Ν	Φ	$Φ_1$	Α	$Φ_2$	Ζ	Π	$Α_1$			
ὁδηγ.στὸ 767. ΑΒΡΑΑΜ (ΑΒΡΑΑΜ λέγει σιγανὰ)																							Λ	$Λ_1$
772. κατορδινάζεις (κατορδινιάζεις)										$Γ_4$	$Γ_{4α}$	$Γ_5$												
775. περαπονεθῆς (παραπονεθῆς)					Γ		$Γ_1$	$Γ_2$		$Γ_4$	$Γ_{4α}$	$Γ_5$												
779. σπούδαζε (σπούδαξε)													$Γ_6$	Ν	Φ	$Φ_1$		$Φ_2$	Ζ			$Φ_3$		
784. ἀναλαμὴ (ἀναλαμπὴ)	Β	Κ	$Β_1$	Θ	Γ		$Γ_1$	$Γ_2$																
794. καὶ δὲν (καὶ ἃ δέν)														Ν	Φ	$Φ_1$		$Φ_2$	Ζ			$Φ_3$		
805. πᾶ (ποῦ)				Θ		$Θ_1$																		
810. τόπον (τόπον τοῦτον)										$Γ_4$	$Γ_{4α}$	$Γ_5$												
823. κατέχει (κατέχει το)									$Γ_3$				$Γ_6$	Ν	Φ	$Φ_1$		$Φ_2$	Ζ			$Φ_3$		$Λ_1$
824. τοῦτο (τοῦτος)													$Γ_6$	Ν	Φ	$Φ_1$	Α	$Φ_2$	Ζ	Π	$Α_1$	$Φ_3$		
838. τὸ σφάλα (στὄσφαλα)[45]				Θ													Α				$Α_1$			
860. νἄρθω (νἄρθα)				Θ		$Θ_1$											Α			Π	$Α_1$			
862. νἄρθω (νἄρθα)				Θ		$Θ_1$											Α			Π	$Α_1$			
932. μόνον (μόνον ὅπ')				Θ	Γ	$Θ_1$	$Γ_1$										Α			Π	$Α_1$			
ὁδηγ. στὸ 941. ΑΓΓΕΛΟΣ (Ο ΑΓΓΕΛΟΣ)																							Λ	$Λ_1$
964. σοῦ (νὰ σοῦ)								$Γ_2$		$Γ_4$	$Γ_{4α}$	$Γ_5$												
968. ὅ,τι τ' ἔσφαλα (ὅ,τ' ἔσφαλα)									$Γ_3$	$Γ_4$	$Γ_{4α}$	$Γ_5$	$Γ_6$											
975. προσυνήσης (προσκυνήσης)													$Γ_6$	Ν	Φ	$Φ_1$								
984. νὰ τοῦ θυσιάσω (νὰ τοῦ τὸ θυσιάσω)													$Γ_6$	Ν[46]										
1057. Συμπὰν (τοῦ Συμπὰν)									$Γ_3$			$Γ_5$	$Γ_6$	Ν	Φ	$Φ_1$	Α	$Φ_2$	Ζ	Π	$Α_1$	$Φ_3$	Λ	$Λ_1$
1090. νὰ (νὰ τοῦ)									$Γ_3$				$Γ_6$											$Λ_1$
1149. προσυνήματα (προσκυνήματα)														Ν	Φ	$Φ_1$								

43. Ἐδῶ ἀναφέρονται μόνο οἱ ἐκδόσεις ποὺ παρουσιάζουν τὶς ἀλλαγὲς: στὶς περισσότερες περιπτώσεις ἡ ἀρχικὴ γραφὴ βρίσκεται καὶ διορθώνεται τόσο εὔκολα ὥστε νὰ μὴν ἔχουν κανένα ἐνδιαφέρον οἱ ἄλλες ἐκδόσεις. Ἡ ἀρχικὴ γραφὴ τυπώνεται σὲ παρενθέσεις.

44. $Φ_3$: καὶ δίχως.

45. Οἱ ἐκδόσεις $Θ_1$ καὶ Π καὶ οἱ δυὸ «διορθώνουν» σὲ «τὸ σφάλμα».

46. $ΦΦ_1Φ_2ΖΦ_3$ διορθώνουν τὸ μέτρο ὡς ἑξῆς: «διὰ νὰ τὸ διορθώσω».

Γ'. ΑΛΛΑΓΕΣ ΣΧΕΤΙΚΕΣ ΜΕ ΙΔΙΩΜΑΤΙΣΜΟΥΣ [47]

7. ἄξαν		Β				Γ																							
44. γρᾶ		Β				Γ		$Γ_1$	$Γ_2$		$Γ_4$	$Γ_{4α}$	$Γ_5$																
49. ἤλλαξες		Β	Κ	$Β_1$		Γ		$Γ_1$																					
50. ἤφερες		Β	Κ		Θ	Γ	$Θ_1$	$Γ_1$											Α			Π	$Α_1$		Λ	$Λ_1$			
99. νειρεύγομαι		Β	Κ	$Β_1$	Θ	Γ	$Θ_1$	$Γ_1$											Α			Π	$Α_1$						
106. ἐμιλιὰ		Β	Κ			Γ		$Γ_1$																					
210. σιδερένην		Β				Γ		$Γ_1$																					
212. πλερώνω		Β			Θ	Γ	$Θ_1$	$Γ_1$											Α				$Α_1$						
294. ἐμιλεῖ		Β				Γ		$Γ_1$																	Λ				
395. πρίκαν		Β			Θ		$Θ_1$																						
421. ἤστεκα		Β				Γ		$Γ_1$	$Γ_2$	$Γ_3$	$Γ_4$	$Γ_{4α}$	$Γ_5$	$Γ_6$	N	Φ	$Φ_1$	$Φ_2$	Z			$Φ_3$		$Λ_1$						
513. ἐφῆκε		Β			Θ	Γ	$Θ_1$	$Γ_1$	$Γ_2$										Α										
526. ἄγομαι	(Σ)	Β				Γ		$Γ_1$	$Γ_2$		$Γ_4$	$Γ_{4α}$	$Γ_5$																
569. πορπατοῦμεν		Β			Θ	Γ	$Θ_1$	$Γ_1$	$Γ_2$										Α			Π	$Α_1$		Λ				
571. πορπατῶ		Β	Κ	$Β_1$	Θ	Γ	$Θ_1$	$Γ_1$	$Γ_2$										Α			Π	$Α_1$		Λ				
597. μνιάση		Β				Γ		$Γ_1$	$Γ_2$																				
604. ψοματινὸ		Β	Κ			Γ		$Γ_1$	$Γ_2$	$Γ_3$	$Γ_4$	$Γ_{4α}$	$Γ_5$	$Γ_6$	N										Λ	$Λ_1$			
605. πορπάτει		Β	Κ	$Β_1$	Θ	Γ	$Θ_1$	$Γ_1$	$Γ_2$										Α			Π	$Α_1$						
673. ἤταξεν		Β				Γ		$Γ_1$																					
736. πλερώσω		Β	Κ		Θ	Γ	$Θ_1$	$Γ_1$	$Γ_2$										Α			Π	$Α_1$		Λ				
753. τῆς ψῆς σου		Β	Κ	$Β_1$	Θ	Γ	$Θ_1$	$Γ_1$											Α						Λ	$Λ_1$			
770. δεξὰν		Β	Κ	$Β_1$	Θ	Γ	$Θ_1$	$Γ_1$											Α			Π	$Α_1$						
807. ἐνέθρεφες		Β			Θ	Γ	$Θ_1$	$Γ_1$											Α			Π	$Α_1$						
964. μνιάζουν		Β	Κ	$Β_1$		Γ		$Γ_1$																					
978. μετάθεκε		Β			Θ	Γ	$Θ_1$	$Γ_1$											Α			Π	$Α_1$		Λ				
1084. στρατεύγει		Β	Κ	$Β_1$	Θ		$Θ_1$												Α			Π	$Α_1$						
1097. πρίκα		Β	Κ	$Β_1$	Θ		$Θ_1$																		Λ				

47. Ἀναφέρονται μόνο οἱ ἐκδόσεις ποὺ διατηροῦνε, ἢ μᾶλλον ἐπαναφέρουν ἰδιωματικοὺς τύπους ποὺ ἀντικαταστάθηκαν ἀπὸ κοινότερους τύπους σὲ προηγούμενες ἐκδόσεις.

3.2. Ὁμάδες σχηματισμένες ἀπὸ τὶς ἐκδόσεις

3.2 1. Γιὰ νὰ βροῦμε μὲ ποιούς τρόπους συσχετίζονται οἱ διάφορες ἐκδόσεις ἐρευνήσαμε τὶς συνειδητὲς ἀλλαγὲς (Α′), τὶς ἀσυνείδητες (Β′) καὶ τὶς περιπτώσεις ὅπου ἐπανέρχονται ἰδιωματισμοὶ ποὺ εἶχαν κιόλας ἀντικατασταθεῖ σὲ προηγούμενες ἐκδόσεις (Γ′).

3.2.2. Οἱ ἐκδόσεις τοῦ Βόρτολι ποὺ ἔχουμε, Β, Κ[48] καὶ B_1, δὲ σχηματίζουν πολὺ συμπαγὴ ὁμάδα. Ἀπὸ τὶς 74 γραφὲς ποὺ παραθέτουμε στὸν κατάλογο Α′ μόνο 37 ἀνήκουν σ' αὐτή. Ἕνα τέτοιο ποσοστὸ εἶναι πολὺ χαμηλὸ γιὰ μιὰ ὁμάδα ποὺ εἶναι τόσο μικρὴ καὶ ποὺ εἶναι μάλιστα καὶ ἀρχικὴ ὁμάδα, ἀπ' ὅπου πηγάζουν ὅλοι οἱ ἑπόμενες ἐκδόσεις: ἔτσι ἡ ὁμάδα αὐτὴ ἀποτελεῖ μέρος μεγαλύτερων συνόλων, δηλ. οἱ BKB_1 βρίσκονται μιὰ φορὰ στὴ σειρὰ $B \rightarrow \Phi_3$[49], $1 + 1 = 2$ φορὲς στὴ σ. $B \rightarrow \Phi_1$, $2 + 2 = 4$ φορὲς στὴ σειρὰ $B \rightarrow \Gamma_6$, $1 + 4 = 5$ φορὲς στὴ σειρὰ $B \rightarrow \Gamma_5$, $8 + 5 = 13$ φορὲς στὴ σειρὰ $B \rightarrow \Gamma_2$, $3 + 13 = 16$ φορὲς στὴ σειρὰ $B \rightarrow \Gamma_1$, $4 + 20 = 24$ φορὲς στὴ σειρὰ $B \rightarrow \Theta_1$, καὶ τέλος μόνο 13 φορὲς ($+24 = 37$ φορὲς συνολικὰ) στὴν ὁμάδα BKB_1, ἐκεῖ δηλ. ὅπου διαφέρει ἡ μονάδα αὐτὴ ἀπ' ὅλες τὶς ἄλλες ἐκδόσεις. Στὴ συνέχεια, ὅταν θὰ μελετήσουμε τὶς ἐκδόσεις χωριστά, θὰ δοῦμε πῶς προκλήθηκε αὐτὸ τὸ φαινόμενο: α′) μέσα στὴν ὁμάδα BKB_1 ὑπῆρχαν ἀκόμα δυό, τουλάχιστον, ἄγνωστες ἐκδόσεις[50], κι ἔτσι ἡ ὁμάδα διευρύνεται αἰσθητά· β′) οἱ ἐκδόσεις Β* (τὸ πρότυπο τοῦ Κ) καὶ B_1 (καὶ μᾶλλον καὶ οἱ δυὸ ἄγνωστες) εἰσῆγαν πολλὲς καινούργιες γραφές.

3.2.3. Ἡ ὁμάδα ἡ σχηματισμένη ἀπὸ τὶς ἐκδόσεις τοῦ Θεοδοσίου (τυπωμένες στὰ 1777 καὶ 1791) εἶναι πολὺ πιὸ συμπαγής: τὶς βρίσκουμε σὲ 53 ὅμοιες γραφὲς μαζὶ μὲ τὴν ἔκδοση τοῦ Γλυκῆ τοῦ 1782, ποὺ βρίσκεται ἀνάμεσά τους, καὶ σὲ 15 μοναχές τους, συνολικὰ λοιπὸν 68 φορὲς ἀπὸ τὶς 74. Ἀποδείξεις γιὰ τὶς στενὲς σχέσεις τους βρίσκουμε καὶ στὶς ἀσυνείδητες ἀλλαγὲς τοῦ καταλόγου Β′: στ. 805 $\Theta\Theta_1$, στ. 860, 862 $\Theta\Theta_1$ $A\Pi A_1$, καὶ στ. 932 $\Theta\Gamma\Theta_1\Gamma_1 A\Pi A_1$.

Ἔχει ἐνδιαφέρον νὰ προσέξουμε καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι σὲ τρία ἀπ' αὐτὰ τὰ παραδείγματα φαίνεται νὰ ὑπάρχει κάποια σχέση μὲ τὴν πολὺ πιὸ μεταγενέστερη ὁμάδα τῶν ἐκδόσεων $A\Pi A_1$ (τυπωμένων στὰ 1856,

48. Στὴ συνέχεια θὰ δοῦμε ὅτι τὸ χφ. Κολλυβᾶ εἶναι πραγματικὰ ἀντίγραφο μιᾶς ἔκδοσης τοῦ Βόρτολι. Βλ. § 3.3.2.

49. Δὲν λαμβάνουμε ἐδῶ ὑπόψη, τὶς ἐκδόσεις Λ καὶ Λ_1.

50. Βλ. τὸν κατάλογο στὴν § 3.1. Ὑποθέτουμε πὼς ἡ μιὰ ἀπὸ τὶς τρεῖς ἄγνωστες ἐκδόσεις ποὺ ἀναφέρονται ἐκεῖ ἦταν ἡ βάση τοῦ χφ. Κολλυβᾶ.

1870 καὶ 1873). Ὅτι αὐτὸ δὲν εἶναι τυχαῖο διαπιστώνεται καὶ στὶς περιπτώσεις τοῦ καταλόγου Α′: 50 ἀπὸ τὶς 68 γραφὲς ποὺ ἔχουν μαζὶ οἱ Θ καὶ Θ_1 τὶς συναντοῦμε καὶ στὴν ὁμάδα ΑΠΑ_1[51].

3.2.4. Οἱ ἐκδόσεις τοῦ Γλυκῆ, ἀπὸ τὴ Γ (1782) μέχρι τὴ Ν (1386 = 1836)[52] σχηματίζουν, ὡς φαίνεται, μιὰ ἀκόμα πιὸ χαλαρὴ ὁμάδα ἀπ' αὐτὴ τοῦ Βόρτολι: μόνο 31[53] ἀπὸ τὶς 74 περιπτώσεις τοῦ καταλόγου Α′ ἀνήκουν στὴν ὁμάδα $\Gamma \to \text{N}$ (καὶ 2 στὴν ὁμάδα $\Gamma \to \Gamma_6$). Ὅταν ὅμως ἀφήσουμε τὴ Γ κατὰ μέρος καὶ πάρουμε ὑπόψη τὴν ὁμάδα $\Gamma_1 \to \text{N}$, βρίσκουμε 9[54] ὅμοιες γραφὲς ἐπιπλέον, συνολικὰ λοιπὸν 31 + 9 = 40. Ἀρχίζοντας ἀπὸ τὴ Γ_2 (1803) ἡ ὁμάδα ἀποκτᾶ ὁμοιογένεια: βρίσκουμε 17[55] ἐπιπλέον γραφές: 40 + 17 = 57. Τέλος, στὴν ὁμάδα Γ_3 (1812) $\to$ Ν φτάνουμε στὴν ἀκμὴ αὐτῆς τῆς ὁμάδας: 6 πρόσθετες γραφές[56]: μιὰ ὁμάδα ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ 8 ἐκδόσεις (ἀπὸ τὸ 1812 μέχρι τὸ 1836) ἔχει 63 ὅμοιες γραφές, 56 ἀπὸ τὶς ὁποῖες συναντοῦμε καὶ στὶς ἐκδόσεις $\Phi\Phi_1\Phi_2\text{Z}\Phi_3$ (πού, ὅπως βλέπουμε καὶ θὰ δοῦμε ἀκόμα, ἔχουν πολὺ στενὲς σχέσεις μὲ τὶς ἐκδόσεις τοῦ Γλυκῆ) καὶ 34 σ' ὅλες τὶς ἑπόμενες ἐκδόσεις (μέχρι τὴ Φ_3)[57].

Ἡ εἰκόνα αὐτὴ ἐνισχύεται ἀκόμα περισσότερο ὅταν πάρουμε ὑπόψη μας καὶ τὸν κατάλογο Β′. Ἐκεῖ βρίσκουμε τὶς ἀκόλουθες ἀσυνείδητες ἀλλαγές: $\Gamma \to \Gamma_5$ (χωρὶς ὅμως τὴ Γ_3) στ. 775, $\Gamma_3 \to \text{N}$ στ. 589, $\Gamma_3 \to \Gamma_6$ στ. 968. Ἐδῶ βλέπουμε πιὸ καθαρὰ καὶ τὶς στενὲς σχέσεις μὲ τὴ Ν: $\Gamma_3 \to \text{N}$ στ. 589, $\Gamma_6 \to \text{N}$ στ. 529, 984, καὶ μὲ τὶς ἑπόμενες ἐκδόσεις: $\Gamma_3 \to \Phi_1$ στ. 7, $\Gamma_6 \to \Phi_1$ στ. 124, 380, 975[58].

Δὲ λύθηκε ἀκόμα ὅμως τὸ πρόβλημα τῆς αἰτίας γιὰ τὴν ὁποία οἱ

51. Οἱ $\Theta\Theta_1$ συσχετίζονται μὲ τὶς AA_1 ἀκόμα καὶ στοὺς στ. 593 καὶ 1011, καὶ μόνο μὲ τὴν Α στοὺς στ. 93 καὶ 440. Γιὰ περισσότερα στοιχεῖα βλ. παρακάτω στὴν § 3.2.6.

52. Στὶς ἑπόμενες σελίδες θὰ δοῦμε ὅτι ὑπάρχουν εὔλογες αἰτίες νὰ θεωροῦμε τὴν ἔκδοση τοῦ Ἀνδρεόλα συγγενὴ τῆς ὁμάδας τῶν ἐκδόσεων τοῦ Γλυκῆ.

53. Μὲ 22 ἀπ' αὐτὲς συσχετίζονται καὶ οἱ ὑπόλοιπες ἐκδόσεις μέχρι τὴ Φ_3 καὶ ἐφτὰ μόνο μὲ τὶς $\Phi\Phi_1\Phi_2\text{Z}\Phi_3$ (δηλ. χωρὶς τὶς ΑΠΑ_1).

54. Πέντε ἀπ' αὐτὲς συναντοῦμε καὶ στὶς ὑπόλοιπες ἐκδόσεις καὶ τέσσερεις μόνο στὶς $\Phi\Phi_1\Phi_2\text{Z}\Phi_3$.

55. Ἕξι ἀπ' αὐτὲς συναντοῦμε καὶ στὶς ὑπόλοιπες ἐκδόσεις καὶ ἐννιὰ μόνο στὶς $\Phi\Phi_1\Phi_2\text{Z}\Phi_3$.

56. Μία ἀπ' αὐτὲς βρίσκουμε καὶ στὶς ὑπόλοιπες ἐκδόσεις καὶ δυὸ μόνο στὶς $\Phi\Phi_1\Phi_2\text{Z}\Phi_3$.

57. Βλ. τὶς σημειώσεις 53, 54, 55 καὶ 56.

58. Βλ. καὶ τὴν § 3.2.5.

ἐκδόσεις τοῦ Γλυκῆ δὲ σχηματίζουν καθόλου συμπαγὴ ὁμάδα παρὰ μόνο ἀπὸ τὶς Γ_2 καὶ Γ_3 καὶ πέρα. Εἶναι σὰ νὰ μὴν ἔχουν βρεῖ ἀκόμα τὴν ἀληθινὴ ὑπόστασή τους οἱ ἐκδόσεις Γ (1782) καὶ Γ_1 (1796). Κι ἔτσι ἀκριβῶς εἶναι ἡ περίπτωση: οἱ δυὸ αὐτὲς ἐκδόσεις συγγενεύουν περισσότερο μὲ τὶς ἐκδόσεις τοῦ Βόρτολι (καὶ τοῦ Θεοδοσίου), καὶ ἰδιαίτερα μὲ τὴ Β, παρὰ μὲ τὶς ἑπόμενες ἐκδόσεις τοῦ Γλυκῆ. Οἱ Γ καὶ Γ_1 ταυτίζονται μὲ τὴ Β σὲ 49 περιπτώσεις ἢ μία (20 φορὲς $B \to \Theta_1 + 29$ φορὲς σὲ περιπτώσεις ὅπου λείπουν μιὰ —ἰδίως ἡ B_1— ἢ περισσότερες ἐνδιάμεσες ἐκδόσεις) καὶ σὲ 39 περιπτώσεις ἡ ἄλλη (16 φορὲς $B \to \Gamma_1 +$ 23 φορὲς στὶς ἄλλες περιπτώσεις). Μιὰ ματιὰ στὸν κατάλογο Γ′ φτάνει νὰ μᾶς διδάξει πῶς πρέπει νὰ ὑπάρχει πραγματικὰ μιὰ πολὺ στενὴ σχέση μεταξὺ τῶν Β καὶ Γ: σὲ 12 περιπτώσεις ἡ Γ ἐπαναφέρει στὸ κείμενό της ἕναν ἰδιωματικὸ τύπο ποὺ παραλείφτηκε ἀπὸ μιὰ (2 φορὲς) ἢ ὅλες τὶς ἐνδιάμεσες ἐκδόσεις (10 φορές): βλ. τοὺς στ. 7, 44, 49, 106, 210, 294, 421, 526, 597, 604, 673 καὶ 964. Παρακάτω, στὶς παραγράφους γιὰ τὶς ἐκδόσεις Γ καὶ Γ_1 αὐτὲς καθαυτὲς[59] θὰ δοῦμε πιὸ καθαρὰ τὶς ἰδιαίτερές τους σχέσεις μὲ τὴ Β.

3.2.5. Οἱ ἐκδόσεις τοῦ Φοίνικος μαζὶ μ' αὐτὴ τῆς Ζακύνθου (ἀπὸ τὰ 1842 μέχρι τὰ 1874) σχηματίζουν μιὰ πολὺ συμφυὴ ὁμάδα: σὲ 70 ἀπὸ τὶς 74 περιπτώσεις ταυτίζονται μεταξύ τους οἱ Φ, Φ_1, Φ_2, Ζ καὶ Φ_3. Μόνο τέσσερεις ἐξαιρέσεις βρέθηκαν: στοὺς στ. 500 (1), 614, 989 καὶ 1011. Σὲ μόνο 41 ἀπ' αὐτὲς τὶς 70 περιπτώσεις οἱ ΑΠΑ_1, μ' ὅλο ποὺ βρίσκονται χρονικὰ ἀκριβῶς ἀνάμεσά τους (δημοσιεύτηκαν στὰ 1856, 1870 καὶ 1873), ἔχουν τὶς ἴδιες γραφές. Πρὸς τὸ παρὸν λοιπὸν σχετικὰ μὲ τὶς ΑΠΑ_1 συμπεραίνουμε ὅτι πρέπει νὰ σχηματίζουν δική τους ὁμάδα, ποὺ ἔχει βέβαια σχέσεις μὲ τὶς γύρω ἀπ' αὐτὲς ἐκδόσεις, ἀλλὰ ποὺ πρέπει νὰ ἔχει καὶ μ' ἄλλες.

Στὸν κατάλογο τῶν ἀσυνείδητων ἀλλαγῶν βλέπουμε τὸ ἴδιο: στενὲς σχέσεις ἀνάμεσα στὶς ἐκδόσεις τοῦ Φοίνικος (καὶ τῆς Ζ), ἀλλὰ καὶ μὲ τὴ Ν καὶ «ἄλλες» ἐκδόσεις τοῦ Γλυκῆ. Καὶ σ' αὐτὲς τὶς περιπτώσεις φτάνουμε στὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ὁμάδα ΑΠΑ_1 ἔχει δική της θέση: $N \to \Phi_3$ στ. 680, 683 (—Φ_3), $N \to \Phi_3$ (ἀλλὰ χωρὶς τὶς ΑΠΑ_1) στ.354, 471, 794, $\Gamma_6 \to \Phi_3$ στ. 234, 440, 824, $\Gamma_6 \to \Phi_3$ (—ΑΠΑ_1) στ. 151, 541, 567, 779, 823, $\Gamma_5 \to \Phi_3$ στ. 1057, $\Gamma_{4\alpha} \to \Phi_3$ (→ΑΠΑ_1) στ. 489, $\Gamma_3 \to \Phi_1$ στ. 7, $\Gamma_6 \to \Phi_1$ στ. 124, 380, 975, καὶ ΝΦΦ_1 στ. 478, 1149.

3.2.6. Ἡ ὁμάδα ΑΠΑ_1 (1856-1870-1873) εἶναι ἡ πιὸ συμφυὴς

59. §§ 3.3.5. καὶ 3.3.7.

ἀπ' ὅλες: 71 ἀπὸ τὶς 74 περιπτώσεις δείχνουν τὴν ἴδια γραφή: μόνο στοὺς στ. 93 καὶ 440 διαφέρει ἡ Α, καὶ στὸ 593 ἡ Π. Ἡ ἰδιαίτερή τους θέση ἀνάμεσα στὶς γύρω ἀπ' αὐτὲς ἐκδόσεις, γιὰ τὴν ὁποία μιλήσαμε λίγο παραπάνω, προβάλλει μὲ σαφήνεια ἂν θυμηθοῦμε πὼς ἀπὸ τὶς 68 φορὲς ποὺ οἱ $\Theta\Theta_1$ ἔχουν τὴν ἴδια γραφή, οἱ ΑΠΑ_1 τὶς ἀκολουθοῦν σὲ 50 περιπτώσεις. Τὸ ἴδιο φαινόμενο τὸ διαπιστώνουμε στὶς περιπτώσεις ποὺ ἐπισημαίνονται στὸν κατάλογο Β': ΑΠΑ_1 στ. 55, $\text{ΑΠΑ}_1 + \Theta\Theta_1$ στ. 860, 862, $\text{ΑΠΑ}_1 + \Theta\Gamma\Theta_1\Gamma_1$ στ. 932, Θ + Α στ. 259, καὶ Θ + ΑΑ_1 στὸν στ. 838, ὅπως καὶ στὸν κατάλογο Γ': 13 φορὲς ἐπαναφέρει ἡ Α ἰδιωματικοὺς τύπους, ποὺ τὶς εἶχαν ἀκόμα οἱ γύρω ἀπὸ τὶς $\Theta\Theta_1$ παλιὲς ἐκδόσεις στὸ κείμενό της· σὲ 11 ἀπ' αὐτὲς τὶς περιπτώσεις τὴν ἀκολουθοῦν οἱ ΠΑ_1[60].

3.3. Οἱ ἐκδόσεις αὐτὲς καθαυτὲς

3.3.1. Σ' αὐτὴ τὴν παράγραφο θὰ μελετηθοῦν οἱ ἐκδόσεις αὐτὲς καθαυτὲς πάνω σὲ δυὸ σημεῖα: α') θὰ ἐρευνήσουμε τὴν καταγωγή τους, δηλ. ἀπὸ ποῦ προέρχονται οἱ γραφὲς ποὺ ἔχουν, καὶ β') θὰ μελετήσουμε τὶς καινούργιες γραφές τους, δηλ. τὶς γραφὲς ποὺ ἐμφανίζονται στὰ κείμενα γιὰ πρώτη φορά, προσπαθώντας ν' ἀπαντήσουμε στὴν ἐρώτηση: τὶς γραφὲς αὐτὲς τὶς ἐπινόησαν οἱ ἐκδότες ἢ τὶς υἱοθέτησαν ἀπὸ κάποια ἄλλη πηγή, ποὺ μπορεῖ νὰ εἶναι εἴτε μιὰ ἔκδοση ποὺ μᾶς εἶναι ἄγνωστη, εἴτε —καὶ στὸ σημεῖο αὐτὸ κατευθύνεται ἰδίως τὸ ἐνδιαφέρον μας— ἕνα χειρόγραφο, αὐτὸ δηλ. ποὺ χρησιμοποιήθηκε ἀπὸ τὸν ἐκδότη τῆς ἔκδοσης τοῦ Σάρου ἢ κάποιο ἄλλο.

Καὶ γι' αὐτὴ τὴν ἔρευνα θὰ χρησιμοποιήσουμε τοὺς γνωστοὺς πιὰ καταλόγους, ἀλλὰ καὶ κάτι ἄλλο, δηλ. τὶς διαδοχικὲς ἐπεμβάσεις: αὐτὲς τὶς καινούργιες γραφὲς ποὺ πηγάζουν ξεκάθαρα ἀπὸ κάποια ὁρισμένη γραφή, ὥστε νὰ μποροῦμε νὰ καθορίσουμε ἀκριβῶς ποιά εἶναι ἡ πηγή της.

Γιὰ τὴν ἔκδοση τοῦ Βόρτολι τοῦ 1713 δὲ θὰ μιλήσουμε πιά. Παραπέμπουμε τὸν ἀναγνώστη στὴν παράγραφο ὅπου μελετήσαμε τὶς σχέσεις της μὲ τὴν τουρκικὴ μετάφραση κι ἑπομένως καὶ μὲ τὴν ἔκδοση τοῦ Σάρου[61].

60. Στοὺς στ. 50, 99, 212, 513, 569, 571, 605, 736, 753, 770, 807, 978 καὶ 1084.

61. § 2.4. ἐπ.

3.3.2. *Τὸ χφ. Κολλυβᾶ (= K)*[62]

Πόσο πιστὴ εἶναι ἡ εἰκόνα ποὺ μᾶς δίνει τὸ χφ. Κολλυβᾶ τῆς ἔκδοσης ποὺ ἀντιγράφει; Ἀπὸ τὶς 74 περιπτώσεις ποὺ παραθέτουμε στὸν κατάλογο Α′ τὸ Κ ἀκολουθεῖ τὴ Β μόνο 44 φορές, ποὺ εἶναι πολὺ λίγες σὲ σύγκριση μὲ τὰ ποσοστὰ ποὺ βρίσκει κανεὶς στὶς σχέσεις ἄλλων ἐκδόσεων. Ἑπομένως τὸ Κ εἰσάγει 30 καινούργιες γραφές, 25 ἀπὸ τὶς ὁποῖες υἱοθετοῦνται ἀπὸ τὴ B_1. Ἀπὸ τὶς ὑπόλοιπες πέντε τρεῖς ἀκολουθοῦνται ὄχι ἀπὸ τὴ B_1, ἀλλὰ ἀπὸ τὴ Θ μαζὶ μ' ἄλλες ἐκδόσεις. Μᾶς μένουν λοιπὸν δυὸ ποὺ ἴσως νὰ μὴ βρίσκονται στὴν ἔκδοση Β*, μὰ νὰ γεννήθηκαν ἀπὸ τὴ φαντασία τοῦ ἀντιγραφέα· εἶναι οἱ στ. 738 καὶ 1053. Συμπεραίνουμε πὼς στὶς συνειδητὲς ἀλλαγές, τουλάχιστον, ἡ εἰκόνα ποὺ μᾶς δίνει τὸ Κ τῆς Β* εἶναι ἀρκετὰ πιστή. Παραπάνω εἴδαμε κιόλας ὅτι στὸ στ. 895 δὲν ἀκολουθεῖ τὴ Β, ἀλλὰ τὴ Σ[63].

Ὅπως βλέπει ὁ ἀναγνώστης συμφωνοῦμε μὲ τὰ συμπεράσματα τοῦ Μέγα ὡς πρὸς τὴν τοποθέτηση τῶν Β, Κ καὶ B_1. Καὶ πραγματικὰ εἶχε δίκιο ποὺ τοποθέτησε τὸ Κ ἀνάμεσα στὶς ἄλλες δυό. Ὅπως εἴδαμε καὶ παραπάνω, βρίσκουμε τὴν ὁμάδα BKB_1 37 φορὲς ἀπὸ τὶς 74 περιπτώσεις τοῦ καταλόγου Α′ (= 50 %)· Κ = Β (καὶ ὄχι B_1) 7 φορὲς (= 9.4 %), καὶ Κ = B_1 (καὶ ὄχι Β) 25 φορὲς (= 33.7 %)· σὲ πέντε περιπτώσεις τὸ Κ δὲν ταυτίζεται οὔτε μὲ τὴ Β οὔτε μὲ τὴ B_1 (= 6.9 %). Βλέπουμε λοιπὸν ὅτι ὑπάρχουν, βέβαια, σχέσεις μεταξὺ τῶν Κ καὶ Β, ἀλλὰ πὼς οἱ σχέσεις μεταξὺ τῶν Κ καὶ B_1 εἶναι πολὺ πιὸ στενές. Ἂν λάβουμε ὑπόψη καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι (μὲ ἐξαίρεση, βέβαια, τὶς 37 φορὲς ποὺ συναντιέται ἡ ὁμάδα BKB_1) ἡ B_1 εἶναι ὅμοια μὲ τὴ Β μόνο 3 φορές, δὲν μποροῦμε παρὰ νὰ συμπεράνουμε ὅτι τὸ Κ βρίσκεται ἀνάμεσα στὶς Β καὶ B_1[64], ἀλλὰ πιὸ κοντὰ στὴ B_1, γιατί, πρῶτον, δὲν εἶναι πιθανὸ νὰ συνέλαβε ὁ ἐκδότης τῆς Β* καὶ τὶς 30 καινούργιες γραφὲς μόνος του·

62. Μ' ὅλες τὶς προσπάθειες ἀπὸ μέρος μας καὶ ἀπὸ μέρος ἄλλων προσώπων δὲν κατορθώσαμε νὰ μελετήσουμε τὸ χφ. Κολλυβᾶ. Ἡ ἰδιοκτήτριά του, ἡ Κα Ι. Βασιλειάδη, δὲ μᾶς τὸ ἐπέτρεψε, γιατὶ φοβόταν μήπως πάθει ζημιές. Ἂς ἐλπίσουμε ὅτι θὰ τὸ βγάλει σὲ μικροφίλμ πρὶν κυκλοφορήσει ἡ καινούργια κριτικὴ ἔκδοση. Γι' αὐτὴ τὴ μελέτη χρησιμοποιήσαμε, ἀναγκαστικά, τὰ στοιχεῖα ποὺ ἀναφέρει ὁ Μέγας στὴν ἔκδοσή του.

63. Βλ. § 2.4.3.

64. Ὑπάρχουν καὶ ἄλλες ἀποδείξεις: α′) τὸ Κ προέρχεται ἄμεσα ἀπὸ τὴ Β, ὄχι ἀπὸ τὴ B_1: στ. 738, 1011 καὶ 1067· β′) γιὰ τὸ στ. 1067 παρατηρεῖται ἀκόμα καὶ ὅτι ἡ B_1 δὲν μπορεῖ νὰ προέρθει ἄμεσα ἀπὸ τὴ Β, ἀλλὰ μόνο ἀπὸ τὸ Κ (= Β*), καὶ ὄχι βέβαια ἀντίστροφα.

πρέπει μερικὲς νὰ εἶχαν εἰσαχθεῖ στὴν παράδοση πρὶν ἀπ' αὐτόν. Καὶ δεύτερο: Κ = Β σὲ 9.4% τῶν περιπτώσεων καὶ Κ = B_1 σὲ 33.7%. Ἂν εἶναι λοιπὸν τὸ Β* μιὰ ἀπὸ τὶς τρεῖς λανθάνουσες ἐκδόσεις τῶν ἐτῶν 1745, 1754 καὶ 1755, τότε πρέπει νὰ εἶναι τουλάχιστον αὐτὴ τοῦ 1754.

Τὶς καινούργιες γραφὲς ποὺ εἰσάγει τὸ Κ βρίσκουμε στοὺς στ. 75, 153, 176, 247, 318, 380, 392, 423, 435, 460, 500 (2), 523, 526, 541, 614, 627, 678, 694, 738, 768, 829, 857, 859, 912, 944, 949, 995, 1041, 1053, 1105[65]. Γιὰ τὶς περισσότερες ἀπ' αὐτὲς ὑπάρχουν ἐνδείξεις, στὴν τουρκικὴ μετάφραση, ὅτι δὲ βρίσκονται στὴ Σ· μόνο γιὰ τοὺς στ. 75, 380, 523, 574, 614, 678, 857, 859, 944 καὶ 1054 δὲν μποροῦμε νὰ εἴμαστε σίγουροι. Αὐτὲς τὶς γραφές, λοιπόν, μπορεῖ νὰ τὶς βρῆκε ἡ Β* στὴ Σ ἢ σὲ μιὰν ἄλλη ἄγνωστη ἔκδοση μετὰ τὴ Β ποὺ εἶχε διατηρήσει γραφὲς ἀπὸ τὴ Σ ποὺ δὲν ὑπάρχουν στὸ κείμενο τῆς Β.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ στ. 895 ὑπάρχουν τρεῖς ἄλλες περιπτώσεις γιὰ τὶς ὁποῖες ὑπάρχουν τέτοιες ἐνδείξεις στὴν τουρκικὴ μετάφραση ποὺ καθιστοῦν πιθανὴ τὴν προέλευσή τους ἀπὸ τὴ Σ (ἢ ἀπὸ ἄλλη ἄγνωστη ἔκδοση): στ. 627, 949[66] καὶ 995.

Τὸ συμπέρασμά μας εἶναι ὅτι: α') οἱ καινούργιες γραφὲς τοῦ Κ (= Β*) ἢ δὲ βρίσκονταν στὴ Β*, ἀλλὰ εἰσάχθηκαν ἀπὸ τὸν ἀντιγραφέα τοῦ Κ [στ. 738 (;), 1011 καὶ 1053 (;)], ἢ δὲν εἶναι καινούργιες γραφές, ἀλλὰ προέρχονται ἀπὸ τὴ Σ [στ. 627 (;), 895, 949 (;) καὶ 995 (;)], ἢ ἴσως νὰ μὴν εἶναι καινούργιες γραφὲς γιὰ τὸν ἴδιο λόγο, ἀλλὰ δὲν ὑπάρχουν καθαρὲς ἐνδείξεις γιὰ αὐτὸ στὴ μετάφραση (βλ. παραπάνω), ἢ εἶναι πραγματικὰ καινούργιες, ἀλλὰ τόσο ἀσήμαντες ποὺ νὰ μποροῦσε ὁ καθένας ποὺ εἶχε τὸ κείμενο τῆς Β μπροστά του νὰ τὶς ἐπινοήσει· β')

65. Σ' αὐτὸν τὸν κατάλογο δὲν ἀναφέρουμε τὴν περίπτωση τοῦ στ. 1011, γιατὶ εἴμαστε σχεδὸν σίγουροι πὼς αὐτὴ ἡ γραφὴ δὲ βρισκόταν στὴ Β*, ἀλλὰ πὼς τὴν χρωστοῦμε στὸν ἀντιγραφέα τοῦ Κ· δὲν ἀναφέρουμε, ἐπίσης, οὔτε τέσσερεις ἄλλες περιπτώσεις ποὺ μποροῦν νὰ θεωρηθοῦν σὰν τυπογραφικὰ λάθη ἢ σὰν γραφὲς ποὺ νὰ τροποποιοῦνται πολὺ εὔκολα ἀπὸ τὸν καθένα: στ. 190 καὶ μὴ τ' ὁρίσ' Β ⟩ - μὴ τὸ ὁρίσ' $KB_1\Gamma_1$ →, στ. 486 Θέσωμεν Β ⟩ πέσωμεν $K\Gamma_3\Phi_1Z\Phi_3\Lambda\Lambda_1$, στ. 574 μερτικὰ Β ⟩ μερτικὸ $KB_1\Theta\Theta_1\Gamma_6$ →, στ. 1011 νεκρὸν Β ⟩ νεκρὰν Κ →. Τέλος παραλείψαμε τὸ στ. 895 (νὰ μ' ἔβλεπες), γιατὶ μποροῦμε νὰ εἴμαστε κάπως σίγουροι πὼς αὐτὴ δὲν εἶναι καινούργια γραφὴ τῆς Β*, ἀλλὰ πὼς τὴν υἱοθέτησε ἀπὸ τὴ Σ (ἢ ἀπὸ μεταγενέστερη ἔκδοση, ἀλλὰ ὄχι ἀπὸ τὴ Β).

66. Βλ. § 2.4.3. Ἴσως ἡ Σ νὰ εἶχε «λύσε του τὰ δεματικὰ» (= Μ), ποὺ τὸ ἄλλαξε ἡ Β σὲ «ἔλυσε τοῦτα τὰ δεσμά», ποὺ μεταποιήθηκε πάλι ἀπὸ τὴ Β* σὲ «λύσε ἐτοῦτα τὰ δεσμά».

οἱ γραφὲς τῆς ἔκδοσης B* εἶναι γραφὲς ποὺ βρίσκουμε ἢ στὴ Σ ἢ στὴ B ἢ εἶναι καινούργιες· γ') τὸ κείμενό της ἑπομένως βασίζεται σὲ μιὰ ἄγνωστη ἔκδοση, ποὺ θὰ συνδύαζε αὐτὲς τὶς δυὸ ἐκδόσεις· δ') ὁ ἐκδότης τῆς B* δὲν χρησιμοποίησε ἄλλες πηγὲς ἔξω ἀπὸ τὴν παράδοση τῶν ἐκδόσεων.

3.3.3. *Βόρτολις 1760 (= B_1)*

Τὸ κείμενο τῆς B_1 διαφέρει ἀπ' αὐτὸ τοῦ K 14 φορές, ἀνάμεσα στὶς ὁποῖες ὑπάρχουν τρεῖς περιπτώσεις ποὺ βρίσκουμε καὶ στὸ κείμενο τῆς B[67] καὶ μία περίπτωση ὅπου ἡ B_1 δὲν ἀκολουθεῖ οὔτε τὸ K οὔτε τὴ B, ἀλλὰ τὴν ἔκδοση τοῦ Σάρου[68]. Τὰ δυὸ κείμενα ταυτίζονται 60 φορὲς ἀπὸ τὶς 74.

Κοινὰ τυπογραφικὰ λάθη δὲν ὑπάρχουν, οὔτε βέβαια καὶ περιπτώσεις ὅπου ἐπαναφέρονται ἰδιωματικοὶ τύποι. Συναντιοῦνται ὅμως δυὸ περιπτώσεις ποὺ μποροῦν νὰ θεωρηθοῦν σὰν διαδοχικὲς ἐπεμβάσεις: στοὺς στ. 738 καὶ 895 τὸ κείμενο τῆς B_1 εἶναι ἡ φυσικὴ συνέπεια τοῦ κειμένου ποὺ μᾶς δίνει ἡ B.

Ἡ B_1 ἔχει δέκα καινούργιες γραφές· εἶναι οἱ ἀκόλουθες:

— στ. 2: αὐτὸ τό, εὐκολονόητο ἄλλωστε, λάθος εἰσάχθηκε ἀπὸ τὴ B_1 ἢ προέρχεται ἀπὸ μιὰ ἀπ' τὶς προηγούμενες λανθάνουσες ἐκδόσεις.

— στ. 12: εἶναι (λανθασμένη) διόρθωση τοῦ μέτρου ἢ καὶ αὐτόματο λάθος ποὺ προξενεῖται ἀπὸ τὸ προηγούμενο «τὸ ἐπιθυμᾶ».

— στ. 51: διόρθωση μιᾶς συλλαβῆς ποὺ βασίζεται στὸ κείμενο τῆς B*.

— στ. 93: ἴσως νὰ προῆρθε ἀπὸ τὴ Σ ἢ ἄλλη ἄγνωστη ἔκδοση· ἀλλιῶς ἡ παρεμβολὴ τοῦ «κἂν» εἶναι εὕρημα τοῦ ἐκδότη τῆς B_1.

— στ. 585: λανθασμένη ἀντιστροφὴ δυὸ λέξεων.

— στ. 738: «διόρθωση» ποὺ προξενεῖται ἀπὸ παρανόηση τοῦ κειμένου τῆς B.

— στ. 773: πετυχημένη διόρθωση τοῦ κειμένου· τὴ βρῆκε ὁ ἐκδότης μόνος του ἢ προέρχεται ἀπ' ἀλλοῦ.

— στ. 895: ἡ B_1 ἀκολουθεῖ τὴ B (καὶ ὄχι τὶς ΣB*), εἰσάγοντας μιὰ μικρὴ διόρθωση.

— στ. 1011: πιθανῶς νὰ εἶναι τυπογραφικὸ λάθος.

— στ. 1041: διόρθωση, πιθανῶς βασισμένη στὸ κείμενο τῆς B*.

67. Στ. 523, 1053 καὶ 1105.

68. Στ. 824· βλ. § 2.4.3.

Συμπεράσματα: α') τὸ κείμενο τῆς B_1 μᾶλλον δὲν προέρχεται ἄμεσα ἀπὸ τὸ κείμενο τῆς B*, ἀλλὰ ἀπὸ μιὰν ἄλλη, ἄγνωστη, ἔκδοση ποὺ εἶχε διατηρήσει, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς B*, καὶ τὶς λίγες γραφὲς ποὺ ἔχει ὅμοιες μὲ τὶς B καὶ Σ· β') ἀνάμεσα στὶς καινούργιες γραφὲς βρήκαμε μόνο μία περίπτωση ποὺ ἴσως νὰ προῆρθε ἀπὸ ἄλλη πηγή. Μποροῦμε νὰ εἴμαστε σίγουροι ὅτι ὁ ἐκδότης τῆς B_1 δὲν εἶχε μπροστά του παρὰ μόνο τὴν ἔκδοση στὴν ὁποία ἀναφερθήκαμε παραπάνω.

3.3.4. *Θεοδοσίου 1777 (= Θ)*

Ἡ ἔκδοση τοῦ Θεοδοσίου, τοῦ 1777, εἶναι ἡ πρώτη ἀπὸ τὶς ἐκδόσεις ποὺ γνωρίζουμε, ποὺ ἀρχίζει νὰ πλέκει τὶς γραφὲς τῆς B μ' αὐτὲς τῶν K καὶ B_1. Στὸν κατάλογο A' βλέπουμε, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς 26 περιπτώσεις ὅπου οἱ B, K, B_1 καὶ Θ ἔχουν τὴν ἴδια γραφὴ ὅπως καὶ ἀπὸ τὶς 12 ὅπου ἡ ἴδια ἡ Θ εἰσάγει μιὰ καινούργια γραφή, 20 περιπτώσεις ὅπου ἡ Θ ταυτίζεται μὲ τὴ B[69] καὶ 16 στὶς ὁποῖες ἡ Θ ἀκολουθεῖ τὶς καινούργιες μορφὲς ποὺ ἐμφανίζουν οἱ B* καὶ B_1[70]. Θ = B σὲ 13 περιπτώσεις, χωρὶς νὰ ὑπάρχει ἡ γραφὴ αὐτὴ στὶς ἐνδιάμεσες ἐκδόσεις· Θ = K σὲ τρεῖς περιπτώσεις, χωρὶς νὰ ὑπάρχει ἡ γραφὴ στὶς ἄλλες δυὸ[71]· Θ = B_1 μόνο μιὰ φορά, χωρὶς νὰ βρίσκεται ἡ γραφὴ αὐτὴ στὶς B καὶ B*[72]. Ὅποια καὶ νὰ εἶναι λοιπὸν ἡ ἄμεση πηγὴ τῆς Θ, αὐτὴ πρέπει νὰ εἶχε μιὰ πολὺ σαφὴ τάση στὴν κατεύθυνση τῆς B[73]. Τὴν ἴδια τάση τὴ διακρίνουμε καὶ σὲ τέσσερεις περιπτώσεις ὅπου τὸ κείμενο τῆς Θ ἀναγκαστικὰ πρέπει νὰ προέρχεται ἀπ' αὐτὸ τῆς B: στ. 678, 738, 829 καὶ 859. Στὸν τρίτο κατάλογο, τέλος, βρίσκουμε ἕξι περιπτώσεις ὅπου ἡ Θ ἀκολουθεῖ τὴ B σὲ ἰδιωματικοὺς τύπους ποὺ δὲν ὑπάρχουν πιὰ στὶς B* καὶ B_1: στ. 212, 395, 513, 569, 807, 978.

Ἡ Θ ἔχει 12 καινούργιες γραφές, ἀλλὰ στὶς περισσότερες περιπτώσεις ἡ ἀλλαγὴ εἶναι ἀσήμαντη:

— ὀδηγ. στὸ στ. 197: μιὰ ἰδιοτροπία τῶν ἐκδόσεων τοῦ Θεοδοσίου,

69. ΒΚΘ 6, $BB_1Θ$ 1, καὶ ΒΘ 13 φορές.

70. $KB_1Θ$ 12, ΚΘ 3, καὶ $B_1Θ$ 1 φορές.

71. Συνολικὰ ἡ Θ ταυτίζεται μὲ τὸ Κ 47 φορές: Θ = Κ 3, Θ = ΒΚ 6, Θ = KB_1 12 καὶ Θ = BKB_1 26 φορές.

72. Συνολικὰ ἡ Θ συμπίπτει μὲ τὴ B_1 40 φορές: Θ = B_1 1, Θ = KB_1 12, Θ = BB_1 1 καὶ Θ = BKB_1 26 φορές.

73. Ἐνδιαφέρει νὰ παρατηρηθεῖ ὅτι ἡ Θ εἶναι ἡ πρώτη ἔκδοση στὴν ὁποία δὲ βρίσκουμε πιὰ γραφὲς ποὺ ὑπάρχουν μόνο στὴ Σ.

πού τὴν ἀκολουθεῖ ὕστερα καὶ ἡ ὁμάδα ΑΠΑ_1. Πρέπει νὰ εἶναι πρωτοβουλία τοῦ ἴδιου τοῦ ἐκδότη[74].

— στ. 354: τυπογραφικὸ λάθος[75].

— στ. 448: νόμιζε μᾶλλον ὁ ἐκδότης πὼς τὸ τ ἦταν τυπογραφικὸ λάθος, ἀντὶ γιὰ λ.

— στ. 500(2): μικρὴ διόρθωση πού περιορίζεται σὲ ἕνα μόνο γράμμα[76].

— στ. 649: πιθανῶς νὰ εἶναι τυπογραφικὸ λάθος.

— στ. 805: μικρό, εὐκολονόητο σφάλμα.

— στ. 844: νόμιζε ὁ ἐκδότης πὼς τὸ «σφάμα» ἦταν τυπογραφικὸ λάθος.

— στ. 851: σφάλμα πού προξενήθηκε ἀπὸ τὸν προηγούμενο στίχο.

— στ. 1026: παράξενο (τυπογραφικὸ) λάθος, ἢ μήπως τὸ θεωροῦσε ὁ ἐκδότης σὰ διόρθωση;

Συμπεράσματα: α') Ὁ ἐκδότης τοῦ Θ θὰ πρέπει νὰ εἶχε μπροστά του μιὰν ἔκδοση στὴν ὁποία εἶχαν κιόλας σμιχτεῖ οἱ γραφὲς τῶν Β, Β* καὶ B_1, ἀλλὰ πού εἶχε καὶ μιὰ σαφὴ τάση πρὸς τὴ Β. Σίγουρα δὲν ταυτίζεται μὲ τὴ B_1, ἀλλὰ ἴσως νὰ εἶναι μιὰ ἀπ' τὶς λανθάνουσες ἐκδόσεις τῶν ἐτῶν 1766 καὶ 1771. β') Μποροῦμε νὰ ποῦμε μὲ ἀπόλυτη σιγουριὰ ὅτι ὁ ἐκδότης τῆς Θ δὲ χρησιμοποίησε ἄλλη πηγὴ παρὰ τὴν ἔκδοση αὐτή.

3.3.5. *Γλυκὴς 1782 (= Γ)*

Ἡ Γ εἶναι μιὰ πολὺ συντηρητικὴ ἔκδοση: παρέχει μόνο τέσσερεις καινούργιες γραφές. Αὐτὸ ὅμως δὲν σημαίνει ὅτι ταυτίζεται εὔκολα μὲ τὴν ἀμέσως προηγούμενη ἔκδοση, τὴ Θ, γιατὶ ἐκτὸς ἀπὸ τὶς τέσσερεις καινούργιες γραφές της διαφέρει ἀπ' ἐκείνη 13 φορές. Σ' αὐτὲς τὶς 13 γραφὲς συμπίπτει 9 φορὲς μὲ τὴ Β, 2 φορὲς μὲ τὶς ΒΚΒ_1 καὶ 2 φορὲς μὲ τὶς ΒΚ. Κάνει ἐντύπωση ὅτι ἡ τάση στὴν κατεύθυνση τῆς Β, πού εἶναι ἰσχυρὴ στὴ Θ (συμπίπτει μὲ τὴ Β 46 φορὲς συνολικά), εἶναι ἀκόμα πιὸ ἔντονη στὴ Γ: 53 φορές[77]. Ἂν συνεχίσουμε αὐτοὺς τοὺς συνδυα-

74. Βλ. καὶ σημ. 28. Ἴσως νὰ χρωστοῦμε τὴν πρωτοβουλία αὐτὴ στὴν εἰδικὴ γνώση τῆς Ἁγίας Γραφῆς ἀπὸ τὸν ἐκδότη: τὸ ὄνομα «Θαμαρ» βρίσκεται στὴ Γεν. 38,6 καὶ 11. Εἶναι ἀξιοπαρατήρητο πὼς καὶ ὁ διασκευαστὴς τῆς τουρκικῆς μετάφρασης (τοῦ 1844· βλ. σημ. 13) εἰσάγει τὴν ἴδια ἀλλαγή, χωρὶς ὅμως νὰ ὑπάρχουν (ἄλλες) ἐνδείξεις γιὰ ἐνδεχόμενη υἱοθέτησή της ἀπὸ μιὰ ἔκδοση τοῦ Θεοδοσίου.

75. Ἔτσι καὶ στοὺς στ. 500(1) καὶ 1112 (ἀπὸ τὸ «ἢ ἀπὸ τὸν νοῦ» παραλείπει τὸ «ἢ»), πού δὲν παραθέτουμε στὸν κατάλογο Α'.

76. Ἔτσι καὶ στοὺς στ. 678, 738 καὶ 859.

77. $\text{Β} \rightarrow \Gamma$ 22, $\text{ΒΚΒ}_1\Gamma$ 2, ΒΚΘΓ 5, ΒΚΓ 2, $\text{ΒΒ}_1\Theta\Gamma$ 1, ΒΘΓ 12 καὶ ΒΓ 9 φορές.

σμούς, ἀλλὰ τώρα σχετικὰ μὲ τὸ Κ καὶ τὴ B_1, βλέπουμε τὸ ἀντίθετο: Θ = Κ 47 φορές, ἀλλὰ Γ = Κ 38 φορές· Θ = B_1 40 φορές, ἀλλὰ Γ = = B_1 μόνο 33 φορές· οἱ συνδυασμοὶ ΚΓ καὶ B_1Γ, χωρὶς νὰ ὑπάρχει ἡ γραφὴ ἀλλοῦ, δὲ βρίσκονται: σ' ὅλες τὶς περιπτώσεις ἢ ἡ Β ἢ ἡ Θ ἢ καὶ οἱ δυὸ μαζὶ ἔχουν τὴν ἴδια γραφή. Κάτι ἄλλο ποὺ κάνει ἐντύπωση εἶναι ὅτι ἡ Γ δὲν ἀκολουθεῖ καμιὰ ἀπὸ τὶς καινούργιες γραφὲς τῆς B_1, ἐνῶ ἀπὸ τὶς 30 ποὺ παρέχει τὸ Κ δὲν ἀκολουθεῖ παρὰ μόνο ἑφτά. Ἀπὸ τὶς 12 καινούργιες γραφὲς τῆς Θ υἱοθετεῖ, ὅμως, ἐννιά.

Στὰ τυπογραφικὰ λάθη βρίσκουμε δυὸ περιπτώσεις ποὺ παρουσιάζουν ἐνδιαφέρον: στ. 784: ΒΚB_1ΘΓ καὶ στ. 932: Θ$Γ_1$. Στὸν κατάλογο Γ′ διαπιστώνουμε καὶ πάλι τὴ δυνατὴ τάση τῆς Γ πρὸς τὴ Β: 13 φορὲς ἡ Γ παρέχει ἕναν ἰδιωματικὸ τύπο ποὺ δὲν ὑπάρχει σὲ καμιὰ ἀπὸ τὶς ἄλλες, προηγούμενες, ἐκδόσεις παρὰ μόνο στὴ Β.

Οἱ τέσσερεις καινούργιες γραφὲς τῆς Γ εἶναι οἱ ἑπόμενες:

— στ. 539: πιθανῶς νὰ εἶναι τυπογραφικὸ λάθος.

— στ. 607: βλ. τὴν προηγούμενη περίπτωση.

— στ. 623: πετυχημένη διόρθωση, ποὺ περιορίζεται ὅμως σ' ἕνα μόνο γράμμα.

— στ. 755: μ' ὅλο ποὺ ἔχει νόημα ἡ ἀλλαγή, πιθανῶς νὰ πρόκειται κι ἐδῶ γιὰ τυπογραφικὸ λάθος.

Συμπεράσματα: α′) Δὲν εἶναι εὔκολο νὰ προσδιορίσουμε τὴν πηγὴ αὐτῆς τῆς ἔκδοσης. Θὰ μποροῦσε νὰ εἶναι ἡ Θ, ἀλλὰ μόνο ἂν εἶχε ὁ ἐκδότης τῆς Γ τὴ Β δίπλα της. Ἐπίσης θὰ μποροῦσε νὰ εἶναι μιὰ ἔκδοση ἀνάμεσα στὶς Θ καὶ Γ (γιὰ τὴν ὁποία ὅμως δὲν ἔχουμε πληροφορίες), ἀλλὰ καὶ γι αὐτὴ ὑπάρχει τὸ ἴδιο πρόβλημα: ἀπὸ ποῦ νὰ ἔχει πάρει κι αὐτὴ τὶς γραφὲς τῆς Β ποὺ δὲν ἔχει ἡ Θ; Μᾶλλον πρέπει νὰ ὑποθέσουμε ὅτι πηγή της εἶναι μιὰ ἀπὸ τὶς λανθάνουσες ἐκδόσεις εἴτε μετὰ τὴ B_1 (σ' αὐτὴ τὴν περίπτωση ὅμως ἡ ἄγνωστη ἔκδοση θὰ πρέπει νὰ μὴν ἔχει ἐπηρεαστεῖ καθόλου ἀπὸ τὴ B_1, ἀφοῦ ἡ Γ δὲν ἔχει τὶς καινούργιες γραφές της, ὅπως καὶ νὰ παρέχει τὶς περισσότερες καινούργιες γραφὲς τῆς Θ), εἴτε πρὶν ἀπὸ τὴ B_1, ἀλλὰ σ' αὐτὴ τὴν περίπτωση πρέπει νὰ ὑποθέσουμε ἐπίσης πὼς ὁ ἐκδότης τῆς B_1 δὲν εἶδε αὐτὴ τὴν ἔκδοση καὶ ὅτι κι αὐτὴ παρέχει κιόλας κάποιες γραφὲς πού, ὅσο ξέρουμε, ἐμφανίζονται στὴ Θ γιὰ πρώτη φορά. β′) Στὴ Γ δὲν ὑπάρχει κανένα ἴχνος ἄλλων πηγῶν.

3.3.6. *Θεοδοσίου 1791 (= $Θ_1$)*

Μποροῦμε νὰ ποῦμε μὲ σιγουριὰ πὼς ἡ πηγὴ τῆς $Θ_1$ δὲν εἶναι ἡ Γ: δὲν ἀκολουθεῖ οὔτε μιὰ ἀπὸ τὶς καινούργιες γραφές της καί, ἐπιπλέον,

διαφέρει ἀπ' αὐτὴ 15 φορές. Μὲ τὴ Θ ὅμως ταυτίζεται πολὺ ὅμορφα: 69 φορὲς ἔχουν οἱ δυὸ τὶς ἴδιες γραφές[78], μόνο ποὺ οἱ ὑπόλοιπες πέντε δὲν εἶναι καινούργιες γραφὲς —δὲν τὶς ἔχει ἡ Θ_1 καθόλου!—, ἀλλὰ προέρχονται, ὅπως φαίνεται τουλάχιστον, ἀπὸ τὴ B_1[79]. Ἀφοῦ δὲν εἶναι πολὺ φυσικὸ νὰ ὑποθέσουμε πὼς ὁ ἐκδότης εἶχε καὶ τὴ Θ καὶ τὴ B_1 μπροστά του οὔτε, βέβαια, πὼς κατὰ σύμπτωση ἄλλαξε τὸ κείμενο τῆς Θ μ' ἕνα τρόπο ποὺ νὰ συμπέσει καὶ στὶς πέντε περιπτώσεις μὲ τὴ B_1[80], μᾶς ἀπομένει μόνο μία λύση: ὁ ἐκδότης[81] χρησιμοποίησε ἕνα ἀντίτυπο τῆς Θ μέσα στὸ ὁποῖο κάποιος ἄλλος ἢ αὐτὸς ὁ ἴδιος εἶχε ἀντικαταστήσει μερικὲς γραφὲς μὲ γραφὲς ἀπὸ ἄλλη ἔκδοση, ποὺ μπορεῖ νὰ ἦτανε ἡ ἴδια ἡ B_1 ἢ κάποια μεταγενέστερη.

Ἄλλες πηγὲς ἀπὸ τὴ Θ δὲ χρησιμοποιήθηκαν γιὰ τὴ σύνθεση τοῦ κειμένου τῆς Θ_1.

3.3.7. *Γλυκὴς 1796 (= Γ_1)*

Καὶ γι' αὐτὴ τὴν ἔκδοση μποροῦμε νὰ εἴμαστε κάπως σίγουροι ὡς πρὸς τὴν ἄμεση πηγή της: 65 ἀπὸ τὶς 74 φορὲς συμπίπτει ἡ Γ_1 μὲ τὴ Γ· ἀνάμεσα σ' αὐτὲς ὑπάρχουν καὶ 14 περιπτώσεις ὅπου ἡ ἐνδιάμεση ἔκδοση, ἡ Θ_1, παρέχει διαφορετικὴ γραφή. Ἀνάμεσα στὶς ἕξι καινούργιες γραφὲς ποὺ εἰσάγονται ἀπὸ τὴ Γ_1 ὑπάρχουν δυὸ (στοὺς στ. 539 καὶ 607) ὅπου ἡ γραφὴ τῆς Γ_1 δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ προέρχεται παρὰ μόνο ἀπὸ τὴ Γ. Ἀνάμεσα στὰ τυπογραφικὰ λάθη τοῦ καταλόγου Β′ βρίσκουμε δυὸ περιπτώσεις ὅπου οἱ Γ καὶ Γ_1 ἔχουν κοινὸ λάθος (στ. 775 καὶ 784) καὶ μία ὅπου κοινὸ σφάλμα ἔχουν ἐπίσης οἱ Γ, Θ, καὶ Γ_1 (στ. 932).

Ὑπάρχουν ὅμως τρεῖς περιπτώσεις ποὺ ἀμβλύνουν αὐτὴ τὴν εἰκόνα: στοὺς στ. 247, 392 καὶ 627 ἡ Γ_1 δὲν ἀκολουθεῖ τὴ Γ οὔτε παρέχει καινούργια γραφή, ἀλλὰ δίνει γραφὲς ποὺ ἔχει κοινὲς μὲ τὶς $KB_1\Theta\Theta_1$ (στὶς δυὸ πρῶτες περιπτώσεις) καὶ μὲ τὶς $KB_1\Theta_1$[82].

78. Ἐπιπλέον ἔχουν κοινὰ καὶ τέσσερα τυπογραφικὰ λάθη: στ. 805, 860, 862, 940, καὶ ὑπάρχει καὶ μιὰ περίπτωση διαδοχικῆς ἐπέμβασης: στὸ στ. 838 ἡ γραφὴ τῆς Θ_1 ἀναγκαστικὰ προέρχεται ἀπὸ τὸ κείμενο τῆς Θ.

79. Εἶναι οἱ στ. 2 (= B_1), 318 (= KB_1), 500(2) (= KB_1), 627 (= KB_1) καὶ 844 (= $BKB_1\Gamma$).

80. Κάτι τέτοιο θὰ τὸ δεχόμαστε γιὰ τοὺς στ. 627 καὶ 844, ποὺ ἀλλάζονται κάπως εὔκολα καὶ φυσικά, λόγω τοῦ μέτρου τὴ μιὰ φορὰ καὶ λόγω τοῦ νοήματος τὴν ἄλλη.

81. Κάθε φορὰ ποὺ λέμε «ἐκδότης» σ' αὐτὲς τὶς περιπτώσεις, θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε καὶ «τυπογράφος» ἢ ἀκόμα καὶ «διορθωτής».

82. Ἑπομένως οἱ κοινὲς γραφὲς τῶν Θ_1 καὶ Γ_1 φτάνουν στὰ 54.

Οἱ καινούργιες γραφές της εἶναι οἱ ἀκόλουθες:

— στ. 440: μικρὴ «διόρθωση» ποὺ προξενεῖται ἀπὸ παρανόηση τῆς λέξης «ποδόζαλα»[83].

— στ. 714: ἴσως νὰ εἶναι τυπογραφικὸ λάθος· ἀλλιῶς, τὸ ἐπινόησε ὁ ἴδιος ὁ ἐκδότης.

— στ. 766: «διορθώθηκε» ἀσυλλόγιστα ἀπὸ ἕναν ἐκδότη ποὺ δὲν ἔκαμε τὸν κόπο νὰ διαβάσει λίγο παραπέρα.

— στ. 1045: (ἐσφαλμένη) πρόσθεση μιᾶς συλλαβῆς γιὰ λόγους εὐκολονόητους.

Συμπεράσματα: α') Τὸ πρόβλημα τῆς πηγῆς τῆς Γ_1 δὲ λύνεται, νομίζουμε, μὲ τὸ νὰ προσδιορίσουμε τὴ λανθάνουσα ἔκδοση τοῦ Π. Θεοδοσίου τοῦ 1795 σὰν πηγή: θὰ περίμενε κανεὶς ὅτι μιὰ ἔκδοση τοῦ Θεοδοσίου θὰ εἶχε ἀκόμα περισσότερες γραφὲς ποὺ θὰ προέρχονταν ἀπὸ τὴ Θ_1, καὶ βέβαια ὄχι ἀπὸ τὴ Γ. Καὶ ἐδῶ θὰ πρέπει νὰ ὑποθέσουμε ὅτι κατὰ σύμπτωση ἀλλάχτηκαν τρεῖς γραφὲς τῆς Γ ἔτσι ποὺ νὰ συμπέσουν μὲ γραφὲς ποὺ βρίσκουμε καὶ στὴ Θ_1 —καὶ πρέπει νὰ ὁμολογήσουμε ὅτι αὐτὴ τὴ φορὰ ἡ ἀντίστασή μας σ' αὐτὴ τὴ λύση εἶναι πιὸ ἀδύνατη παρὰ στὴν περίπτωση τῆς Θ_1— ἢ πὼς κάποιος εἶχε ἀντικαταστήσει μερικὲς γραφὲς μὲ γραφὲς ἀπὸ τὴ Θ_1 π.χ., στὸ ἀντίτυπο τῆς Γ ποὺ χρησιμοποιήθηκε γιὰ τὴ στοιχειοθέτηση τῆς Γ_1. β') Γι' αὐτὴ τὴν ἔκδοση δὲ χρησιμοποιήθηκαν ἄλλες πηγές.

3.3.8. *Γλυκὴς 1803 (= Γ_2)*

Σὲ 56 ἀπὸ τὶς 74 περιπτώσεις τοῦ καταλόγου Α' ἡ Γ_2 συμπίπτει μὲ τὴ Γ_1, καὶ μάλιστα ἕξι φορὲς μόνο μὲ τὴ Γ_1, χωρὶς νὰ ὑπάρχει ἡ γραφὴ αὐτὴ σ' ἄλλες ἐκδόσεις. Ἡ Γ_2 παρέχει ἕξι καινούργιες γραφές, δυὸ ἀπὸ τὶς ὁποῖες προέρχονται ἀναγκαστικὰ ἀπὸ γραφὲς τῆς B_1 (στ. 93 καὶ 1011). Κι ἐδῶ κιόλας βλέπουμε πὼς μ' αὐτὴ τὴν ἔκδοση οἱ ἐκδόσεις τοῦ Γλυκῆ ἔχουν ἀρχίσει νὰ τροποποιοῦνται[84]: ἐπηρεάζονται ὅλο καὶ περισσότερο ἀπὸ τὴ B_1 ἢ ἀνάλογες ἐκδόσεις. Αὐτὸ δείχνουν καὶ οἱ ὑπόλοιπες 12 (ἀπὸ τὶς 74) γραφές της: ὅλες αὐτὲς βρίσκονται μόνο στὴ B_1 ἢ σὲ ὁμάδες ἐκδόσεων στὶς ὁποῖες περιλαμβάνεται καὶ ἡ B_1[85].

Στὸν κατάλογο Β' βρίσκουμε τὴ Γ_2 μόνο δυὸ φορές: στοὺς στ. 775

83. Γιὰ τὶς περιπτώσεις τῶν στ. 539 καὶ 607 βλ. λίγο παραπάνω.

84. Βλ. καὶ § 3.2.4.

85. $= B_1$ στ. 12, 895· $= KB_1$ στ. 75, 829, 857, 859· $= BKB_1$ στ. 649· $= B_1\Theta_1$ στ. 2· $= KB_1\Theta_1$ στ. 318· $= B_1\Theta\Theta_1$ στ. 51· $= KB_1\Theta\Theta_1$ στ. 949, 995.

($\Gamma\Gamma_1\Gamma_2$) καὶ 784 ($B\Gamma B_1\Theta\Gamma\Gamma_1\Gamma_2$). Μόνο γιὰ τὴν πρώτη περίπτωση μποροῦμε νὰ εἴμαστε κάπως σίγουροι ὅτι προέρχεται ἀπὸ τὴ Γ_1.

Οἱ καινούργιες γραφές της εἶναι οἱ ἑπόμενες:

— στ. 93: μικρὴ διόρθωση τοῦ κειμένου τῆς B_1.

— στ. 251: μιὰ ἀσήμαντη παραλλαγή.

— στ. 578: ἴσως νὰ εἶναι τυπογραφικὸ λάθος.

— στ. 593: μετάβαση ἀπὸ παρατατικὸ σὲ ἀόριστο, ποὺ περιορίζεται σ' ἕνα μόνο γράμμα· πιθανῶς νὰ θεωροῦσε ὁ ἐκδότης τὴν παλιὰ γραφὴ σὰν τυπογραφικὸ λάθος.

— στ. 824: λαμπρὴ διόρθωση ποὺ βασίζεται στὴ ρίμα (τόσο λαμπρὴ ποὺ τὴν υἱοθέτησε καὶ ὁ Μέγας στὴν ἔκδοσή του). Δὲ νομίζουμε πὼς τὴ βρῆκε σ' ἄλλη πηγὴ (ποὺ θἄπρεπε νὰ εἶναι ἄλλο χειρόγραφο ἀπ' αὐτὸ ποὺ χρησιμοποιήθηκε ἀπὸ τὸν ἐκδότη τῆς Σ, ἀφοῦ ἐκεῖνο παρέχει πιθανῶς ἄλλη γραφή).

— στ. 1011: μιὰ (ὄχι πετυχημένη) προσπάθεια τοῦ ἐκδότη νὰ δημιουργήσει κάτι ποὺ νὰ δίνει νόημα ἀπὸ τὴ γραφὴ ποὺ ἔχει ἡ B_1.

Συμπεράσματα: α') Ἡ ἄμεση πηγὴ τοῦ Γ_2 δὲν εἶναι ἡ Γ_1· θὰ πρέπει νὰ εἶναι μιὰ ἔκδοση ποὺ βέβαια ἔχει πολλὰ χαρακτηριστικὰ της (τουλάχιστον ὅλες τὶς καινούργιες γραφές, ὅσο λίγες καὶ νὰ εἶναι), ἀλλὰ ποὺ ὑφίσταται καὶ τὴν ἐπιρροὴ τῶν τάσεων ποὺ βρίσκουμε ἰδίως στὴ B_1. Μᾶς ξεφεύγει βέβαια ἡ ἀκριβὴς πορεία τῆς παράδοσης τῶν ἐκδόσεων, ἀφοῦ μᾶς λείπουν τόσο πολλές[86]. Γι' αὐτὸ δὲ μᾶς μένει τίποτ' ἄλλο παρὰ νὰ ὑποθέσουμε πὼς κι ἐδῶ ἔπαιξε τὸ ρόλο της μιὰ ἔκδοση μὲ προσθῆκες ἢ πὼς πηγὴ τῆς Γ_2 εἶναι μιὰ ἄγνωστη ἔκδοση ποὺ τυπώθηκε πρὶν ἀπὸ τὴ Γ_1, ἀλλὰ ποὺ εἶχε ὡστόσο τὶς «καινούργιες» της γραφές. β') Μόνο ἡ περίπτωση τοῦ στ. 824 δὲν ἀρκεῖ νὰ ὑποθέσουμε πὼς ὁ ἐκδότης τῆς Γ_2 εἶχε καὶ ἄλλη πηγὴ μπροστά του.

3.3.9. *Γλυκὴς 1812 (= Γ_3)*

Δὲν εἶναι δύσκολο νὰ προσδιορίσουμε τὴν πηγὴ τῆς Γ_3: εἶναι ἀναμφιβόλως ἡ Γ_2: σὲ 60 ἀπὸ τὶς 74 περιπτώσεις ταυτίζονται οἱ δυὸ ἐκδόσεις καὶ οἱ ὑπόλοιπες 14 εἶναι καινούργιες γραφὲς τῆς Γ_3, ποὺ βασίζονται κι αὐτὲς σὲ γραφὲς τῆς Γ_2:

— στ. 51: διόρθωση τοῦ μέτρου μὲ μία συλλαβή.

86. Καὶ σίγουρα ὄχι μόνο αὐτὲς γιὰ τὶς ὁποῖες ἔχουμε στοιχεῖα, ἀλλὰ καὶ ἄλλες ἐντελῶς ἄγνωστες.

— στ. 154: μιὰ εὐκολονόητη διόρθωση ποὺ περιορίζεται σὲ ἕνα μόνο γράμμα.

— στ. 354: ἡ παράλειψη τοῦ «ὄχι» πρέπει νὰ εἶναι τυπογραφικὸ λάθος[87].

— στ. 386: ἴσως νὰ ἐπινόησε ὁ ἐκδότης αὐτὴ τὴ «διόρθωση», γιατὶ δὲν τοῦ ἄρεσε νὰ εἶναι πρωταγωνίστρια στὴ γέννηση τοῦ Ἰσαὰκ ἡ Σάρα· ἔτσι, νόμιζε, τονίζεται περισσότερο ἡ «ἀφυσικότητα» αὐτοῦ τοῦ γεγονότος.

— στ. 449: ἢ παράλειψε τὸ «μὲ» συνειδητὰ (θεωρώντας το σὰν πρόθεση;) ἢ εἶναι τυπογραφικὸ λάθος.

— στ. 500(1): διόρθωση ἑνὸς γράμματος γιὰ νὰ ταιριάζουν τὰ γένη.

— στ. 518: λαμπρὴ διόρθωση, πού, ὅσο μικρὴ καὶ ἂν εἶναι, εἶναι πολὺ σπουδαία: ὁ ἐκδότης τῆς Γ_3 ἦταν ὁ πρῶτος ποὺ ἐννόησε αὐτὸν τὸ στίχο.

— στ. 526: «διόρθωση» ποὺ πιθανῶς προέρχεται ἀπὸ παρανόηση τῆς γραφῆς τῆς Γ_2.

— στ. 769: μπορεῖ νὰ εἶναι διόρθωση (ἀλλὰ ὄχι πολὺ πετυχημένη) ἢ τυπογραφικὸ λάθος.

— στ. 989: βλ. τὴν προηγούμενη περίπτωση.

— στ. 1026: ἐπὶ τέλους διορθώνεται τὸ «τέκνον» τῶν προηγούμενων ἐκδόσεων.

— στ. 1128: μικρὴ παραλλαγὴ ἢ τυπογραφικὸ λάθος.

Συμπεράσματα: α') Ἡ Γ_3 προέρχεται ἄμεσα ἀπὸ τὴ Γ_2. Κάνει ἐντύπωση πῶς ἕνας ἐκδότης ποὺ ἐπινοεῖ τόσο πολλὲς διορθώσεις, μέσα στὶς ὁποῖες εἶναι καὶ μερικὲς πετυχημένες, καὶ ποὺ κατορθώνει νὰ ἀποφύγει τὰ τυπογραφικὰ λάθη ποὺ παρέχει τὸ πρότυπό του[88], δημοσιεύει μιὰ ἔκδοση μὲ τόσο πολλὰ δικά της τυπογραφικὰ σφάλματα. Μήπως δὲν εἶδε τὸ κείμενο μετὰ τὴ στοιχειοθέτηση; β') Μ' ὅλες τὶς ἀλλαγὲς ποὺ εἰσάγει ἡ ἔκδοση αὐτή, δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ ὑποθέσουμε ὅτι χρησιμοποιήθηκε καὶ ἄλλη πηγή: ὅλες οἱ ἀλλαγὲς ἐκπορεύονται ἄμεσα ἀπὸ τὸ πρότυπο.

3.3.10. *Γλυκὴς 1815 (= Γ_4)*

Ἡ Γ_4 εἶναι μιὰ πολὺ παράξενη περίπτωση: α') δὲν ἔχει καθόλου καινούργιες γραφές· β') ἀκολουθεῖ 65 γραφὲς τῆς ἀμέσως προηγούμενης

87. Ἄλλα τυπογραφικὰ λάθη ποὺ εἰσάγει ἡ Γ_3 βρίσκονται στοὺς στ. 589 καὶ 1090· στὸν κάταλογο Β' ὑπάρχουν ἄλλα ἐννιὰ τέτοια λάθη στοὺς στ. 7, 27, 72, 128, 316, 514, 823, 968 καὶ 1057.

88. Στ. 367 καὶ 964: $\Gamma_2\Gamma_4\Gamma_{4\alpha}\Gamma_5$, καὶ στ. 775: $\Gamma\Gamma_1\Gamma_2\Gamma_4\Gamma_{4\alpha}\Gamma_5$. Δὲν πρέπει

ἔκδοσης, τῆς Γ_3, καὶ 69 γραφὲς τῆς Γ_2· γ′) οἱ πέντε φορὲς ποὺ διαφέρει ἀπὸ τὴ Γ_2[89] καὶ οἱ ἐννιὰ ποὺ διαφέρει ἀπὸ τὴ Γ_3[90] εἶναι, ἀκριβῶς, οἱ γραφὲς ποὺ ἀναφέραμε λίγο παραπάνω ὡς «καινούργιες», μιλώντας γιὰ τὴ Γ_3· δ′) ἀπὸ τὶς 12 ἀσυνείδητες ἀλλαγὲς ποὺ εἰσάγει ἡ Γ_3 ἀκολουθεῖ μόνο τρεῖς (στ. 7, 589 καὶ 968) καὶ τὶς τρεῖς τῆς Γ_2 τὶς ἀκολουθεῖ ὅλες[91].

Συμπέρασμα: Πηγὴ τῆς Γ_4 δὲν εἶναι οὔτε ἡ Γ_3 οὔτε ἡ Γ_2, ἀλλὰ μιὰ ἔκδοση ποὺ βρίσκεται ἀνάμεσα σ' αὐτὲς τὶς δυὸ (πιθανῶς ἡ λανθάνουσα τοῦ 1809). Τὸ παράξενο στὴν περίπτωση αὐτὴ εἶναι ὅτι, ἀφοῦ ἡ Γ_4 δὲν ἔχει καινούργιες γραφές, πρέπει νὰ δεχτοῦμε πὼς εἶναι σχεδὸν ἐντελῶς ὅμοια μ' αὐτὴ τὴν ἄγνωστη ἔκδοση. Αὐτὴ ἡ ἔκδοση, ἄλλωστε, δὲν εἶναι καὶ τόσο ἄγνωστη ὅσο νομίζουμε, γιατὶ ἀπὸ τὰ παραπάνω στοιχεῖα μποροῦμε νὰ συμπεράνουμε ὅτι οἱ περιπτώσεις στὶς ὁποῖες συμπίπτει ἡ Γ_4 μὲ τὴ Γ_3 δὲν εἶναι καινούργιες γραφὲς τῆς Γ_3, ἀλλὰ γραφὲς τῆς λανθάνουσας ἔκδοσης τοῦ 1809. Τὸ ἴδιο ἰσχύει γιὰ τὶς ἀσυνείδητες ἀλλαγὲς ποὺ ἔχουν ἀπὸ κοινοῦ οἱ Γ_3 καὶ Γ_4: κι αὐτὲς θὰ ἐμφανίστηκαν γιὰ πρώτη φορὰ ὄχι στὴ Γ_3, ἀλλὰ στὴ λανθάνουσα ἔκδοση. Οἱ ἄλλες γραφές της θὰ πρέπει νὰ συμπίπτουν ὅλες μ' αὐτὲς τῆς Γ_4.

3.3.11. *Γλυκὴς 1817 (= Γ_5)*

Ἡ Γ_5 ἀκολουθεῖ σ' ὅλες τὶς γραφές της τὴ Γ_4 ἐκτὸς ἀπὸ δυὸ περιπτώσεις: στ. 769 καὶ 989, ποὺ ὑπάρχουν ὅμως στὴ Γ_3. Δὲν ἔχει καινούργιες γραφές. Ὁ κατάλογος Β′ μᾶς παρέχει τὴν ἴδια εἰκόνα: σ' ὅλες τὶς περιπτώσεις ταυτίζεται ἡ Γ_5 μὲ τὴ Γ_4 ἐκτὸς ἀπὸ τρεῖς περιπτώσεις ποὺ βρίσκονται στοὺς στ. 489, 514 καὶ 1057· οἱ δυὸ τελευταῖες ἀπ' αὐτὲς ὑπάρχουν στὴ Γ_3.

Συμπέρασμα: Τὸ πρότυπο τῆς Γ_5 δὲν εἶναι ἡ Γ_4, ἀλλὰ ἡ ἔκδοση τοῦ 1816[92]. Ἀπ' αὐτὴ τὴν ἔκδοση πρέπει νὰ προέρχονται οἱ γραφὲς τῆς Γ_3.

ὅμως νὰ μᾶς διαφεύγει ὅτι μεταξὺ τῶν δυὸ ἐκδόσεων τῶν ἐτῶν 1803 καὶ 1812 ὑπάρχει τουλάχιστο μία λανθάνουσα ἔκδοση (τοῦ 1809, καὶ αὐτὴ τοῦ Γλυκῆ), ποὺ μπορεῖ νὰ εἶχε κιόλας πολλὰ ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικὰ ποὺ δείχνει ἡ Γ_3.

89. Στ. 386, 500(1), 518, 589 καὶ 1128.

90. Στ. 51, 154, 354, 449, 526, 769, 989, 1026 καὶ 1090.

91. Βλ. σημ. 88.

92. Χάρη στοὺς κόπους τῶν κυρίων Μ. Μανούσακα καὶ Σ. Μεσσίνη, ποὺ τοὺς εὐχαριστοῦμε πολύ, καὶ αὐτὴ ἡ ἔκδοση ἔφτασε στὰ χέρια μας. Μετὰ ἀπὸ ἔλεγχο τῶν ὑποθέσεών μας γιὰ χαρακτηριστικὰ αὐτῆς τῆς ἔκδοσης φαίνεται πὼς τὸ πρότυπο

3.3.12. *Γλυκὴς 1832 (= Γ_6)*

Ἡ Γ_6 εἶναι σχεδὸν πανομοιότυπη μὲ τὴν Γ_3: μόνο στὸ στ. 449 δὲ συμπίπτει μὲ τὴ Γ_3, ἀλλὰ μὲ τὴ Γ_5. Ἔχει τέσσερεις καινούργιες γραφές:

— στ. 203: ἀλλαγὴ ποὺ προξενεῖται ἀπὸ παρανόηση τῆς σύνταξης· περιορίζεται σ' ἕνα μόνο γράμμα.

— στ. 526: ἀρχαιοποίηση τῆς γραφῆς τῆς Γ_3[93].

Στὸν κατάλογο Β' βλέπουμε ἀκριβῶς τὸ ἴδιο: ἀκολουθεῖ τὴ Γ_3 στὶς ἑπόμενες περιπτώσεις: στ. 27, 72, 354, 823, 1090 (μαζὶ μὲ μόνο τὴ Γ_3), στ. 514 καὶ 1057 (μαζὶ μὲ τὶς Γ_3 καὶ Γ_5), καὶ στ. 7, 589, 968 (μαζὶ μὲ τὶς Γ_3, Γ_4 καὶ Γ_5). Μόνο στὸ στ. 489 ἀκολουθεῖ τυπογραφικὸ λάθος ποὺ δὲν ὑπάρχει στὴ Γ_3, ἀλλὰ μόνο στὴ Γ_5.

Συμπέρασμα: Ὁ ἐκδότης τῆς Γ_6 εἶχε ἕνα ἀντίτυπο τῆς Γ_3 μπροστά του στὸ ὁποῖο κάποιος εἶχε ἀντικαταστήσει δυὸ γραφὲς μὲ γραφὲς ποὺ πιθανῶς νὰ προῆλθαν ἀπὸ τὴ Γ_5.

Ἄλλες πηγὲς δὲ χρησιμοποιήθηκαν γι' αὐτὴ τὴν ἔκδοση.

3.3.13. *Ἀνδρεόλας 1386 (= 1836) (= N)*

Ἡ Ν μᾶς δίνει ἀκριβῶς τὸ ἴδιο κείμενο[94] μὲ τὴν Γ_6, μ' ἐξαίρεση τὶς παρακάτω περιπτώσεις, ποὺ ἀποτελοῦν ὅλες καινούργιες γραφές:

— στ. 272: πρόσθεση μιᾶς συλλαβῆς.

— στ. 354: πετυχημένη προσπάθεια ν' ἀναπληρωθεῖ τὸ κενὸ (τοῦ «ὄχι») στὴ Γ_6.

τῆς Γ_5 πρέπει πραγματικὰ νὰ εἶναι ἡ ἔκδοση τοῦ 1816(= $\Gamma_{4\alpha}$): οἱ πέντε περιπτώσεις στὶς ὁποῖες διαφέρει ἡ Γ_5 ἀπὸ τὴ Γ_4 ὑπάρχουν καὶ στὴ $\Gamma_{4\alpha}$ ἐκτὸς ἀπὸ μιά, δηλ. στ. 1057. Σ' αὐτὴ τὴν περίπτωση κάποιος πρέπει νὰ εἶχε ἀντικαταστήσει τὴ γραφὴ τῆς $\Gamma_{4\alpha}$ μ' αὐτὴ τῆς Γ_3 στὸ πρότυπο ποὺ χρησιμοποιήθηκε γιὰ τὴ στοιχειοθέτηση τῆς Γ_5.

Τῆς $\Gamma_{4\alpha}$ πάλι τὸ πρότυπο θὰ εἶναι ἡ Γ_4: τὰ κείμενά τους διαφέρουν μεταξύ τους μόνο στοὺς στ. 769 καὶ 989 (κατάλ. Α'), στὸν στ. 514 (κατάλ. Β'), καὶ στὸν στ. 489 (κατάλ. Β'), ποὺ εἶναι καινούργια γραφή. Σχετικὰ μὲ τὶς τρεῖς ἄλλες γραφὲς θὰ πρέπει νὰ ὑποθέσουμε πὼς εἶχαν ἀντικατασταθεῖ μὲ γραφὲς τῆς Γ_3 στὸ πρότυπο ποὺ χρησιμοποιήθηκε γιὰ τὴ στοιχειοθέτηση τῆς $\Gamma_{4\alpha}$.

93. Οἱ ἄλλες δυὸ εἶναι τυπογραφικὰ λάθη: στ. 599 καὶ 730. Στὴ Γ_6 βρίσκουμε ἀκόμα περισσότερα (βλ. κατάλογο Β') στοὺς στ. 124, 151, 234, 380, 440, 529. 541, 567, 779, 824, 975 καὶ 984.

94. Γιὰ τὴ σημαντικὴ ἀλλαγὴ ποὺ εἰσάγει ἡ ἔκδοση αὐτὴ στὸν τίτλο βλ. Γ. Ἀλισανδράτος, *Ἐρανιστὴς* 23, 1966, σ. 161-170.

— στ. 599: βλ. τὴν προηγούμενη περίπτωση.

— στ. 730: «διόρθωση» ἑνὸς τυπογραφικοῦ λάθους τοῦ Γ_6.

— στ. 1090: καὶ πάλι μιὰ προσπάθεια ν' ἀναπληρωθεῖ κενὸ (τοῦ «τοῦ») στὴ Γ_6.

Στὸν κατάλογο Β' ὑπάρχει ἄλλο ἕνα παράδειγμα τῶν προσπαθειῶν τοῦ ἐκδότη τούτου νὰ διορθώσει τὰ σφάλματα τοῦ προτύπου του: στ. 968[95]. Τὰ περισσότερα ὅμως τὰ διατηρεῖ: στ. 7, 124, 234, 380, 440, 489, 514, 529, 541, 567, 589, 779, 823, 824, 975, 984 καὶ 1057.

Συμπέρασμα: Ὁ ἐκδότης τῆς Ν δὲν εἶχε ἄλλη πηγὴ μπροστά του παρὰ μόνο τὴ Γ_6.

3.3.14. *Φοῖνιξ 1842 (= Φ)*

Κι αὐτὸς ὁ ἐκδότης προσπαθεῖ νὰ βρεῖ λύσεις γιὰ τὰ προβλήματα ποὺ ἄφησαν οἱ προηγούμενοι. Βρίσκουμε στὸν κατάλογο Α' τὶς ἀκόλουθες περιπτώσεις: στ. 500(1), 523, 589, 649, 949, καὶ στὸ δεύτερο στ. 529 καὶ 984. Κατὰ τὰ ἄλλα ἡ Φ μᾶς παρέχει τὸ κείμενο τῆς Ν, μὲ τὶς ἑπόμενες ἐξαιρέσεις: στ. 75 (= $\text{ΒΘΓΘ}_1\Gamma_1$ $\Lambda\Lambda_1$), 386 (= $(\Sigma) \rightarrow \Gamma_2$), καὶ ἀπὸ τὸν κατάλογο Β' στ. 514 ($\text{Β} \rightarrow \Gamma_2\Gamma_4\,\Lambda$).

Συμπέρασμα: Ὁ ἐκδότης δὲν ἔχει ἄλλη πηγὴ παρὰ ἕνα ἀντίτυπο τῆς Ν, στὸ ὁποῖο κάποιος εἶχε ἀντικαταστήσει λίγες γραφὲς μὲ γραφὲς ἀπὸ μιὰ ἀπὸ τὶς παλιότερες ἐκδόσεις τοῦ Γλυκῆ.

3.3.15. *Φοῖνιξ 1848 (= Φ_1)*

Δὲ μᾶς δίνει τίποτα καινούργιο ὁ ἐκδότης αὐτός. Ἀκολουθεῖ τὸ κείμενο τοῦ Φ μὲ ἐλάχιστες ἐξαιρέσεις: στ. 949, ποὺ πιθανῶς νὰ εἶναι τυπογραφικὸ λάθος. Στὸν κατάλογο Β' βρίσκουμε τρεῖς ἀλλαγές: στ. 27 (= $\Gamma_3\Gamma_6$), 72 (= $\text{Β} \rightarrow \Gamma_2\Gamma_4\Gamma_5\,\Lambda$) καὶ 655 (= Λ). Ἴσως νὰ τὶς ἐπινόησε ὁ ἴδιος· ἀλλιῶς πρέπει νὰ εἶχαν προστεθεῖ μὲ τὸ χέρι στὸ πρότυπό του.

Συμπέρασμα: Ὁ ἐκδότης δὲν εἶχε μπροστά του παρὰ μόνο ἕνα ἀντίτυπο τῆς Φ.

3.3.16. *Ἁγ. Γεωργίου 1856 (= Α)*

Ἡ Α εἶναι μιὰ ἰδιότυπη ἔκδοση: ὅταν τὴ συγκρίνει κανεὶς μὲ τὴ Φ_1, βρίσκει 41 ὅμοιες περιπτώσεις, σὲ ἕνα σύνολο 74. Ἀπὸ τὶς ὑπόλοι-

95. Ἀλλὰ κι αὐτὸς κάνει τὰ δικά του λάθη: βλ. στ. 27, 72, 471, 478, 486, 680, 683, 794 καὶ 1149.

πες 33 συμπίπτουν: 18 μὲ τὶς Θ καὶ Θ_1 (καὶ ἄλλες, γύρω ἀπ' αὐτές, ἐκδόσεις), ἐννιὰ μὲ τὶς Θ καὶ Θ_1 μόνες τους, καὶ μία μὲ τὴ Θ (στ. 844). Μᾶς παρέχει τρεῖς καινούργιες γραφές, δυὸ ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἐκπορεύονται προφανῶς ἀπὸ τὴ Φ_1 (στ. 449 καὶ 589)· τὴν τρίτη τὴ βρίσκουμε σὲ μιὰ ὁδηγία στὸ στ. 1043 (= $\Lambda\Lambda_1$). Ἐκτὸς ἀπ' αὐτὲς ἔχει ἀκόμα δυὸ γραφὲς ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἡ μιὰ συμπίπτει μὲ τὶς Γ_3 — N (στ. 386) καὶ ἡ ἄλλη μὲ τὴ Γ_6 (599).

Στὸν κατάλογο Β′ βρίσκουμε λάθη, τυπογραφικὰ καὶ ἄλλα, ποὺ τὰ ἔχει κοινὰ μὲ τὶς $\Gamma_5 \rightarrow \Phi$ (στ. 1057), $\Gamma_6 \rightarrow \Phi_1$ (στ. 234 καὶ 824), $N \rightarrow \Phi_1$ (στ. 680 καὶ 683), καὶ μὲ τὴ Φ_1 (στ. 655)· μὲ τὶς $\Gamma_3 \rightarrow N$: στ. 514· καί, τέλος, μὲ τὶς $\Theta \rightarrow \Gamma_1$ (στ. 93_2), $\Theta\Theta_1$ (στ. 860 καὶ 862), καὶ μὲ τὴ Θ μόνη της (στ. 259 καὶ 838).

Στὸν κατάλογο Γ′ βρίσκουμε 13 περιπτώσεις ὅπου ἡ Α παρέχει ἰδιωματικοὺς τύπους τοὺς ὁποίους συναντοῦμε, γιὰ τελευταία φορά, στὶς ἐκδόσεις τοῦ Θεοδοσίου.

Συμπέρασμα: Ὁ ἐκδότης τῆς Α δὲν εἶχε μπροστά του οὔτε τὴ Φ_1 οὔτε μιὰ ἀπὸ τὶς ἐκδόσεις τοῦ Θεοδοσίου, ἀλλὰ μιὰ μεταγενέστερη ἔκδοση (μὰ πιθανῶς ὄχι τὴ Φ_1) ποὺ εἶχε ἐπηρεαστεῖ σὲ μεγάλο βαθμὸ ἀπὸ μιὰ ἀπὸ τὶς ἐκδόσεις τοῦ Θεοδοσίου (μᾶλλον τὴ Θ), ἢ μιὰ ἔκδοση τοῦ Θεοδοσίου μέσα στὴν ὁποία εἶχε προσθέσει κάποιος μερικὲς μεταγενέστερες γραφές.

3.3.17. *Φοῖνιξ 1860 (= Φ_2)*

Ὁ ἐκδότης τῆς Φ_2 ἀκολουθεῖ τὸ κείμενο τῆς Φ_1 μὲ τὶς ἑπόμενες ἐξαιρέσεις: στ. 449 καὶ 518 (καινούργιες γραφές, ποὺ περιορίζονται ὅμως σὲ πολὺ μικρὲς ἀλλαγές), στ. 500(1), 614 καὶ 1011 (γραφὲς τῆς Α ποὺ εἶχαν, πιθανῶς, προστεθεῖ στὸ κείμενο τοῦ προτύπου του), στ. 949 καὶ 989 (μικρὲς ἀλλαγὲς ποὺ πρέπει νὰ τὶς ἐπινόησε ὁ ἴδιος, μ' ὅλο ποὺ ὑπάρχουν σὲ παλιότερες ἐκδόσεις).

Βλέπουμε στὸν κατάλογο Β′ πὼς σὲ ἕξι περιπτώσεις διορθώνει τυπογραφικὰ λάθη τῆς Φ_1: στ. 7, 124, 380, 478, 975 καὶ 1149. Ἴσως νὰ εἶχαν προστεθεῖ κι αὐτὲς στὸ πρότυπό του, γιατὶ βρίσκονται κιόλας οἱ διορθώσεις αὐτὲς στὴν Α.

Συμπέρασμα: Τὸ πρότυπο τοῦ ἐκδότη τῆς Φ_2 ἦταν ἀντίτυπο τῆς ἔκδοσης Φ_1[95α].

95α. Ἡ μελέτη αὐτὴ βρισκόταν ἤδη στὸ τυπογραφεῖο ὅταν, χάρη στὶς φροντίδες τῶν κυρίων Φ. Ἡλιοὺ καὶ Μ. Χαριτάτου, ἔφτασε στὰ χέρια μας ἡ ἔκδοση τοῦ

3.3.18. *Ζάκυνθος 1865 (= Z)*

Ἡ Z εἶναι σχεδὸν ὅμοια μὲ τὴ Φ_2. Ὑπάρχουν μόνο δυὸ ἀσήμαντες διαφορές: στ. 500(1) (κατάλ. Α′) καὶ 316 (κατάλ. Β′).

Συμπέρασμα: Ὁ ἐκδότης τῆς Z εἶχε τὴ Φ_2 σὰν πρότυπο.

3.3.19. *Πάτρα 1870 (= Π)*

Π = Α, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ἀκόλουθες περιπτώσεις: στ. 93 (= $\Phi_1 \rightarrow$ Z), 440 (= $\Phi_1 \rightarrow$ Z), καὶ λίγες ἀσήμαντες ἀλλαγὲς ποὺ πιθανῶς τὶς ἐπινόησε ὁ ἴδιος ὁ ἐκδότης: στ. 523, 593, 769, 1011[96]. Στὸν κατάλογο Β′ συναντοῦμε τὸ ἴδιο: μικρὲς ἀλλαγὲς (διορθώσεις τυπογραφικῶν λαθῶν ἢ καὶ καινούργια σφάλματα): στ. 259, 261, 838 καὶ 1090.

Συμπέρασμα: Ὁ ἐκδότης τῆς Π εἶχε μπροστά του ἕνα ἀντίτυπο τῆς Α μὲ δυὸ προσθῆκες στοὺς στ. 93 καὶ 440 υἱοθετημένες ἀπὸ μιὰ ἔκδοση τῆς ὁμάδας τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, ἢ μιὰ λανθάνουσα ἔκδοση ποὺ εἶχε αὐτὲς τὶς δυὸ γραφές.

3.3.20. *Ἁγ. Γεωργίου 1873 (= A_1)*

Ἡ A_1 ἀκολουθεῖ τὴν Α ἀκόμα πιὸ πιστά: οἱ μόνες ἐξαιρέσεις εἶναι οἱ περιπτώσεις στοὺς στ. 93 καὶ 440, καὶ στὸ στ. 259 (ἀπὸ τὸν κατάλογο Β′) ποὺ ἀναφέραμε καὶ στὴν § 3.3.19.

Συμπέρασμα: Ὁ ἐκδότης τῆς A_1 ἴσως νὰ εἶχε μπροστά του τὸ ἴδιο ἀντίτυπο τῆς Α ὅπως καὶ ὁ ἐκδότης τῆς Π.

3.3.21. *Φοῖνιξ 1874 (= Φ_3)*

$\Phi_3 = \Phi_2$, ἐκτὸς ἀπὸ μία περίπτωση ὅπου ὁ ἐκδότης κάνει μιὰ προσπάθεια νὰ διορθώσει τὸ τυπογραφικὸ λάθος στὸ στ. 683.

Φοίνικος 1856 (βλ. τὸν κατάλογο ἐκδόσεων, στὴν σ. 23). Ἡ $\Phi_{1\alpha}$ ὅπως τὴν ἀποκαλοῦμε, ἀκολουθεῖ πολὺ πιστὰ τὴν Φ_1: διαφέρει ἀπ' αὐτὴ σὲ πέντε μόνο περιπτώσεις, δηλαδὴ στοὺς στίχους 518 (ὅπου γράφει: «δὲ» ἀντὶ γιὰ «δὲν γυρίζομεν») καὶ 949 τοῦ καταλόγου Α′ καὶ στοὺς στ. 7, 975 καὶ 1149 τοῦ καταλόγου Β′. Καὶ τὶς πέντε αὐτὲς καινούργιες γραφὲς τὶς βρίσκουμε καὶ στὴ Φ_2 (βλ. § 3.3.17). Ἔτσι μποροῦμε νὰ διατυπώσουμε σὰν καινούργιο συμπέρασμά μας: πρότυπο τοῦ ἐκδότη τῆς $\Phi_{1\alpha}$ ἦταν ἀντίτυπο τῆς Φ_1 καὶ πρότυπο τοῦ ἐκδότη τῆς Φ_2 ἦταν ἀντίτυπο τῆς $\Phi_{1\alpha}$.

96. Εἶναι τὸ ἴδιο τυπογραφικὸ λάθος ποὺ ἔκαμε ὁ ἐκδότης τῆς B_1 πρὶν ἀπὸ περισσότερα ἀπὸ 100 χρόνια.

Συμπέρασμα: Ὁ ἐκδότης τῆς Φ_3 εἶχε μπροστά του ἕνα ἀντίτυπο τῆς Φ_2.

3.3.22. *Legrand 1535 (!) καὶ 1555 (!) (= $\Lambda\Lambda_1$)*

Τὰ ἀντίτυπα τῶν δύο πλαστῶν ἐκδόσεων ποὺ χρησιμοποίησε ὁ Legrand δὲ βρέθηκαν[97]. Ἔτσι δὲν ξέρουμε σὲ ποιὲς πραγματικὲς ἐκδόσεις ἀντιστοιχοῦν. Καὶ τώρα ποὺ εἴδαμε πόσο περίπλοκη εἶναι ἡ παράδοση, πόσες ἐκδόσεις πρέπει νὰ ὑπῆρχαν χωρὶς νὰ τὶς ξέρουμε καὶ πόσες μέσα στὶς ὁποῖες εἶχαν ἀντικατασταθεῖ γραφὲς μὲ γραφὲς ἀπὸ ἄλλες ἐκδόσεις, καταλαβαίνουμε ὅτι, ἀκόμη καὶ ἂν δὲν ἦταν πλαστές, θὰ ἦταν ἀδύνατο νὰ τὶς τοποθετήσει κανεὶς μὲ ἀκρίβεια. Γιὰ νὰ ἐλέγξουμε τὴν ἄποψη τοῦ Μέγα[98], ποὺ λέγει ὅτι αὐτὲς οἱ δυὸ ἐκδόσεις πρέπει νὰ τοποθετηθοῦν κάπου ἀνάμεσα στὶς ἐκδόσεις τοῦ Γλυκῆ, διαλέξαμε ἀπὸ τὶς 74 περιπτώσεις τοῦ καταλόγου Α′ 48 ποὺ ἔχουν ἰδιαίτερη σημασία γιὰ τὴ θέση τῶν ἐκδόσεων ποὺ ἀνιχνεύονται μέσα ἀπὸ τὶς $\Lambda\Lambda_1$[99]. Σ' αὐτὸ τὸν κατάλογο μετρήσαμε πόσες φορὲς οἱ γραφὲς τῶν Λ καὶ Λ_1 συμπίπτουν μ' αὐτὲς τῶν ἄλλων ἐκδόσεων:

φορὲς	38	37	33	32	31	30	28	27	25	24	23	21	20	18	17	16	15	14	11	10	9
Λ =		Λ_1						Γ_3	Φ	$\Gamma_{4\alpha}$	Γ_4	Γ_2	A_1		Θ_1	B	B_1	K			
										Γ_5	Γ_6	A					Θ				
										N	Φ_2	Π					Γ				
										Φ_1	Z						Γ_1				
										$\Phi_{1\alpha}$	Φ_3										
Λ_1 =	Γ_3	Λ	$\Gamma_{4\alpha}$	Γ_4	Φ	$\Phi_{1\alpha}$	Γ_2	Φ_2				Π	A	Γ_1					B	B_1	K
			Γ_5	Γ_6	Φ_1			Z					A_1						Θ_1	Θ	
								Φ_3											Γ		

97. Ὁ κ. Φιλ. Ἡλιοὺ μᾶς πληροφορεῖ ὅτι δὲ βρέθηκαν οὔτε στὴ βιβλιοθήκη, οὔτε στὰ ἀρχεῖα του. Ἴσως νὰ καταστράφηκαν.

98. Βλ. Μέγα (ἔκδοση), σ. 14 ἑπ.

99. Εἶναι οἱ ἑξῆς: στ. 2, 12, 51, 75, 93, 154, 203, 251, 272, 318, 354, 386, 435, 440, 449, 460, 500(1), 500(2), 518, 526, 529, 539, 578, 589, 593, 599, 607, 614, 623, 714, 730, 755, 766, 769, 824, 829, 857, 859, 895, 949, 989, 1011, 1026, ὁδηγ. στοὺς στ. 1043, 1045, 1090 καὶ 1128. Θὰ θέλαμε ἐδῶ νὰ προσθέσουμε ὅτι σ' αὐτὴ τὴν ἰδιαίτερη μελέτη γιὰ τὶς Λ καὶ Λ_1 βασιζόμαστε στὶς γραφὲς ὅπως τὶς παρέχει ὁ Legrand. Τὸ λέμε αὐτὸ ἀκριβῶς γιατὶ ὑπάρχει λόγος νὰ ἔχουμε ἀμφιβολίες ἐκτὸς ἀπὸ ἐκεῖνες ποὺ προκαλεῖ τὸ γεγονὸς ὅτί ἔχουμε νὰ κάνουμε, πιθανῶς, μὲ πλαστὲς ἐκδόσεις, γιὰ τὴν ἀπόλυτη ὀρθότητα αὐτῶν τῶν γραφῶν, ὄχι μόνο γιατὶ δὲν ξέρουμε ἂν τὸ κείμενο τοῦ Legrand ἔχει τυπογραφικὰ λάθη, ἀλλὰ ἰδίως γιατὶ δὲν ξέρουμε μὲ βεβαιότητα ἂν μᾶς δίνει ὁ Legrand τὸ κείμενο ἀκριβῶς

Τὸ πρῶτο ποὺ διαπιστώνουμε εἶναι ὅτι οἱ Λ καὶ Λ_1 μοιάζουν πολὺ καὶ πὼς καὶ ἡ Γ_3 ἔχει μιὰ πολὺ σημαντικὴ θέση καὶ στὶς δυό. Γι' αὐτὸ διαλέξαμε τὴ Γ_3, γιὰ νὰ συγκρίνουμε τὰ ἐπάνω ποσοστὰ καὶ πόσες φορὲς γραφές της συμπίπτουν μ' αὐτὲς μερικῶν ἄλλων ἐκδόσεων: Γ_3 = Γ_1 18, = Γ_2 34,=Γ_4 38, =Γ_{4a} 40, =Γ_5 40, =Γ_6 40, =N 38, = Φ 33, καὶ = Φ_1 34 φορές.

Συμπεράσματα: α') Οἱ Λ καὶ Λ_1 ἔχουν πολὺ στενὲς σχέσεις. β') Οἱ σχέσεις τῆς Λ_1 μὲ τὴ Γ_3 ὅμως εἶναι ἀκόμα πιὸ στενές· καὶ γενικὰ οἱ γραφὲς τῆς Λ_1 ταυτίζονται πολλὲς φορὲς μ' αὐτὲς τῶν ἐκδόσεων $\Gamma_4 \rightarrow \Phi_1$: σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὴ Γ_3 ἀκολουθοῦν σὲ μιὰ συμπαγὴ ὁμάδα· καὶ αὐτὸ εἶναι αὐτονόητο, γιατὶ ἰδίως αὐτὲς οἱ ἐκδόσεις ταυτίζονται πολὺ μὲ τὴ Γ_3· οἱ ὁμοιότητες μὲ τὶς παλιὲς ἐκδόσεις τοῦ 18ου αἰώνα εἶναι ἐλάχιστες· ἐπομένως ἡ θέση τῆς ἔκδοσης ποὺ κρυβεται πίσω ἀπὸ τὴν Λ_1 πρέπει νὰ εἶναι κάπου ἀνάμεσα στὴν ὁμάδα $\Gamma_4 \rightarrow \Phi_1$. γ') Γιὰ τὴ Λ ἡ Λ_1 εἶναι ἡ πιὸ συγγενής· σὲ μεγάλη ἀπόσταση τὴν ἀκολουθοῦν πρῶτον ἡ Γ_3 καὶ ἀμέσως ὕστερα μιὰ μεγάλη ὁμάδα τῶν $\Gamma_4 \rightarrow \Phi_3$· αὐτὴ ἡ σχετικὰ (μὲ τὴ Λ_1) μεγάλη ἀπόσταση τῆς ὁμάδας αὐτῆς ἐξηγεῖται ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι στὴν περίπτωση τῆς Λ οἱ παλιὲς ἐκδόσεις παίζουν πολὺ πιὸ σημαντικὸ ρόλο.

Ὁ κατάλογος Β' μᾶς δίνει γιὰ τὶς $\Lambda\Lambda_1$ τὰ ἀκόλουθα στοιχεῖα: $\Lambda\Lambda_1$ μόνες τους: ὁδηγ. στοὺς στ. 1, 767 καὶ 941, καὶ στ. 391· οἱ δυό τους μαζὶ μὲ τὶς $\Lambda\Pi\Lambda_1$: στ. 55 καὶ 261· σχετικὰ μὲ τὴ Λ_1 βρίσκουμε περιπτώσεις στοὺς στ. 7, 72, 128, 316, 514, 823 καὶ 1090, σὲ μία ἀπὸ τὶς ὁποῖες συμπίπτει μόνο μὲ τὴ Γ_3, σὲ τρεῖς μὲ τὶς $\Gamma_3\Gamma_6$ καὶ Γ_3Z καὶ στὶς ὑπόλοιπες μὲ Γ_6 + ἄλλες ἐκδόσεις.

Συμπεράσματα: α') Ὅλες οἱ ἀσυνείδητες ἀλλαγὲς βρίσκονται μέσα στὴν ὁμάδα $\Gamma_3 \rightarrow \Phi_3$· ἐπομένως οἱ $\Lambda\Lambda_1$ πρέπει νὰ ἔχουν κι αὐτὲς τὴ θέση τους ἐκεῖ μέσα. β') Καὶ πάλι φαίνονται οἱ στενὲς σχέσεις μεταξὺ τῶν Λ καὶ Λ_1. γ') Ἐκτὸς ἀπ' τὸ γεγονὸς ὅτι καὶ στὶς $\Lambda\Lambda_1$ καὶ στὶς $\Lambda\Pi\Lambda_1$ βρίσκονται πολλὲς γραφὲς ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὶς παλιὲς ἐκδόσεις (ἰδίως ἀπ' αὐτὲς τοῦ Θεοδοσίου), ὑπάρχουν κι ἄλλες σχέσεις μεταξύ τους: ἐδῶ φαίνεται ὅτι ἔχουν ὅμοιες ἀσυνείδητες ἀλλαγὲς (στ. 55, 261), καὶ στὸν κατάλογο Α' βρίσκουμε τὴ μοναδικὴ ἀλλαγὴ τῆς ὁδηγίας στὸ

ὅπως τὸ βρῆκε (π.χ. μὲ ὅλα τὰ τυπογραφικὰ σφάλματα!): ὁ ἴδιος δηλώνει (*Bibliothéque Grecque Vulgaire*, τ. Ι, σ. XXV): "Nous avons *suivi* (ὑπογραμμίζω ἐγὼ) pour établir notre texte une édition de 1535...», καὶ ὅτι ἤξερε κι ἄλλες ἐκδόσεις (καὶ μάλιστα καὶ τὸ Μαρκιανὸ χειρόγραφο). Μήπως διόρθωσε ἐδῶ κι ἐκεῖ τὸ κείμενο μὲ τὴ βοήθεια ἄλλων ἐκδόσεων;

στ. 1043, ποὺ τὴν ἔχουν μαζὶ κι αὐτή. δ') Ἡ Λ_1 ἔχει πολλὲς ἀσυνείδητες ἀλλαγὲς ποὺ δὲν ἔχει ἡ Λ (7), ἀλλὰ ποὺ βρίσκονται ὅλες καὶ στὴ Γ_3: οἱ σχέσεις τῆς Λ_1 μὲ τὴ Γ_3 εἶναι πραγματικὰ ἀκόμα πιὸ στενὲς ἀπ' αὐτὲς μὲ τὴ Λ.

Στὸν κατάλογο Γ' βρίσκουμε ἐνδείξεις μόνο γιὰ τὴ Λ: σὲ ὀχτὼ περιπτώσεις (ἕξι μαζὶ μὲ τὴν Α) δείχνει ἰδιωματικοὺς τύπους ποὺ καταργήθηκαν ἀπὸ τὶς μετὰ τὶς Γ_1 καὶ Γ_2 ἐκδόσεις. Κι αὐτὸ δείχνει τὴν τάση τῆς Λ νὰ στηρίζεται καὶ πάνω στὶς παλιότερες ἐκδόσεις.

Ἐννοεῖται πὼς στὴν περίπτωση τῶν Λ καὶ Λ_1 οἱ διαδοχικὲς ἐπεμβάσεις παίζουν σημαντικὸ ρόλο: μόνο μὲ τὴ βοήθεια τέτοιων ἐπιχειρημάτων μπορεῖ νὰ δείξει κανεὶς ποιά ἔκδοση πρέπει νὰ προηγεῖται ἀπὸ μιὰν ἄλλη καὶ ποιά ὄχι, ἀκόμα καὶ ὅταν πρόκειται καὶ γιὰ ἐκδόσεις πλαστές. Γι' αὐτὸ εἶναι κρίμα ποὺ σχετικὰ μὲ τὶς Λ καὶ Λ_1 οἱ ἐνδείξεις αὐτὲς εἶναι λίγες καὶ ὄχι πολὺ σαφεῖς:

— στ. 449: ἡ γραφὴ «—τὰ ρουχάκια... κ' ἐδῶ» εἶναι ἀναγκαῖο νὰ προῆρθε ἀπὸ τὴ γραφὴ τῶν $\Gamma_3\Lambda_1$«— τὰ ροῦχα... καὶ ἐδῶ». Ἑπομένως ἡ θέση τῆς Λ πρέπει νὰ εἶναι μετὰ τὴ Γ_3 (ἢ τὴ Λ_1). Δὲν εἴμαστε ὅμως σίγουροι, γιατὶ δὲν ἀποκλείεται νὰ ὑπῆρχε ἡ γραφὴ αὐτὴ τῶν Γ_3 καὶ Λ_1 σὲ κάποια προηγούμενη ἄγνωστη ἔκδοση.

— στ. 529: Πιθανῶς νὰ ἐπινόησε αὐτὸ τὸ «καὶ» ὁ ἐκδότης τῆς Λ, ἀφοῦ σύντμησε τὸ ρῆμα πολὺ συνειδητά, καὶ νὰ τὸ ἐπανέλαβε καὶ στὴν Λ_1, χωρὶς ὅμως νὰ συντμήσει τὸ ρῆμα κι ἐδῶ.

— στ. 1045: Ἀπὸ τὴ Γ_1 καὶ μετά, ὅλες οἱ ἐκδόσεις ἔχουν «νὰ κρατῶ». Ἑπομένως ἡ Λ πρέπει νὰ τοποθετηθεῖ μετὰ τὴ Γ_1.

Ἡ Λ_1 ταυτίζεται μὲ τὴ Γ_3 38 φορές. Στὶς ὑπόλοιπες περιπτώσεις[100] συμπίπτει μὲ ἐκδόσεις ὅλων τῶν εἰδῶν, ἀλλὰ ἡ μόνη ἔκδοση ποὺ πάντα εἶναι μεταξύ τους εἶναι ἡ Λ. Ἡ Λ_1 λοιπὸν θὰ μποροῦσε νὰ εἶναι ἕνα ἀντίτυπο τῆς Γ_3, συμπληρωμένο μὲ δέκα ἀλλαγὲς ἀπὸ τὴ Λ. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὴ Λ: πάντως μπορεῖ νὰ τοποθετηθεῖ μετὰ τὴ Γ_3 (βλ. παραπάνω στὰ σχόλια γιὰ τὸ στ. 449).

Ὅταν ὅμως λάβουμε ὑπόψη πρῶτον τὰ σημεῖα ὅπου οἱ $\Lambda\Lambda_1$ παρέχουν μοναδικὲς γραφές, γραφές, δηλαδή, ποὺ δὲν συναντιοῦνται σὲ καμιὰ ἀπὸ τὶς ἄλλες ἐκδόσεις (βλ. κατάλογο Α': στ. 529, 989· κατάλογο Β': στ. 391 καὶ ὁδηγ. στοὺς στ. 1, 767 καὶ 941), καὶ δεύτερον τὶς περιπτώσεις στὶς ὁποῖες οἱ $\Lambda\Lambda_1$ δὲν ἀντιστοιχοῦν μὲ τὶς ἐκδόσεις ποὺ κατὰ τὰ παραπάνω συμπεράσματά μας θὰ βρίσκονταν γύρω τους, ἀλλὰ μὲ

100. στ. 12, 75, 272, 354, 529, 589, 755, 829, 989 καὶ ὁδηγ. στὸ στ. 1043.

τὶς ὁμάδες $\Theta(\Gamma)\Theta_1(\Gamma_1)$ ἢ καὶ $A(\Pi A_1)$ (βλ. κατάλογο Α': στ. 12, 589, 755, 829 καὶ ὁδηγ. στὸν στ. 1043· κατάλογο Β': στ. 55 καὶ 261· κατάλογο Γ': στ. 50 καὶ 753), διαπιστώνουμε ὅτι αὐτὲς οἱ περιπτώσεις παραμένουν σχεδὸν, ἢ ἀκόμα καὶ ἐντελῶς, ἀνεξήγητες. Οἱ παραξενιὲς τῆς Λ μόνης της εἶναι ἀκόμα πιὸ χτυπητές: ἔχει μοναδικὲς γραφὲς στοὺς στ. 449 καὶ 1045 (κατάλ. Α') καὶ ἀντιστοιχίες μὲ τὶς ὁμάδες $\Theta(\Gamma)\Theta_1(\Gamma_1)$ ἢ καὶ $A(\Pi A_1)$ στοὺς στ. 440, 539, 578, 607 καὶ 714 (κατάλ. Α') καὶ στοὺς στ. 395, 569, 571, 736, 978 καὶ 1097 (κατάλ. Γ').

Ὅλα αὐτὰ σημαίνουν, ἴσως, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ποὺ κατασκεύασε τὶς πλαστὲς ἐκδόσεις Λ καὶ Λ_1, γνώριζε καλὰ τὴν παλιὰ παράδοση καὶ εἰσάγει στὶς δύο αὐτὲς ἐκδόσεις, στὴ μία περισσότερες ἀπ' ὅτι στὴν ἄλλη, παλαιότερες γραφές, ἀντλώντας μᾶλλον ἀπὸ μιὰ ἔκδοση τοῦ Θεοδοσίου. Ἂς μὴν ξεχνοῦμε πὼς ὁ Legrand εἶχε σημειώσει ὅτι ὁ «habile faussaire grec» εἶχε βρεῖ τὸν τρόπο, χρησιμοποιώντας μιὰ μέθοδο «photoglyptique», νὰ εἰσάγει διορθώσεις μέσα στὸ τυπωμένο κείμενο. Στὴν περίπτωσή μας φαίνεται πὼς αὐτὸ τὸ ἔκανε δουλεύοντας μὲ βάση ἀντίτυπα τῆς Γ_3 ἢ μιᾶς ἔκδοσης τῆς ὁμάδας στὴν ὁποία ἀνήκει καὶ ἡ Γ_3.

4. Οἱ ἐκδόσεις καὶ ἡ κριτικὴ ἔκδοση

Τώρα ποὺ ξέρουμε τὴν ἀξία τῆς τουρκικῆς μετάφρασης καὶ ὅτι ἡ ἐπιρροὴ τῆς πηγῆς της δὲν προχωρεῖ, κατὰ πᾶσα πιθανότητα, πέρα ἀπὸ τὴν ἔκδοση τοῦ Βόρτολι τοῦ 1760 (σ' αὐτὴ τὴν ἔκδοση ὑπάρχουν ἀκόμα γραφὲς ποὺ δὲν βρίσκονται στὶς Β καὶ Β*, ἀλλὰ ἀναμφισβήτητα προέρχονται ἀπὸ τὴ Σ) καὶ ὅτι σὲ καμιὰ ἀπὸ τὶς γνωστὲς ἐκδόσεις δὲν ὑπάρχουν πειστικὲς ἐνδείξεις χρήσης ἄλλων πηγῶν, μποροῦμε ν' ἀποφασίσουμε ἂν πρέπει νὰ χρησιμοποιηθεῖ ἡ τουρκικὴ μετάφραση γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τοῦ κειμένου σὲ μιὰ μελλοντικὴ κριτικὴ ἔκδοση, καὶ σὲ περίπτωση καταφατικῆς ἀπάντησης, μὲ ποιό τρόπο, καὶ ἐπίσης ποιές ἐκδόσεις, ἐκτὸς φυσικὰ ἀπὸ τὴ Β, εἶναι χρήσιμες γι' αὐτὸ τὸ σκοπό. Μιὰ ἄλλη σημαντικὴ ὑπόθεση εἶναι ποιά μορφὴ πρέπει νὰ ἔχει τὸ κριτικὸ ὑπόμνημα, τί πρέπει νὰ περιλαμβάνει καὶ τί ὄχι.

Ἡ τουρκικὴ μετάφραση δὲ μᾶς δίνει τὸ κείμενο τῆς Σ, ἀλλὰ μόνο ἐνδείξεις γιὰ τὶς (πάντα ὑποθετικὲς) γραφές της, καὶ αὐτὸ μόνο στὶς (λίγες) περιπτώσεις ὅπου οἱ γραφὲς τῶν ἐκδόσεων δείχνουν σημαντικὲς νοηματικὲς διαφορές. Ἔτσι ἡ Τ δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι παρὰ ἔμμεση, δευτερεύουσα πηγή, ποὺ ἔχει μόνο ἐνδεικτικὴ σημασία, καὶ αὐτὸ μόνο στὶς περιπτώσεις ὅπου τὸ κείμενό της (ὑποτίθεται ὅτι) εἶναι ὅμοιο μὲ

τὸ κείμενο μιᾶς ἀπὸ τὶς ἐκδόσεις. Ἐκεῖ ὅπου διαφέρει ἀπὸ τὶς ἐκδόσεις δὲν ἔχει τὴν παραμικρὴ σημασία. Τὸ κείμενο τῆς Τ, σὰν δευτερεύουσα πηγὴ ποὺ εἶναι, ποτὲ δὲν ἀναφέρεται στὸ κριτικὸ ὑπόμνημα, μόνο στὰ σχόλια.

Γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τοῦ κειμένου τῆς κριτικῆς ἔκδοσης χρησιμοποιοῦνται ἀπὸ τὶς ἐκδόσεις μόνο ἡ Β καθὼς καὶ τὸ Κ καὶ ἡ B_1, ἀλλὰ οἱ τελευταῖες δυὸ μόνο σ' ἐκεῖνες τὶς περιπτώσεις ὅπου συμπίπτει τὸ κείμενό τους μ' αὐτὸ τῆς ὑποθετικῆς Σ. Κατὰ τὰ ἄλλα ὅλες οἱ ἐκδόσεις μετὰ τὴ Β δὲν θεωροῦνται σὰν πηγές, οὔτε σὰν δευτερεύουσες, ἀλλὰ χρησιμοποιοῦνται σὰν νὰ ἦταν ἐκδόσεις δημοσιευμένες ἀπὸ συναδέλφους φιλολόγους ποὺ ἐδῶ κι ἐκεῖ κάνουν προτάσεις γιὰ διορθώσεις τοῦ κειμένου τῆς ἀρχικῆς πηγῆς (ποὺ γιὰ μᾶς εἶναι ἡ Β).

Τὸ κριτικὸ ὑπόμνημα πρέπει, κατὰ τὴ γνώμη μας, νὰ ἔχει ἀρνητικὴ μορφή: ἔτσι τὸ Μ δὲν ἀναφέρεται, ὅταν οἱ γραφές του εἶναι σωστὲς καὶ γίνονται δεκτὲς στὸ κείμενο[101]. Ἀναφέρεται ὅμως, καὶ μάλιστα στὰ λατινικὰ στοιχεῖα ποὺ ἔχει καὶ τὸ χειρόγραφο, ὅταν δὲ δέχεται ὁ ἐκδότης τὴ γραφή του στὸ κείμενο. Τὸ ἴδιο ἰσχύει γιὰ τὴν ἄλλη ἄμεση πηγή, τὴ Β.

Σχετικὰ μὲ τὴ Σ:

Ὅταν ἡ Β παρέχει τὸ σωστὸ κείμενο καὶ ὑπάρχουν καθαρὲς ἐνδείξεις στὴν Τ πὼς Σ = Β, αὐτὸ τὸ γεγονὸς ἀναφέρεται μόνο στὰ σχόλια, ἀφοῦ καὶ ἡ Β δὲν ἀναφέρεται στὸ κριτικὸ ὑπόμνημα.

Ὅταν καὶ ἡ Β καὶ τὸ Μ παρέχουν τὸ σωστὸ κείμενο, δὲν ἀναφέρεται τίποτα στὸ κριτικὸ ὑπόμνημα. Τυχὸν παρατήρηση σχετικὴ μὲ τὴ Σ (ἀνεξάρτητα ἂν ταυτίζεται μὲ τὴ Β ἢ ὄχι) μπαίνει στὰ σχόλια.

Ὅταν ἡ γραφὴ τοῦ Μ γίνεται δεκτὴ στὸ κείμενο καὶ αὐτὴ τῆς Β ὄχι, ἀναφέρεται ἡ γραφὴ τοῦ Β στὸ κριτικὸ ὑπόμνημα. Ἂν Σ = Β, καταγράφεται ἡ Σ στὸ κριτικὸ ὑπόμνημα, ἀλλὰ μόνο σὲ παρενθέσεις: (Σ) Β. Σὲ τέτοια περίπτωση ἀναφέρεται τὸ τουρκικὸ κείμενο στὰ σχόλια. Ὅταν ἡ Σ δὲν ταυτίζεται μὲ τὴ Β, ἀλλὰ μὲ τὸ Μ, τότε ὁ μόνος τόπος ὅπου μπορεῖ νὰ ἀναφερθεῖ αὐτὸ εἶναι τὰ σχόλια, ἀφοῦ οὔτε καὶ τὸ Μ δὲν ἀναφέρεται στὸ κριτικὸ ὑπόμνημα. Ὅταν ἡ Σ δὲν ταυτίζεται οὔτε μὲ τὸ Μ οὔτε μὲ τὴ Β, καταγράφεται μόνο στὰ σχόλια.

Ὅταν δὲν εἰσάγονται στὸ κείμενο οὔτε ἡ γραφὴ τοῦ Μ οὔτε ἡ γραφὴ τῆς Β, βρίσκονται καὶ οἱ δυὸ στὸ κριτικὸ ὑπόμνημα. Ὅταν σ' αὐτὴ τὴν περίπτωση Σ = Β (ἢ καὶ = Μ), μπορεῖ ἡ Σ νὰ ἀναφερθεῖ στὸ κριτικὸ

101. Ὑπὸ τὸν ὅρον βέβαια νὰ δοθεῖ πλήρης ἐξήγηση γιὰ τὸ σύστημα γραφῆς μὲ λατινικὰ στοιχεῖα στὴν εἰσαγωγή.

ὑπόμνημα μαζὶ μὲ τὸ Μ ἢ τὴ Β, ἀλλὰ μόνο σὲ παρενθέσεις: Μ(Σ) ἢ (Σ)Β. Τὸ τουρκικὸ κείμενο ἀναφέρεται στὰ σχόλια. Ὅταν πάλι ἡ Σ δὲν ταυτίζεται οὔτε μὲ τὸ Μ οὔτε μὲ τὴ Β, αὐτὸ καταχωρίζεται μόνο στὰ σχόλια.

Ὅταν ὅμως ἡ Σ δὲ συμπίπτει μὲ τὸ Μ οὔτε μὲ τὴ Β, μὰ παρέχει τὸ σωστὸ κείμενο, τότε δὲν μπορεῖ ν' ἀναφερθεῖ αὐτὸ στὸ κριτικὸ ὑπόμνημα παρὰ μόνο μαζὶ μὲ καμιὰ ἄλλη παρατήρηση. Στὶς δυὸ περιπτώσεις ὅπου συμβαίνει αὐτὸ (ὅσο ξέρουμε ὡς τώρα), δηλ. στοὺς στ. 568 καὶ 1116[102], ἡ Σ μπορεῖ νὰ μπεῖ στὸ κριτικὸ ὑπόμνημα (καὶ μάλιστα σὲ παρενθέσεις) μόνο μαζὶ μὲ τὸ ὄνομα τοῦ προσώπου ποὺ πρότεινε τὴ διόρθωση: «corr. Μανούσακας ἢ Μέγας (Σ)».

Σχετικὰ μὲ τὶς $\Sigma\text{ΚΒ}_1$:

Ὅταν τὸ κείμενο τοῦ Μ καὶ τῆς Β δὲν εἶναι σωστὸ καὶ παρεμβάλλεται στὸ κείμενο μιὰ γραφὴ τοῦ Κ ἢ καὶ τῆς Β_1 (ποὺ τότε βέβαια πρέπει νὰ ταυτίζονται μὲ τὴ Σ), σ' αὐτὴ τὴν περίπτωση εἶναι, νομίζουμε, προτιμότερο νὰ ἐγκαταλειφθεῖ ἡ ἀρχὴ τοῦ ἀρνητικοῦ κριτικοῦ ὑπομνήματος καὶ ν' ἀναφερθεῖ καὶ στὸ ὑπόμνημα ἡ γραφὴ τοῦ Κ ἢ καὶ τῆς Β_1 μαζὶ μὲ τὸ «(Σ)»: (Σ)Κ ἢ (Σ)Β_1 ἢ καὶ (Σ)ΚΒ_1. Ἐδῶ τὸ Κ καὶ ἡ Β_1 κατ' ἐξαίρεση λειτουργοῦν σὰν ἄμεση πηγὴ κι ἔτσι δικαιολογεῖται ἡ παράθεσή τους στὸ κριτικὸ ὑπόμνημα. Καὶ σὲ τούτη τὴν περίπτωση τὸ τουρκικὸ κείμενο πρέπει ν' ἀναφερθεῖ στὰ σχόλια.

Ὅταν τὸ Κ ἢ καὶ ἡ Β_1, οἱ μόνες ἐκδόσεις ποὺ ἐκτὸς ἀπὸ τὴ Β παρέχουν γραφὲς πού, ἄμεσα ἢ ἔμμεσα, προέρχονται ἀναμφισβήτητα ἀπὸ τὴ Σ, (ἀλλ' ὄχι ἀπὸ τὴ Β) δίνουν τὸ σωστὸ κείμενο (ποὺ διαφέρει καὶ ἀπὸ τὸ Μ καὶ ἀπὸ τὴ Β), καὶ δὲν μπορεῖ ν' ἀποδειχτεῖ ὅτι τὸ κείμενο αὐτὸ συμπίπτει μ' αὐτὸ τῆς Σ, ἀφοῦ τὴν ἔχουμε μόνο στὴ μορφὴ μετάφρασης, καὶ σ' αὐτὴ τὴν περίπτωση πρέπει ν' ἀναφερθοῦν «θετικὰ» στὸ κριτικὸ ὑπόμνημα, ἀλλὰ τώρα μὲ προηγούμενο (Σ;). Τὸ τουρκικὸ κείμενο δίνεται καὶ τότε στὰ σχόλια.

Σχετικὰ μὲ τὶς ὑπόλοιπες ἐκδόσεις (πλὴν τῆς Β):

Σ' ὅλες τὶς περιπτώσεις ποὺ τὸ Κ ἢ καὶ ἡ Β_1 παρέχουν τὸ σωστὸ κείμενο καὶ διαφέρουν ἀπὸ τὶς Σ καὶ Β, καὶ ὅταν καὶ τὸ Μ ἔχει μιὰ λανθασμένη γραφὴ ἢ λείπει, μποροῦν ν' ἀναφερθοῦν στὸ κριτικὸ ὑπόμνημα μόνο σ' αὐτὴ τὴ μορφή: "corr. Κ", "corr. Β_1": ἐδῶ δὲ λειτουργοῦν σὰν ἄμεση πηγὴ (διαφέρουν ἀπὸ τὴ Σ καὶ δὲν ἀποδείχνεται ἡ χρήση

102. Βλ. § 2.4.3.

ἄλλης ἄμεσης πηγῆς), ἀλλὰ σὰν διόρθωση ἑνὸς κειμένου ποὺ τὸ ἔβρισκαν λανθασμένο καὶ τὸ διόρθωσαν.

Τὸ ἴδιο ἰσχύει γιὰ τὴ Θ καὶ τὶς ὑπόλοιπες ἐκδόσεις, ἀφοῦ ἀπὸ τὴ Θ καὶ πέρα δὲ βρίσκονται πιὰ καινούργιες γραφὲς ποὺ νὰ προέρχονται ἀναμφισβήτητα (ἄμεσα ἢ ἔμμεσα) ἀπὸ τὴ Σ. Στὶς περιπτώσεις ὅπου μιὰ τέτοια σωστὴ γραφὴ συμπίπτει μὲ γραφὴ τοῦ Μ θὰ ἦταν σωστό, νομίζουμε, νὰ δηλωθεῖ αὐτὸ μὲ τὴν ἔνδειξη π.χ. "corr. K", "corr. B_1" δίπλα στὴ γραφὴ τῆς Β ποὺ βρίσκεται στὸ κριτικὸ ὑπόμνημα.

W. F. Bakker